

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PRÁVNICKÁ FAKULTA

Katedra právních dějin

Mgr. Zdeněk Čermák

Pokusy o federalizaci rakouské monarchie

Rigorózní práce

Praha 2014

Autor práce: **Mgr. Zdeněk Čermák**

Konzultant: **Prof. JUDr. et PhDr. Karolína Adamová, Dsc.**

Datum uzavření rukopisu: **11. června 2014**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci na téma „Pokusy o federalizaci rakouské monarchie“ vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. června 2014

Mgr. Zdeněk Čermák

Poděkování

Děkuji vážené paní Prof. JUDr. et PhDr. Karolíně Adamové, Dsc. za cenné připomínky a odbornou pomoc při tvorbě této rigorózní práce.

Obsah

ÚVOD.....	<u>11</u>
1. OSOBNOST FRANTIŠKA PALACKÉHO	<u>33</u>
2. PALACKÉHO POLITICKÁ ČINNOST V LETECH 1848 – 1849.....	<u>55</u>
2.1 POJEM STÁTU A KONSTITUCE	<u>55</u>
2.2 ODPOVĚĎ NA POZVÁNÍ DO FRANKFURTU	<u>66</u>
2.3 REVOLUČNÍ UDÁLOSTI ROKU 1848 A VÍDEŇSKÝ ŘÍŠSKÝ SNĚM.....	<u>1040</u>
2.4 JEDNÁNÍ SNĚMU V KROMĚŘÍŽI	<u>1616</u>
2.5 ČLÁNEK „O CENTRALIZACI A NÁRODNÍ ROVNOPRÁVNOSTI V RAKOUSKU“ ..	<u>2525</u>
3. PALACKÉHO POLITICKÁ ČINNOST V 60. A 70. LETECH	<u>2828</u>
3.1 PŮSOBENÍ PALACKÉHO NA ZEMSKÉM SNĚMU A V PANSKÉ SNĚMOVNĚ.....	<u>3030</u>
3.2 ČLÁNEK „O DEMOKRACII“	<u>3232</u>
3.3 IDEA STÁTU RAKOUSKÉHO	<u>3434</u>
3.4 PALACKÉHO POLITICKÉ PŮSOBENÍ NA SKLONKU JEHO ŽIVOTA	<u>4242</u>
4. STÁTOPRÁVNÍ USPOŘÁDÁNÍ RAKOUSKO-UHERSKÉ MONARCHIE A POLITICKÝ VÝVOJ V ČESKÝCH ZEMÍCH V OBDOBÍ DUALISMU	<u>4545</u>
4.1 POLITICKÉ PŘEDPOKLADY VZNIKU DUALISMU	<u>4545</u>
4.2 „PROSINCOVÁ ÚSTAVA“ Z 21. PROSINCE 1867	<u>4848</u>
4.3 ČESKÉ A MORAVSKÉ STÁTOPRÁVNÍ PROHLÁŠENÍ Z 22. SRPNA 1868	<u>5353</u>
4.4 NEÚSPĚCH TZV. FUNDAMENTÁLNÍCH ČLÁNKŮ A NÁSLEDNÝ POLITICKÝ VÝVOJ V ČESKÝCH ZEMÍCH.....	<u>5858</u>
4.5 PUNKTACE Z ROKU 1890.....	<u>6565</u>
4.6 NOVÉ KONCEPTY ČESKÉ STÁTOPRÁVNÍ POLITIKY	<u>6767</u>
4.7 BADENIHO A BECKOVY POKUSY O ČESKO-NĚMECKÉ VYROVNÁNÍ	<u>7272</u>
4.8 SVATODUŠNÍ PROGRAM NĚMECKÝCH STRAN	<u>7575</u>
4.9 MORAVSKÝ PAKT.....	<u>7777</u>
5. POLITICKÉ CÍLE HALIČSKÝCH POLÁKŮ, SLOVINCŮ A NEMAŘARSKÝCH NÁRODŮ V UHRÁCH JAKO POTENCIÁLNÍCH ČESKÝCH SPOJENCŮ V ÚSILÍ O FEDERATIVNÍ USPOŘÁDÁNÍ RAKOUSKO-UHERSKÉ MONARCHIE.....	<u>7878</u>

5.1 POLITICKÝ VÝVOJ V HALIČI A V BUKOVINĚ PO RAKOUSKO-UHERSKÉM
VYROVNÁNÍ 7878

5.2 POSTAVENÍ SLOVINCŮ V RÁMCI PŘEDLITAVSKA 8080

5.3 POLITICKÝ VÝVOJ V UHRÁCH PO RAKOUSKO-UHERSKÉM VYROVNÁNÍ A
POSTAVENÍ JEDNOTLIVÝCH NÁRODŮ V RÁMCI UHER 8585

**6. ÚVAHY NÁSLEDNÍKA TRŮNU FRANTIŠKA FERDINANDA D'ESTE O
STÁTOPRÁVNÍ REFORMĚ RAKOUSKO-UHERSKÉ MONARCHIE 9292**

ZÁVĚR 100100

RESUMÉ 107107

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ 109109

NÁZEV PRÁCE V ANGLICKÉM JAZYCE 113113

ABSTRAKT 114114

ABSTRACT 116116

KLÍČOVÁ SLOVA 118118

KEYWORDS 118118

Úvod

Tématem této rigorózní práce je analýza pokusů o federalizaci rakouské monarchie v letech 1848 – 1918 se zvláštním zřetelem k politickému programu a pojetí státu v díle Františka Palackého. Práci jsem se rozhodl koncipovat tak, abych v první části v časové posloupnosti přiblížil všechny zásadní myšlenky a teorie, které Palacký během svého života vytvořil a které se týkaly jeho pojetí uspořádání mnohonárodní rakouské monarchie a v jejím rámci i českých zemí. Svou pozornost zaměřím jednak na obecná východiska, na nichž Palacký založil svůj politický program, jednak na praktickou stránku jeho politické činnosti. Přitom se budu snažit zachytit rovněž nejvýznamnější politické události a změny na území rakouského státu v období od roku 1848, kdy Palacký začal působit na politické scéně, do roku 1876, kdy zemřel.

Nejprve přiblížím osobnost Palackého, především jeho mimopolitické aktivity. Následně se zaměřím zejména na jeho působení v ústavodárném sněmu ve Vídni a v Kroměříži v letech 1848 - 49. Těžištěm třetí části bude podrobné pojednání o nejvýznamnějším teoretickém spisu Palackého – Ideji státu rakouského. V jednotlivých dílčích kapitolách budu věnovat pozornost i jeho dalším významným politickým a publicistickým aktivitám. Čtvrtá část rigorózní práce přiblíží pokusy o federalizaci, resp. o úpravu národnostních poměrů v českých zemích v období dualismu. Podrobně bude pojednáno o české státoprávní deklaraci z roku 1868, o tzv. fundamentálních člancích a punktacích, jakož i jazykových nařízeních, která měla za cíl upravit užívání českého a německého jazyka v rámci vnějšího a vnitřního styku. Zmíněny budou též tehdejší návrhy a koncepce řešení státoprávního uspořádání monarchie vycházející z českého politického prostředí a pozornost bude věnována i tzv. Svatodušnímu programu německých politických stran z roku 1899.

Cílem páté části rigorózní práce je pojednání o federalistických tendencích u dalších národů habsburské monarchie, zejména Poláků, Slovinců a nemaďarských národů v Uhrách coby potenciálních českých spojenců v úsilí o federativní uspořádání společného státu. V rámci šesté kapitoly budou stručně analyzovány postupně se proměňující úvahy následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este o státoprávní reformě říše, které ovšem nemohly být uskutečněny. V samém závěru práce se mj. pokusím dokázat, že mnohé Palackého názory jsou dodnes živé a aktuální. Poslední pasáž bude věnována shrnutí poznatků o státoprávním vývoji rakousko-uherské monarchie v období

dualismu a úvaze o tom, zda případná reforma monarchie směřující k federalizaci mohla zabránit jejímu rozpadu a definitivnímu zániku v roce 1918.

1. Osobnost Františka Palackého

Roku 1823 přijíždí do Prahy, kdysi významného hlavního města Českého království, nyní však jen zanedbaného provinčního střediska, pětadvacetiletý vzdělaný muž, který je odhodlán splnit svůj životní cíl – stát se historikem českého národa a přispět k tomu, aby Češi zaujali zcela rovnoprávné a důstojné místo mezi ostatními národy v Evropě. Tímto mladým mužem je František Palacký.

Pochází z nezáměrného, ale kulturně vyspělého evangelického rodu z Hodslavic na východní Moravě. Vzdělání získal v poměrně liberálním prostředí evangelického lycea v Prešpurku, dnešní Bratislavě. Po příchodu do Prahy se okamžitě zapojil do zdejšího společenského i vědeckého života. Především zásluhou Josefa Dobrovského získal zkušenosti se studiem historických pramenů a byl uveden do rodiny hrabat Štenberků, čímž se mu dostalo nejen společenského postavení, ale i možnosti vědeckého růstu. Právě Dobrovský a Šternberkové mu posléze zprostředkovali kontakt s dalšími šlechtickými rodinami, zejména s Černíny. Mimořádný význam pro jeho historické bádání mělo umožnění přístupu do bohatého Schwarzenberského archivu v Třeboni.¹

Působil nejprve jako hraběcí archivář, od roku 1836 prakticky až do konce života jako český stavovský historiograf. V témže roce začínají vycházet jeho „Geschichte von Böhmen“. Kniha byla zpočátku psána německým jazykem, což mělo velký přínos spočívající v možnosti jejího rozšíření ve vzdělanějších vrstvách obyvatelstva, a to i za hranicemi rakouského mocnářství. Od roku 1848 Palacký vydává Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě také česky, a od té doby vychází obě jazykové verze souběžně, přičemž německé znění je pouhým překladem české verze.

Historické bádání ovšem nebylo jedinou náplní života Palackého. Neobyčejný přínos pro české národní hnutí měla také činnost organizátorská na poli vědeckém i kulturním. Působil jako sekretář a v závěru života též krátce jako předseda Učené společnosti, byl jednatelem Českého muzea, spoluzakladatelem mnoha institucí a spolků, jako například Matice české, Archivu českého či Svatoboru, jakožto spolku pro sociální zabezpečení předních spisovatelů. Nelze přehlédnout, že svým vědeckým dílem si Palacký získal mimořádné renomé jak v rámci rakouské monarchie, tak i za jejími

¹ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 60.

hranicemi. Např. roku 1845 obdržel diplom člena Pruské akademie se sídlem v Berlíně i Dánské společnosti pro severské starožitnosti. O rok později se stal čestným členem „Společnosti pro ruské starožitnosti“ při Moskevské univerzitě. V květnu r. 1847 se zúčastnil ustavujícího zasedání „Císařské akademie věd“ ve Vídni, jejímž členem byl císařem jmenován společně s dalšími českými učiteli Pavlem Josefem Šafaříkem a Janem Svatoplukem Preslem.²

Pro zajímavost lze uvést, že respekt a uznání si Palacký vysloužil i u korunovaných hlav sousedních států, což se projevilo již v době před r. 1848, např. osobním děkovným dopisem od bavorského krále Ludvíka I. nebo oceněním v podobě brilantového prstenu, který Palackému věnoval saský král Friedrich August II.³

Uznávaný maďarsko-francouzský historik Ferenc Fejtő (1909-2008) píše o Palackém následovně: „*Přední roli v obrození Čechů hráli historikové, a zvláště Palacký, největší z nich. Palacký vrátil Čechům důstojnost a hrdost tím, že jim připomněl nejen slavné království sv. Václava, které ani v období rakouské monarchie nepřestalo existovat, ale také jejich husitské předky, průkopníky reformace, obdivované celou civilizovanou Evropou dokonce ještě i potom, když podlehli větší síle Svaté říše římské, nositelky římského katolictví, jež se však postupně stále více měnila v říši německou*“.⁴

Německý demokratický politik a současník Palackého – Julius Fröbel (1805 - 1893) ve svém životopise zdůrazňuje, že „*mezi tehdejšími vůdci rakouského lidu nebylo žádného, který by se dal jako historický charakter jen srovnat s Čechem Palackým*“.

Obdobné - snad až poněkud nadnesené hodnocení uvádí i americký filozof a historik Hans Kohn (1891 - 1971), podle něhož v Palackém a Havlíčkovi měli Češi dva politiky, kteří měli více smyslu pro realitu, než kterýkoli jiný národ evropského kontinentu.⁵

Od roku 1848 se František Palacký aktivně zapojil do politického dění. V období velkých společenských změn se stal uznávaným a respektovaným politickým vůdcem české národní společnosti, jenž se politickému zápolení snažil vtisknout spravedlivější

² ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 121.

³ KOŘÁLKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 168.

⁴ FEJTŐ, François. *Rekvie za mrtvou říši: o zkáze Rakouska-Uherska*. 1. vyd. Praha: Academia, 1998, s. 9.

⁵ KLÍMA, Arnošt. *Češi a Němci v revoluci 1848-1849*. Praha: Nebesa, 1994, s. 73.

pravidla.⁶

Praktická politická činnost nebyla ovšem jeho silnou stránkou. O to větší význam měli Palackého politické teorie a dlouhodobé koncepce, v nichž dokázal mistrně uplatnit své zkušenosti historického badatele. A právě tyto politické teorie, jeho pojetí moderního uspořádání rakouské monarchie a v jejím rámci též postavení českých zemí, jsou hlavní náplní první části rigorózní práce.

2. Palackého politická činnost v letech 1848 – 1849

2.1 Pojem státu a konstituce

Na počátku roku 1848 se Palacký ve stati s názvem „Politický aforismus o státu“ pokusil objasnit svůj názor na vznik a funkci státu. Tento článek zůstal bohužel nedokončený. Z jeho obsahu je zřejmé, že Palacký zakládal své pojetí státu na racionalistickém přirozeném právu a liberálním individualismu. Stejně jako německý filozof Immanuel Kant, spatřoval účel státu především v zajištění subjektivních práv jednotlivců a jejich bezpečnosti. Stát je podle Palackého názoru „*společnost moci chráněná*“.⁷ Vzniknout a trvat může stát pouze tam, kde je společnost schopna se chránit proti jiným osobám či společnostem. Dále Palacký dovozoval, že díky pokroku světové centralizace nemohou malé evropské státy obstát jako zcela samostatné subjekty, leda pomocí federace.

Rok 1848 se v dějinách rakouské monarchie stal rokem významných společenských změn. Vlna revolučních událostí, která proběhla celou Evropou, zachvátila také Rakousko. Bylo evidentní, že dosavadní absolutistický a byrokratický systém spojený s osobou kancléře Klemense Wenzela Metternicha již naprosto nevyhovuje novým podmínkám a musí být odstraněn. Dne 15. března 1848 byl Metternich odvolán, byla zrušena cenzura a císařským manifestem bylo slíbeno vyhlášení konstituce neboli ústavy.

Krátce nato požádalo několik předních českých šlechticů Františka Palackého, aby ve vládních Pražských novinách podal výklad pojmu konstituce. Palacký v článku „Co jest konstituce?“ vysvětlil, že císař se zřekl absolutní moci ve státě a zákonodárná

⁶ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 13.

⁷ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 7.

moc bude od této doby ve společných rukou panovníka a národa. Palacký dále upozorňoval, že vedle práv zůstanou občanům i povinnosti: „*Občanská svoboda neznamena anarchii, skrze konstituci nepřišlo tak říká milostivé léto pro všechny lenochy, hlupáky, marnotratce, odbojce a nepořádné lidi vůbec. Daně i napotom se platiti budou a také roboty nemohou býti a nebudou zrušeny naprosto, nýbrž zákonitým způsobem vyváženy.*“ Za nejdůležitější ovšem považoval z konstituce vyplývající národní rovnoprávnost. „*Němec napotom nebude mít žádné přednosti před Čechem a oba národové budou sobě rovni*“.⁸

2.2 *Odpověď na pozvání do Frankfurtu*

Na počátku roku 1848 se naplno projevila snaha po německé národní a státní jednotě. Němečtí liberálové svolali dne 31. března 1848 do Frankfurtu nad Mohanem tzv. prozatímní parlament (das Vorparlament), který si vytyčil úkol rozhodnout o vypracování nové ústavy, o vypsání celoněmeckých voleb do řádného parlamentu a o vyhlášení spolkového státu. Tento prozatímní parlament se usnesl, že ustanoví tzv. „Výbor padesáti“, který bude pověřen provedením výše zmíněného záměru. Je třeba zdůraznit, že němečtí zástupci ve Frankfurtu si představovali budoucí jednotné Německo v rozsahu dosavadního Německého spolku, utvořeného ve Vídni po Napoleonově porážce roku 1815.⁹ Pozvání do tohoto výboru dne 6. dubna 1848 obdržel také Palacký, v té době již uznávaný vědec a bezpochyby nejznámější Čech za hranicemi rakouského císařství. Jeden z rakouských politiků, Viktor svobodný pán von Adrian Werburg, který byl 3. dubna ve Vídni zvolen do Frankfurtu a 5. dubna tam s ostatními politiky odjel, napsal Palackému 10. dubna dopis, v němž považoval volbu Palackého za správnou a doslova uvedl: „*Jméno jako Vaše, které je stejně váženo (gefeiert) u Čechů jako i u Němců, velmi k tomu přispěje, aby se obě národnosti přiblížily, což je v zájmu monarchie. Čechy budou Vámi mocně zastoupeny*“.¹⁰

Jeho odpověď, v níž pozvání k frankfurtským jednáním odmítá, se setkala s mimořádným ohlasem, nejen v českém prostředí, nýbrž i v cizině. Domnívám se, že

⁸ MORAVA, Jiří. *Palacký: Čech, Rakušan, Evropan*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 131.

⁹ KLÍMA, Arnošt. *Češi a Němci v revoluci 1848-1849*. Praha: Nebesa, 1994, s. 20.

¹⁰ KLÍMA, Arnošt. *Češi a Němci v revoluci 1848-1849*. Praha: Nebesa, 1994, s. 20.

zcela po právu, neboť i dnešního čtenáře bezpochyby zaujme obsahová i formální dokonalost tohoto spisu. Palacký uvádí důvody, pro něž nemůže přijmout pozvání k jednání. „*Účel vašeho shromáždění jest, namísto dosavadního svazku knížat postaviti svazek Německého národu, národ Německý uvést ve skutečnou jednotu, utužiti cit německé národnosti a tímto způsobem rozmnožiti moc a sílu říše Německé. Jakkoliv cítím toto snažení i pocit, na kterémžto se zakládá, a právě proto, že je ctím, nemohu nikterak účastniti se v něm. Já nejsem Němec, aspoň se jím býti necítím...*“.¹¹

Druhým důvodem Palackého neúčasti na frankfurtském jednání byla veřejně proklamovaná snaha jeho svolavatelů zlikvidovat suverenitu rakouského státu. Rakousko představuje „*stát, jenž od přírody a historie povolán jest, býti záštitou a strážcem Evropy před asiatskými živly všelikého způsobu*“, čímž má na mysli zejména Osmanskou říši a také ruskou absolutistickou monarchii. „*Při vši vřelé lásce k národu svému vždy ještě výše cením dobré lidské i vědecké nežli dobré národní, z té příčiny již pouhá možnost univerzální monarchie Ruské nemá žádného odhodlanějšího protivníka i odpůrce nežli mne*“. Sled svých myšlenek Palacký korunuje proslulou větou, která se stala obsahovým vyvrcholením celého dopisu: „*Zajisté, kdyby státu Rakouského nebylo již od dávna, musili bychom v interessu Evropy, ba humanity samé, přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil*“.¹² Tato věta nebyla autorovou originální myšlenkou, neboť se v různých variantách objevila již předtím v článcích různých autorů (např. pozdějšího ministra E. Schwarzera). Palacký ji přesto neváhal použít, neboť zcela přesně vystihovala jeho stanovisko.

Existence rakouského státu je však podle Palackého možná jen tehdy, pokud tato monarchie bude postavena na novém právním i mravním základu, totiž „*...aby všechny pod žezlem jeho sjednocené národnosti i všechna vyznání víry požívali ve spolek úplné rovnosti i vážnosti. Právo žádati, aby k jeho prospěchu soused jeho sebe sám obětovat, žádný není povinen, pro dobré souseda svého sebe sám zapřítí neb obětovat*“.¹³ Je zřejmé, že autor se hlásí k tzv. přirozenému pojetí práva, tj. pojetí vycházející z přesvědčení, že existuje právo vzniklé mimo lidskou společnost, tedy právo přírody.

¹¹ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 17.

¹² Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 21.

¹³ Tamtéž.

Rakousko je příkladem státu, který spojuje více různých národů v jeden politický celek. Předpokladem fungování takového státu je jistota všech národů v něm sídlících, že v ústřední moci naleznou ochranu svých oprávněných zájmů. „*Pozvednu-li tedy zraku svého za hranice české, pudí mne přirozené i historické příčiny k tomu, abych neobracel jeho do Frankfurtu, ale do Vídně, a tam abych hledal ono ústředí, ježto se k tomu hodí i povoláno jest, aby ujistilo i hájilo národu mého pokoj, svobodu a právo*“.¹⁴ Dále se Palacký domnívá, že jedinou možnou formou, která utvoří německý národní stát, je svolání německé republiky. Zároveň však popírá možnost realizace této formy vlády v rámci Rakouska, neboť rakouská říše rozdrobená na množství republik a republiček by se nepochybně stala základem rozšíření univerzální ruské monarchie.

V závěru článku je vyjádřeno autorovo přesvědčení, že „*kdo žádá, aby Rakousy (a spolu s nimi i Čechy) připojili se národně k říši Německé, požaduje od nich samovraždu, což nemá nižádného morálního ani politického smyslu*“.¹⁵ Pak ovšem nezbyvá, než aby obě tyto mocnosti existovaly rovnoprávně a nezávisle vedle sebe, přičemž jejich přátelské vztahy by časem mohly přerůst například v celní unii.¹⁵ Touto úvahou Palacký uzavírá svůj dopis, který se vlastně stal zárodkem jeho pozdějšího politického programu, **tzv. austroslavismu**, jakož i zásadním dokumentem moderní české politiky. Koncepce austroslavismu se tedy zrodila jako polemika s velkoněmectvím a předpokládala účast všech národů Rakouska na přetvoření ve federativní stát.¹⁶

Krátce po svém napsání byl tento dopis publikován ve formě článku v Havlíčkových Národních novinách (jeho německé znění bylo uveřejněno v pražském deníku „*Constitutionelles Blatt aus Böhmen*“) a byl přijat českou veřejností jako pravý státní spis, který svým obsahem pevně vytýčil moderní poslání rakouského státu, přispěl k jeho upevnění i k zachování jeho celistvosti. Lze říci, že zatímco v českém národním prostředí se dopis setkal s nadšeným souhlasem a mezi nezaujatými čtenáři (např. jeho adresáty) vzbudil přinejmenším respekt a uznání, mezi velkou částí německých obyvatel českých zemí narazil na nepochopení, či spíše odpor, a bezděky se tak stal jedním ze

¹⁴ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 21.

¹⁵ KOŘALKA, Jiří. *Pozvání do Frankfurtu*. Praha: Melantrich, 1990, s. 23.

¹⁶ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, s. 29.

zárodků pozdějších česko-německých národnostních třenic a sporů. Tehdejší mluvčí německého (ale také maďarského a zčásti i polského) nacionalismu spatřovali v programu českého austroslavismu politické zpátečnictví a určitý symbol přísluhovačství protirevolučním tendencím, a to v návaznosti na Palackým jednoznačně vyjádřenou podporu habsburské dynastii.¹⁷

Výrazným názorovým odpůrcem Františka Palackého a zastáncem připojení českých zemí k jednotnému Německu byl např. publicista Franz Schuselka. Na podporu své velkoněmecké koncepce stavěl následující argumenty: 1) Čechy musí být německé, jelikož jsou integrální a neoddělitelnou součástí Německého spolku; 2) organicky souvisí s Německem; 3) jsou obývány nejméně 1 a půl miliónem německého obyvatelstva, které tvoří souvislou část obyvatelstva celé země; a 4) každý Slovan, který chce dosáhnout určitého stupně vzdělání, musí mít vzdělání německé.

Poněkud odlišnou argumentaci zvolil jiný německý publicista Anton Springer, který se v článku „Böhmen und das Frankfurter Parlament“ uveřejněném v „Constitutionelles Blatt aus Böhmen“ snažil vyvrátit Palackého námitky zejména zdůrazněním pokrokového charakteru frankfurtského parlamentu. Přitom ovšem připouštěl, že pokud by zamýšlené německé sjednocení mělo vést k absolutní nadvládě Němců, byl by podle něho odpor Čechů plně oprávněn. Vyslovil též myšlenku (později v témže smyslu prezentovanou i samotným Palackým při jednání Kroměřížského sněmu), že Němec i Čech jsou v tomto (českém) kotli navzájem připoutáni. Jednou z prvních veřejných odpovědí na Palackého dopis do Frankfurtu byl článek německého básníka z Čech Alfreda Meissnera, který považoval uvedené Palackého názory přímo za urážku rakouských Němců. Meissner zdůraznil, že rakouští Němci jednoznačně projeví touhu po sjednocení a že celému Rakousku nezbude, než v jednotném Německu zaniknout.¹⁸

Naprosto opačné pocity dávali najevo po zveřejnění Palackého dopisu zastánci českého národního hnutí. J.V.Frič ve svých Pamětech napsal, že Palacký měl po odmítnutí účasti ve Frankfurtu celý český národ na své straně.¹⁹

¹⁷ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 157.

¹⁸ KLÍMA, Arnošt. *Češi a Němci v revoluci 1848-1849*. Praha: Nebesa, 1994, s. 23-24.

¹⁹ FRIČ, Josef Václav. *Paměti*. Vyd. 4. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 22.

Tomáš Garrigue Masaryk později v „České otázce“ vyjádřil přesvědčení o naprosté správnosti Palackého postupu a připomněl v té souvislosti prohlášení předsedy frankfurtského parlamentu Heinricha von Gagerna, že všechny podunajské národy, které nemají práva ani povolání k samostatnosti, musejí být jako drabantí pojata v německý planetární systém – toto prohlášení bylo pro Masaryka dokladem, že „národnostní panovačnost Němců nedovedla uznat rovnoprávnost národů neněmeckých“.²⁰

Pro zajímavost lze uvést i hodnocení německého historika, hlásícího se k nacismu, Josefa Pfitznera (1901–1945), který sice Palackého pojetí dějin pokládal za zcestné, ale s jeho názorem publikovaným v dopisu do Frankfurtu kupodivu souhlasil. Pfitzner prohlásil za samozřejmé, že by se český národ musel cítit nešťastným v národně jednotném Německu a že je tedy právě tak samozřejmé, že se k němu nepřipojil. Souhlasil s Palackým, že český národ se nikdy nepovažoval za součást německého národa a že také od jiných nebyl za německý považován. Ovšem stejné právo, které v roce 1848 požadovali Češi Palackého slovy pro sebe, žádal také pro české Němce, neboť i oni se nikdy nepovažovali za Čechy. Jestliže se Palacký dovolával přirozeného práva pro Čechy, pak stejné právo měli mít i čeští Němci, a ti se rozhodli pro Německo.²¹ Je ovšem otázkou, zda se Pfitzner k těmto svým názorům publikovaným v roce 1926 plně hlásil i v době protektorátní, kdy jako fanatický nacističtí zastával post náměstka primátora města Prahy.

2.3 Revoluční události roku 1848 a vídeňský říšský sněm

Rok 1848 je spojen s počátkem veřejné politické aktivity Františka Palackého. Jeho dopis do Frankfurtu byl vnímán jako státnický čin, který svého autora posunul na čelní místo v tehdejší české společnosti. Od té doby byl širokou veřejností přijímán nejen jako historik, ale též jako politik a mezinárodně uznávaný představitel českého národa. Byl doslova vtažen do víru politického života a jeho autorita den ode dne

²⁰ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*. Šesté vyd. Praha: Čin, 1948, XVI, s. 89.

²¹ PFITZNER, Josef. *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848*, Augsburg: Johannes Stauda, 1926, s. 374.

stoupala. Aktivně se podílel na činnosti tzv. Národního výboru, byl autorem textu manifestu tohoto orgánu o spojení Moravy a Slezsku s Korunou českou, v němž jednoznačně odmítl názor, že by snad Češi chtěli panovat nad svými „moravskými kmenovci“.

V květnu roku 1848 byl Palacký dokonce vyzván císařským dekretem, aby přijal místo ministra vyučování a kultury ve vídeňské vládě. Ačkoliv tuto výzvu chápal jako neobyčejnou poctu pro sebe i celý český národ, nabízené křeslo nepřijal. Důvodem byly zejména zásadní rozpory v názorech na činnost frankfurtského parlamentu mezi ním a ostatními členy vlády.²² Počátkem června byl Palacký zvolen starostou Slovanského sjezdu, který v té době v Praze zasedal, a jehož jednání byla přerušena a de facto i ukončena revolučním výbuchem o svatodušních svátcích. Tuto živelnou akci pražských radikálů, která neměla sebemenší naděje na úspěch a byla také po týdnu potlačena vojskem generála Windischgrätze, pokládal Palacký za ohromnou pohromu pro české národní hnutí. Bylo zmařeno konání zemského sněmu, s nímž byly spojovány naděje Čechů na přijetí zemské ústavy, a byl také rozpuštěn Národní výbor. Palacký coby starosta Slovanského sjezdu urychleně sepsal alespoň stanovisko nazvané „Manifest k evropským národům“, v němž ujišťuje veřejnost o tom, že Slované se chtějí hlásit k pokrokovým tradicím a spolu s ostatními národy si přejí, aby vzájemné shody bylo dosaženo prostřednictvím mezinárodního kongresu evropských národů.²³

Po částečném uklidnění situace proběhly v Čechách počátkem července volby do vídeňského říšského sněmu, jemuž byla přiznána povaha a moc sněmu ústavodárného (je třeba ovšem zdůraznit, že na tomto sněmu byly zastoupeny pouze ne-uherské země rakouského státu, neboť v Uhrách se nedařilo povstání proti vídeňskému centralismu vojensky potlačit). Palacký byl zvolen poslancem říšského sněmu poté, co přijal mandát za Nové Město pražské, a po příjezdu do Vídně se záhy stal respektovaným vůdcem klubu českých poslanců. Dne 31. července 1848 byl ustanoven ústavní výbor sněmu a v jeho rámci pětičlenná subkomise, jejímž úkolem bylo vytvoření návrhu nové rakouské ústavy. Jednoznačně nejaktivnějším členem této subkomise byl František Palacký, jehož podrobně propracovaný návrh ústavy se stal jediným vhodným podkladem k dalšímu jednání.

²² ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 155.

²³ Tamtéž, s. 161.

Až po pětadvaceti letech uveřejnil Palacký původní text tohoto návrhu ústavy sepsaný ve více než čtyřiceti paragrafech v srpnu a září 1848, aby dokázal, jak si představoval ústavní uspořádání mnohonárodního Rakouska, dříve než musel přizpůsobit své názory argumentům nebo odporu jiných poslanců.²⁴ Rakousko se v Palackého pojetí mělo stát konstituční monarchií, která vycházela ze svrchovanosti lidu. Císaři mělo náležet pouze tzv. suspenzivní veto. Protože se jednalo o zcela specifický mnohonárodní stát, považoval Palacký za nejvhodnější pro jeho uspořádání tzv. *federalistickou koncepci*. Výrazu federalismus však užíval ve specifickém významu, který odpovídal tzv. autonomismu, jinak řečeno, chápal jej jako určitý přechod mezi centralizací a federalizací. Základem této koncepce byla myšlenka široké autonomie jednotlivých částí státního území. Pod pojmem autonomie se rozumí rozhodování celku o otázkách jeho specifického zájmu v rámci většího celku. Takovéto samostatné rozhodování mělo být omezeno pouze v těch případech, kdy to vyžadoval zájem na ochraně jednoty a moci celé říše. Palacký ve svém ústavním návrhu dával přednost takovému rozdělení státního území na jednotlivé autonomní celky, které by vycházelo spíše z principu přirozeného práva jednotlivých národností, a do určité míry tak opustil zásadu historicko-právních zemských poměrů.

V první části svého návrhu Palacký rozdělil státní území Rakouska (bez uherských zemí, neboť v září 1848 ještě platila zvláštní uherská ústava) na deset zemí a zemských skupin podle stávajících guberniálních obvodů. Úředními sídly těchto obvodů měla být města: Vídeň, Praha, Brno, Lvov, Linec, Innsbruck, Štýrský Hradec, Lublaň, Terst a Zadar. V čele každé země či skupiny zemí měl stát zemský ministr (popřípadě místokrál) a v úředním sídle takového územního obvodu měly zasedat zemské sněmy.²⁵ Ve třetí části návrhu se pojednává o základech státního organismu (zpracováním druhé části ústavy byla pověřena jiná subkomise ústavního výboru). Nalézáme zde ustanovení o tom, že všechny výše jmenované země a obvody tvoří nerozdílnou konstituční monarchii. Veškerá exekutiva je vykonávána jménem císaře odpovědnými ministry, a to říšskými nebo zemskými. Ve všech zemích mocnářství se ruší stavovské zřízení. Čtvrtá

²⁴ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 298.

²⁵ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 74.

a pátá část Palackého návrhu obsahuje výčet pravomocí říšského sněmu a jednotlivých zemských sněmů.²⁶

Zemské sněmy měl svolávat císař pravidelně každý rok na podzim do sídel zemských vlád. Na jednoho přímo voleného poslance takového sněmu připadalo patnáct tisíc obyvatel, ve velkých městech deset tisíc obyvatel. Podrobná pravidla o způsobu a podmínkách voleb si měla každá země ustanovit sama. Funkční období zemského sněmu mělo být tříleté, rozpuštěním však mohlo být zkráceno. Do příslušnosti zemského sněmu náležela veškerá zákonodárná moc dané země, vyjma těch oborů, které byly výslovně přiděleny ústřední říšské moci. Všechna usnesení zemských sněmů se měla předkládat císaři k sankci neboli ke schválení a teprve poté dosahovala plné zákonné platnosti. Ta usnesení, jimž byla císařská sankce odepřena, byla odkázána k projednání v říšském sněmu. Říšský sněm měl císař svolávat pravidelně každý rok na jaře do Vídně. Členy říšského sněmu měli být ustanoveni poslanci zemských sněmů, a to tak, aby na jednoho poslance říšského sněmu připadalo 150 000 obyvatel.²⁷ Každý rok mělo dojít k obměně jedné třetiny členů tohoto zákonodárného sboru. Zasedání sněmu měla být veřejná. Žádný člen sněmu nebyl odpovědný za vyjádření učiněná v průběhu jednání, nesměl být soudně stíhán ani zatčen po dobu trvání zasedání. Tímto ustanovením se Palacký snažil zakotvit v ústavě tzv. poslaneckou imunitu. Stejně jako v případě zemských sněmů, také návrh zákona přijatý říšským sněmem musel být předložen císaři ke schválení. Byla-li nějakému návrhu sankce odepřena či odročena, daný návrh pak téhož roku nesměl být znovu předložen na jednání sněmu. Jestliže byl však tento návrh následujícího roku říšským sněmem znovu beze změny přijat, a císař jeho sankci znovu odepřel, nastala povinnost říšský sněm rozpustit. Přijal-li jej pak obnovený sněm opět beze změny, císař byl již povinen takovému návrhu sankci udělit. Tímto ustanovením bylo císaři dáno právo pouze tzv. suspenzivního veta. Jednou ze základních povinností říšského sněmu byla ochrana rovnoprávnosti všech národností ve vládě a zajištění zásady, že žádná země nesmí získat přednost a větší přízeň ústřední vlády než jiné země.²⁸

²⁶ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 60.

²⁷ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 175.

²⁸ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, str. 62.

Jak je z výše uvedených řádků zřejmé, Palacký při psaní svého návrhu ústavy vycházel z demokratických a liberálních zásad, o nichž byl přesvědčen, že mohou být východiskem pro další existenci a rozvoj rakouské monarchie. Palackého návrh bohužel zůstal pouze návrhem, neboť narazil na odpor ostatních členů přípravné subkomise, kterým vadilo zejména oslabení centrální říšské moci a přenesení části pravomocí z centra na autonomní zemské orgány.

Na počátku září roku 1848, tedy ještě v době probíhajících jednání na vídeňském říšském sněmu, byl Palacký podruhé vyzván, aby převzal řízení ministerstva vyučování.²⁹ Klub českých poslanců byl tehdy považován za jednu z opor vídeňské vlády ministerského předsedy Wessenberga a ministra vnitra Doblhoffa, a Palackého názory nebyly v té době příliš odlišné od názorů členů této vlády. Palacký přesto i podruhé nabídku ministerského křesla odmítl, přičemž hlavním důvodem tentokrát byly jeho obavy, že by svým příchodem nebezpečně oslabil postavení vládní strany ve sněmu, protože by do opozice přešli mnozí němečtí poslanci dotčení českým vlivem ve vládě. Lze říci, že Palackého politická kariéra v rakouské vládě ani příliš nelákala, neboť byla poměrně těžko slučitelná s jeho úlohou vůdce českého národního hnutí.³⁰

Dne 6. října roku 1848 vypukla ve Vídni další revoluce, v ulicích propukly ozbrojené boje a obětí rozvášněného davu se stal tehdejší ministr války Theodor Latour. Hlavní příčinou výbuchu revolučního násilí bylo to, že vídeňská vláda nebyla schopna vyřešit situaci v odbojných uherských zemích. Dílem šťastné náhody se stalo, že v té době byl už Palacký dva dny mimo Vídeň na cestě do Prahy. Kdyby byl zůstal ve Vídni jen o několik hodin déle, je docela pravděpodobné, že by jej potkal podobný osud jako ministra Latoura. Zájmy českých poslanců, jejichž byl Palacký vůdcem, byly totiž značně odlišné od zájmů vídeňských radikálních demokratů, kteří usilovali o likvidaci Rakouska jako suverénního státu a o připojení jeho ne-uherských částí k Německé říši. Situace, v níž se představitelé českého národního hnutí v té době nacházeli, byla neobvykle nepříznivá. Z jedné strany tehdejšího politického spektra bylo voláno po obnovení absolutismu v jeho nejreakčnější podobě, z druhé strany se ozývaly hlasy požadující radikální společenské změny, jejichž důsledkem mělo být zničení rakouské monarchie. Snaha českých politických vůdců v čele s Palackým proplout těmito dvěma

²⁹ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 174.

³⁰ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 299.

úskalími neměla velkou naději na úspěch, neboť jejich umírněné liberální názory požadující zachování Rakouska a jeho reformu narážely na silný odpor představitelů ostatních politických proudů. Činnost vídeňského říšského sněmu byla revolučními událostmi značně ochromena. Mnozí poslanci – a mezi nimi všichni čeští – Vídeň opustili, neboť se odmítali podrobit nátlaku radikálních sil.³¹

Klub českých poslanců vydal poté formou pamětního spisu ohrazení proti všem usnesením té části říšského sněmu, jež ve Vídni nadále zasedala. Tento pamětní spis adresovaný ministerské radě sepsal osobně František Palacký a ostatní čeští poslanci k němu připojili svoje podpisy. Češi se zde opět jednoznačně vyslovili pro zachování rakouského státu a jeho přeměnu v demokratickou konstituční monarchii. *„Oni živlové, kteří se zapřísahali, že překaží obrození Rakouska, všichni již vystoupili na bojiště, Vlachové a Maďaři, jakož i velká část Poláků a Němců již si podávají ruce, aby v neblahém zaslepení jako domnělý žalář bořili dům staroslavný, který nadále chce jen poskytovat klidné přístřeší k ochraně jich všech. Naproti tomu západní i jižní Slované, jakož i všichni loajálně smýšlející Němci cítí se puzeni zasaditi se o zachování tohoto svého společného útulku až do těch hrdel a statků. ...Vzhledem k tomu, že všichni uvolnění národové rakouští, každý o sobě sám je sláb, a sobě své slabosti také dobře vědom, státoprávní spojení jejich trvalé může místo míti jen na základě úplné rovnoprávnosti všech národů.“*³²

V závěru uvedeného pamětního spisu čeští poslanci požádali vládu a jejím prostřednictvím císařský dvůr, aby rozhodl o rozpuštění ústavodárného říšského sněmu ve Vídni a o jeho opětném svolání v co nejkratším termínu na jiném místě. Palacký osobně navrhl jako vhodné místo pro další jednání sněmu poklidné moravské město Kroměříž. Panovnický dvůr, který v té době přesídlil z Vídně do Olomouce, se nechal ovlivnit argumenty obsaženými ve zmíněném pamětním spise a české žádosti vyhověl. Císař Ferdinand vydal patent, spolupodepsaný ministerským předsedou Wessenbergem, ve kterém přerušil vídeňské jednání neúplného říšského sněmu a svolal jeho zasedání k patnáctému listopadu 1848 do Kroměříže.³³

³¹ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 176.

³² *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 65.

³³ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 177.

2.4 *Jednání sněmu v Kroměříži*

V posledních říjnových dnech roku 1848 bylo vojensky potlačeno vídeňské povstání, podobně jako pražské povstání v červnu téhož roku především zásluhou generále Windischgrätze. Poslanci vídeňského sněmu nejprve bezvýsledně protestovali proti přeložení sněmovních jednání na Moravu, ale nakonec vzali na vědomí výše uvedený císařský patent a přesunuli se do Kroměříže. V jednacím sále arcibiskupského zámku v tomto moravském městečku se tak 22. listopadu 1848 sešli poslanci ústavodárného říšského sněmu, a to ve stejném složení, v jakém zasedali před vídeňskými revolučními událostmi. Téhož dne, kdy byla v Kroměříži obnovena jednání sněmu, jmenoval císař novou vládu, v jejímž čele stanul obratný diplomat Felix Schwarzenberg. Ve svém programovém prohlášení se vláda hlásila k principu konstituční monarchie, ovšem zároveň bylo zřejmé, že se bude snažit být „vládou pevné ruky“, a některé liberální požadavky poslanců říšského sněmu nebude ochotna akceptovat. Na počátku prosince 1848 došlo také k významné změně na panovnickém trůnu. Císař Ferdinand se vzdal koruny ve prospěch svého synovce, teprve osmnáctiletého Františka Josefa.³⁴

František Palacký, který stále zůstával vůdčím představitelem českých poslanců i na kroměřížském sněmu, v té době pozoroval postupné sbližování stanovisek bývalých rozhodných odpůrců. S příjemným překvapením zaznamenal výraznou změnu názorů hlavního představitele českých Němců – Ludwiga Löhnera. Tento dřívější zastánce velkoněmeckého sjednocení nyní požadoval vytvoření jednotného, silného a nezávislého federativního Rakouska. Podobné názory v té době zaznívaly z úst většiny poslanců sněmu, ať už se hlásili k pravici, levici nebo konzervativnímu centru. Bylo pozoruhodné, že všechny podstatné zásady, které Češi vyhlásili jako první a za něž museli dříve trpět příkoří, se nyní přijímaly jako programové východisko různých politických proudů a stran.³⁵

Nelze ovšem přehlédnout, že Palacký si tento názorový posun vykládal poněkud chybně, pokud se domníval, že se Löhner po porážce vídeňské revoluce ztotožnil s jeho představami o federativním uspořádání Rakouska. Ideálem jeho německého kolegy bylo

³⁴ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 408.

³⁵ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 308.

ovšem vytvoření provizorní konstrukce ústavního rakouského státu, jež by v budoucnu nebránila německému národnímu sjednocení.³⁶

Palacký neskrýval svou radost, že by se mohla pokojnou cestou postupně prosadit federativní reforma rakouského státu. Hlavní náplní jeho činnosti na zasedání kroměřížského sněmu se stala – stejně jako předtím ve Vídni – práce v subkomisi ústavního výboru, jež byla pověřena sestavením návrhu nové rakouské ústavy. Jak bylo uvedeno výše, Palackého první návrh byl na jednání subkomise ještě na vídeňském zasedání zamítnut. Proto se pokusil sestavit návrh nový, který předloží k projednání v subkomisi počátkem ledna 1849. Svůj návrh ústavy vypracoval ovšem v téže době také jiný člen subkomise, moravský poslanec Kajetán Mayer. Jeho pojetí rakouské ústavy bylo ovšem více centralistické než pojetí Palackého, a protože mezi nimi nebylo dosaženo shody, byly ústavnímu výboru sněmu předloženy oba dva tyto návrhy.³⁷

Palackého druhý, kroměřížský návrh se ve své podstatě příliš nelišil od prvního, vídeňského. Například ustanovení o kompetencích říšského sněmu i zemských sněmů se zcela shodovala. Nový návrh ovšem obsahoval bližší předpisy o postavení císaře a říšských ministrů.

Z jednotlivých paragrafů, týkajících se ústřední říšské moci, provedu stručný výtah. Rakouská koruna je podle pragmatické sankce dědičná v rodu Habsbursko-Lotrinském. Císař nedisponuje jinou mocí, než tou, kterou mu přiděluje ústava, a za vykonávání vládní moci není odpovědný. Povolává a propouští jednotlivé ministry, kteří ovšem jsou odpovědní za všechny úkony a návrhy svého úřadu. Dále je císař vrchním velitelem vojska a námořních sil. Potvrzuje zákony, vyhlašuje je a činí opatření nutná k jejich provedení, aniž může jakéhokoliv jednotlivce osvobodit od jejich plnění. Vypovídá válku, uzavírá spolky i mírové a obchodní mezinárodní smlouvy. Dále má právo odpouštět či zmírňovat soudem stanovené tresty, udělovat všechny veřejné tituly, řády a vyznamenání, ke kterým ovšem nemůže připojit jakékoliv zvláštní privilegium. Jedině císař má právo razit peníze. Pokud by nebylo členů dynastie náležitě povolanych k poslušnosti, je císař oprávněn se svolením říšského sněmu jmenovat nástupce trůnu.³⁸

³⁶ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 181.

³⁷ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 312.

³⁸ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 71.

Druhý Palackého návrh ústavy na rozdíl od prvního neobsahoval v úvodu ustanovení o říšském území a jeho rozčlenění. Předpokládal totiž, že ústava musí v budoucnu platit také pro uherskou část monarchie, a během dalšího projednávání se chystal navrhnout rozdělení říše na zemské skupiny podle národností. V části návrhu pojednávající o rozdělení kompetencí mezi ústředními říšskými orgány a zemskými orgány Palacký upustil od použití generální klauzule, že vše, co není výslovně vyhrazeno říši, má náležet zemím. Kompetence obou vládních mocí (říšské i zemské) v novém návrhu podrobně vymežil. Do oboru působnosti zemských mocí měly náležet mimo jiné záležitosti zemské policie, soudnictví, vyučování a kultu, správy všech zemských ústavů pro vědu a umění, záležitosti zemědělského a průmyslového zákonodárství, zemských komunikací a zemských rozpočtů. Říšské moci měly zůstat vyhrazeny pouze záležitosti císařského dvora, diplomatické a obchodní vztahy k zahraničí, rozhodování o válce a míru, záležitosti armády a loďstva, říšských komunikací a v neposlední řadě dozor nad platností základních lidských práv ve všech částech monarchie.³⁹

K některým jednotlivým ustanovením tohoto Palackého návrhu nakonec ústavní výbor kroměřížského sněmu přihlédl, avšak za základ svých porad výbor přijal propracovanější Mayerův návrh.⁴⁰ Na schůzích a poradách ústavního výboru kroměřížského sněmu vystupoval Palacký jako rozhodný federalista a žádal rozsáhlou autonomii pro jednotlivé národnosti. „*Musíme vybudovat Rakousko tak, aby národy rády v Rakousku existovaly, to budiž naší vůdčí myšlenkou*“, prohlásil tehdy Palacký. Jako nejvhodnější řešení nového ústavního uspořádání monarchie doporučoval vytvoření národně-historických skupin zemí a ustanovení říšských krajů pro menší národnostní celky. Výslovně navrhoval rozčlenění monarchie na osm zemských skupin:

1. německo-rakouské země, k nimž měly patřit Horní a Dolní Rakousy, Salcbursko, německá většina Štýrska a Korutan, Tyrolska a Vorarlberska a také německé části Čech, Moravy a Slezska;
2. české země, zahrnující kromě českých území v Čechách, na Moravě a ve Slezsku také uherské Slovensko;

³⁹ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 72.

⁴⁰ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 185.

3. polské země, tzn. Halič s Krakovem, část Bukoviny a území podkarpatských Rusínů;
4. ilyrské (podle dnešního názvosloví slovinské) země, kam měly patřit slovinské části Štýrska a Korutan, Kraňsko a Přímoří s přístavem Terst;
5. italské země – Lombardie, Benátsko a italská část Tyrol;
6. jihoslovanské (resp. chorvatsko-srbské) země, kam zařadil Dalmácii, Chorvatsko, Slavonii a Vojvodinu;
7. maďarské části Uher a Sedmihradsko;
8. rumunské části Uher, Sedmihradsko a Bukoviny.⁴¹

Zejména navrhované rozdělení českých zemí na českou a německou část vyvolalo bouřlivé polemiky a ještě po mnoha letech bylo Palackému vytýkáno. Palacký by však nikdy nesouhlasil s roztržením zemí Koruny české. Byl ovšem ochoten připustit administrativní oddělení jednotlivých národností, takže by se každá národnost v zemských záležitostech mohla samostatně usnášet na tom, co by uznala za vhodné. Nebyl tedy odpůrcem toho, aby Němci z Čech, Moravy a Slezska dohromady dostali svůj zvláštní sněm, ovšem pouze za předpokladu, že se uherští Slováci spojí ve společném zemském útvaru s Čechy v Čechách a na Moravě.⁴²

Palacký tímto návrhem do určité míry popřel historicko-státoprávní zásady a pro nové uspořádání monarchie požadoval uplatnění etnicko-jazykového principu. Podle této představy se měly nové územní jednotky skládat podle etnických hranic. Lze říci, že spojením českých zemí se slovenskou částí horních Uher se Palacký vlastně vzdal českého státního práva a zároveň nebral žádný ohled na státní právo uherské. Z tohoto hlediska byl uvedený ústavní projekt velmi revoluční. Palacký předpokládal, že hlavními spojenci Slovanů v takto federalizovaném Rakousku mohou být sedmihradští Rumuni, jejichž národní emancipace se musela vyrovnávat s mocenskými ambicemi maďarského i německého nacionalismu.⁴³

V průběhu schůze dne 23. ledna 1849 Palacký doslova uvedl: „*Nikterak nejsem proti rozdělení německých a českých částí Čech; kdyby jen prakticky bylo možno,*

⁴¹ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 313.

⁴² Tamtéž, s. 315.

⁴³ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 188.

navrhoval bych je. Čechy jsou kotlina, kotel však aby nebyl zničen, nemůže se rozdělití“.⁴⁴

Na schůzi dne 25. ledna 1849 Palacký zdůraznil, že musí „opravit faktum zde vyslovené, že v Čechách je nenávisť mezi Čechy a Němci. Velikým momentem v dějinách Čech jest, kdy v březnu (1848) sbratření Němcův a Čechů v Praze veřejně bylo prohlášeno. Tato svornost potrvála do té chvíle, kdy neblahé heslo Frankfurt se ozvalo. Je známo, že se říkalo, Čechy že musejí náležeti k Německu, to že se prý chce sjednotiti, a Čechové že nemají práva býti samostatnými, že bude-li třeba, budou přinuceni. To je důvod zášti od té doby vzniplého“.⁴⁵

Když se v ústavním výboru nepodařilo prosadit požadavek federativního uspořádání monarchie, soustředil Palacký veškeré síly k tomu, aby na jednání alespoň zmírnil centralizační tendence v Mayerově návrhu ústavy.

Nejvýznamnějším Palackého vystoupením v plénu kroměřížského sněmu byla důrazná interpelace na vládu ministerského předsedy Schwarzenberga, sepsaná z podnětu českých poslanců. Obsahem této interpelace byla otázka poměru Rakouska k Německé říši. Palacký požadoval především odpověď na to, proč byly znovu vypsány volby do frankfurtského parlamentu a zda je rakouská monarchie nadále suverénním státem, jenž se nehodlá podřizovat rozhodnutím zahraničního (tj. německého) zákonodárného sboru. Odpovědi na svoji interpelaci se ovšem nedočkal.⁴⁶

Zatímco v jedné subkomisi ústavního výboru, jež měla za úkol vytvoření nového ústavního uspořádání Rakouska, docházelo ke sporům mezi federalistou Palackým a centralistou, jednání druhé subkomise nebylo poznamenáno vyhraněnými názorovými rozdíly mezi českou „pravicí“ a převážně německou „levicí“. Připomínám, že tato druhá subkomise byla pověřena sestavením té části ústavního návrhu, která se zabývala základními právy lidu. Především zásluhou Františka Ladislava Riegra (přítele Palackého a jeho pozdějšího zetě) byl návrh této subkomise v relativně krátké době hotov a mohl být předložen k projednání v ústavním výboru. Stalo se tak v srpnu roku 1848, tedy v době, kdy sněm zasedal ještě ve Vídni.

⁴⁴ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 79.

⁴⁵ Tamtéž s. 81.

⁴⁶ KOŘALKA, Jiří. František Palacký, (1798-1876): životopis. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 318.

Tento návrh, který byl uspořádán ve smyslu „deklarace práv člověka a občana“, byl ovlivněn francouzskými a americkými liberálními idejemi. Podával obecnou definici práv občana, funkce státu a obsahově vyjasňoval pojem lidu jako zdroje veškeré moci. Požadoval mimo jiné naprostou občanskou rovnost před zákonem, odstranění všech šlechtických privilegií a vztahů feudální vázanosti, odstranění trestu smrti, požadoval svobodu shromažďovací a spolčovací, svobodu svědomí a názorů, nedotknutelnost vlastnictví atd. Přijetí tohoto velice svobodomyšlného návrhu by znamenalo výrazný zásah do společenských vztahů a vytvářelo by skutečnou základnu nové občanské společnosti.⁴⁷

Návrh této „deklarace“, která měla být obsažena v nové rakouské ústavě jako její druhá hlava, byl nejprve projednán ústavním výborem (ještě ve Vídni) a později byl předložen k posouzení plénu ústavodárného sněmu v Kroměříži. Jednání v plánu neprobíhalo ve znamení názorových střetů mezi českými federalisty a většinou německými centralisty jako v případě návrhu ústavního uspořádání. Národně-politické zájmy hrály během projednávání „deklarace“ podstatně menší roli, a proto zde docházelo ke sporům spíše mezi liberálními a více či méně konzervativními poslanci bez ohledu na jejich národnost. Lze říci, že podstatná část českých poslanců otevřeně zastávala liberální a demokratická stanoviska.

Na počátku března dokončil ústavní výbor své porady o návrhu ústavního uspořádání Rakouska a k projednání v plénu říšského sněmu byl předložen značně centralistický Mayerův návrh, který jen v některých jednotlivých ustanoveních přihlížel k myšlenkám obsaženým v návrhu Palackého.⁴⁸ Palacký však věřil, že v průběhu jednání pléna sněmu dojde k určitým změnám ústavního návrhu, které zajistí nové rakouské ústavě spíše federalistickou podobu. Většina sněmu byla totiž slovanská a tudíž federalistická.

Poslancům ústavodárného sněmu v Kroměříži však nebylo dopřáno dovést svoji několikaměsíční namáhavou práci ke zdárnému cíli. Vláda premiéra Schwarzenberga povzbuzená vojenskými úspěchy císařských armád v Uhrách a severní Itálii, začala postupně dávat najevo svůj ostentativní nezájem o dění v říšském sněmu. Záminkou ke sporu mezi vládou a poslanci se stalo projednávání prvního paragrafu návrhu základních

⁴⁷ URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm*. Praha: Melantrich, 1998, s. 28.

⁴⁸ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epocha, 2003, s. 209.

lidských práv, v němž byla vyslovena zásada, že veškerá moc pochází z lidu. Ministr vnitra Stadion na jednání sněmu prohlásil, že tato zásada odporuje monarchickému principu a vůbec celý návrh základních lidských práv je jen výsledkem „nepřiměřeného teoretizování“.⁴⁹ Ministerský předseda Felix Schwarzenberg v té souvislosti psal dne 12. ledna 1849 svému švagrovi Windischgrätzovi: „*Říšský sněm projevil v posledních dnech takovou zlomyslnost, že se postupně ztrácí naděje na dosažení plánovaného cíle vypracovat a schválit ústavu*“. Dne 21. ledna již oznamoval, že vládní verze návrhu ústavy je téměř hotova. „*A potom bude celé to nepotřebné shromáždění požádáno, aby šlo*“.⁵⁰

Vláda se nakonec rozhodla vypracovat vlastní ústavu bez dohody se sněmem. Dne 7. března 1849 se poslanci dozvěděli o vyhlášení oktrojované „Stadionovy“ ústavy a císařským manifestem bylo oznámeno rozpuštění ústavodárného říšského sněmu.⁵¹ Budova sněmu byla záhy obsazena vojskem a poslancům bylo dovoleno jen přečíst si na vratech vyvěšený císařský manifest, v němž panovník s pokryteckou lítostí konstatoval, že se nenaplnily jeho naděje, že sněm se utápěl v planém a nevhodném teoretizování a proto jej vzhledem k vážnosti poměrů musí jako zbytečný rozpustit.⁵² Rozhořčení poslanci byli nuceni odebrat se z Kroměříže zpět do svých domovů. Březnová ústava, která byla vydána pro území celé monarchie včetně Uher, ovšem nenabyla nikdy účinnosti. S její realizací se počítalo až pro dobu, kdy nastanou „přiměřené poměry“. Tato nová, tzv. Stadionova ústava, jejíž platnost byla dočasně pozastavena kvůli bojům v severní Itálii a v Uhrách, působila uklidňujícím dojmem na zámožnější vrstvy obyvatelstva, které si přály urychleně ukončit období revoluční nejistoty. Byla koncipována jako celoříšská se silným monarchou v čele. Český stát byl de facto považován za zaniklý, když se ústava zmiňuje pouze o jeho jednotlivých zemích coby provinciích rakouské říše.⁵³ Suverenita císaře byla posílena právem veta a rovněž vetem vybavenou pruskou komorou a nouzovými paragrafy. Vedle říšského sněmu zaváděla i říšskou radu jako kabinetní poradní orgán monarchy a také hovořila o rovnoprávnosti

⁴⁹ URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm*. Praha: Melantrich, 1998, s. 31.

⁵⁰ SKED, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1995, s. 307.

⁵¹ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 319.

⁵² URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm*. Praha: Melantrich, 1998, s. 39.

⁵³ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epocha, 2003, s. 218.

všech nároků v říši. Jen málokterý ze současníků vytušil tak, jako např. Karel Havlíček Borovský, že se jednalo spíše o pouhý promyšlený taktický tah nastupující kontrarevoluce, než o vážně míněný pokus o zavedení konstitucionalismu a že krátká konstituční doba bez ústavy vlastně už skončila. Nakonec byla tato ústava roku 1851 takzvanými silvestrovskými patenty odvolána a Rakousko se tak znovu stalo právně i fakticky absolutní monarchií.⁵⁴

Dne 21. března 1849 vydalo 24 českých poslanců Palackým sepsané generální osvědčení o své politice na říšském sněmu ve Vídni a v Kroměříži. Palacký pokládal za potřebné především zdůvodnit politické zásady, jimiž se čeští poslanci řídili po celou dobu zasedání sněmu. Přestože se snažili v maximální míře hájit české národní požadavky, nikdy se nesnížili k prosazování svých zájmů na úkor jiné národnosti. Byli přesvědčeni, že malé evropské národy jsou odkázány k tomu, aby se sdružily ve větší celky. Česká politická reprezentace pod Palackého vedením proto chtěla vytvořit nové Rakousko na federativním základě jako spolkový stát. Konstitučně-demokratické zřízení rakouské federace mělo podle Palackého především zajistit plné uznání lidských práv pro každého člověka, protože případná privilegia některých stavů by byla v rozporu s hlavní myšlenkou nového Rakouska, se zásadou rovného práva všech.⁵⁵ Generální osvědčení českých poslanců bylo zároveň protestním prohlášením proti rozpouštění sněmu.

Navzdory tomu, že ústavodárný sněm ve Vídni a v Kroměříži neuspěl ve snaze vytvořit novou ústavu rakouského státu, byl důležitou součástí procesu tehdejších revolučních změn. Nejvýznamnějším konkrétním počinem tohoto zákonodárského sboru bylo zrušení poddanství, které přijal vídeňský říšský sněm již v září 1848 na návrh slezského demokrata Hanse Kudlicha (1823–1917). Touto reformou byl úplně odstraněn od středověku trvajícím rozdílem mezi pánem a poddaným, mezi púdou panskou a poddanskou. Sedláci, jejich statky náležely do té doby většinou vrchnostem, se stali plnými vlastníky svých gruntů a byli zproštěni všech dosavadních robot a dávek včetně církevního desátku, a to za poměrně nevelikou náhradu, která spočívala ve výši 25 ročních výnosů poddanských dávek. Tato suma měla být navíc vyplacena postupně, část

⁵⁴ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 225.

⁵⁵ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 322.

z pokladny státu a zemí a část samotnými rolníky, jimž byly za tím účelem poskytnuty úvěry.⁵⁶

Hluboký a dodnes aktuální historický význam ústavodárného sněmu spočívá také v tom, že byl veřejným shromážděním občanů (tedy nikoli privilegovaných stavů jako v minulosti), kde se zcela otevřeně jednalo o otázkách veřejného zájmu. Přes pochopitelné názorové rozdíly a mnohdy značně odlišná stanoviska většina sněmovníků v zásadě přijímala novou koncepci člověka a jeho postavení ve společnosti a na tomto základě se prakticky snažila najít přijatelná řešení problémů tehdejší doby. To bylo samo o sobě již obrovským průlomem do tradiční a zakořeněné praxe kabinetní politiky, která o lidech rozhodovala jako o tvorech druhého řádu. Tento průlom měl a má svou trvalou hodnotu.⁵⁷ Specifický význam mělo jednání ústavodárného sněmu také pro formování nové české politiky, jejíž představitelé poprvé vystoupili se svými vizemi a koncepcemi, které se zde snažili uvést do praxe.

Právě do období revolučního roku 1848–49 spadá počátek rozchodu českého liberalismu s liberalismem německým, a to jak v otázce národnostní rovnoprávnosti, tak i s ohledem na revoluční cíle. Na rozdíl od často radikálních představ německých liberálů zastávali čeští liberální politikové ideu pokojné, ústavní reformy habsburské monarchie. Podle názorů pozdější marxistické historické školy se tak údajně stali „brzdou revoluce“ a přispívali k jejímu tlumení. Koncepce austroslavismu podle marxistického teoretika Františka Červinky sice logicky prokazovala houževnatou životaschopnost, avšak obsahovala již řadu prvků té politiky, která následně „odcizovala český lid evropské revoluci“. Přes rozporuplné hodnocení však ani podle jeho názoru není sporu o tom, že František Palacký a Karel Havlíček Borovský coby ideologičtí představitelé austroslavismu byli v českém prostředí nejvzdělanějšími a nejvlivnějšími duchy tehdejší doby.⁵⁸

⁵⁶ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 155.

⁵⁷ URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm*. Praha: Melantrich, 1998, s. 3.

⁵⁸ ČERVINKA, František, a kol. *Český nacionalismus v XIX. století*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1965, s. 41 a s. 56.

2.5 Článek „O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku“

Na sklonku roku 1849 se František Palacký znovu výrazně projevil jako vynikající politický komentátor a teoretik. Na žádost svého přítele Karla Havlíčka Borovského totiž publikoval v Národních novinách článek nazvaný „O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku“. Tímto článkem ze dne 21. prosince 1849 byl veřejně vyhlášen program federace na národnostním základě, a to v téže podobě, jak jej Palacký formuloval již v lednu toho roku v ústavním výboru kroměřížského sněmu. Nyní však byla dána možnost, aby se s tímto programem seznámila prostřednictvím tisku i široká čtenářská veřejnost. Palacký zde výslovně neodmítl oktrojovanou březnovou ústavu, neboť na rozdíl od návrhu ústavního výboru kroměřížského sněmu se vztahovala na celé území rakouské monarchie včetně Uher a severoitalských provincií. Určité naděje vzbuzovalo rovněž znění § 123 této ústavy, kde se připouštěla možnost jejich podstatných změn a oprav na zasedání příštího říšského sněmu. Na svolání nového říšského sněmu v blízké době ovšem neměli panovník ani vláda sebemenší zájem.

Ve svém článku Palacký zdůraznil celoevropský význam zdárného řešení vnitřního uspořádání říše, protože Evropě nemohlo být lhostejné, bude-li Rakousko vnitřně klidné a navenek silné.⁵⁹ Za mravní základ rakouské říše je nutno považovat ideu úplné rovnoprávnosti všech národů. Tato idea se podle Palackého může uskutečnit jen ve státě, který zaručí svobodu pro jednotlivé občany i pro celé národy. „*Svoboda vůbec jen tam možná jest, kde všichni účastníci společnosti jakékoli požívají stejného práva, kde nikdo není rodilým pánem, nikdo rodilým otrokem druhého, čemuž však nikoliv se nepřičí, aby pro dosažení účelu společnosti jedni stáli v čele, vedli a poroučeli, druzí následovali a věsti se dali, tj. poslouchali. Ve svobodném konstitučním státu platí zákony všem občanům stejně...konstituce jest jen provedení ve státu známé oné věčné zásady všeho práva i vší spravedlivosti: čeho sobě nechceš, jinému nečini*“.⁶⁰

S ideou rovnoprávnosti svobodných národů je ovšem myšlenka uskutečňování centralizace v přímém rozporu. Podle březnové ústavy má být veškerý politický parlamentární život vázán na jediné centrum, říšský sněm. Sněmům jednotlivých zemí má být vyhrazeno jen projednávání zcela nepodstatných otázek. To ovšem podle

⁵⁹ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 334.

⁶⁰ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 114.

Palackého povede nevyhnutelně k tomu, že na říšském sněmu bude zaveden jediný ústřední jazyk (německý), zatímco ostatní zemské jazyky budou vyloučeny z parlamentárního života. Také centrální vláda a veškerá vyšší administrativa bude užívat jediné ústřední řeči. Takováto nadvláda jednoho jazyka bude pro ostatní národy smrtelně nebezpečná, neboť se jim odejme možnost parlamentního rozhodování v jejich jazyce. Palacký se rozhodně vyslovuje proti takovému budoucímu uspořádání říše a sám navrhuje jiné řešení: *„Potřebí jest dopřáti jednotlivým národům rakouským tolik autonomie, tolik svobodného politického pohybování, tolik vlastního parlamentárního života, kolik stačí, aby bez újmy jednoty říšské rovnoprávnost národů stala se pravdou. ...Pokud národové budou míti příčinu báti se o národnost svou, potud nebude v Rakousku nikdy spokojenosti a míru“*.⁶¹

Aby byla zachována jednota rakouské říše, je podle Palackého nutné, aby pro rozhodování centrální moci byly v ústavě vyhrazeny následující záležitosti: císařského dvora, zahraničních věcí, vojska a námořnictva, říšských financí a obchodu a rovněž říšských komunikací. Ovšem všechny další státní záležitosti by mohly a měly být ponechány k rozhodování zemským vládám a sněmům neboli národní autonomii. Palacký by považoval za vhodné rovněž zřízení zvláštních zemských ministerstev tak, aby každá národní skupina zemí měla v čele své administrativy jednoho ministra, který by byl kolegou vídeňských říšských ministrů, ovšem sídlil by v hlavním městě dané skupiny zemí a řídil jednotlivé zemské vlády. Takových ministrů by muselo být v celé říši nejméně sedm a sice pro země německé, „československé“, polsko-rusínské, maďarské, rumunské, jihoslovenské a italské. Sídla těchto ministrů by byla zároveň sídly zemských sněmů a kasačních (odvolacích) soudů. Za hlavní výhodu takového zřízení považoval Palacký to, že všechny státní záležitosti spadající do příslušnosti zemských vlád a sněmů by se až do nejvyšší instance vyřizovaly v národním jazyce uvedených skupin zemí. Myšlenka národní rovnoprávnosti by tak v praxi konečně našla uplatnění.⁶²

Tento Palackého článek se stal na dlouhou dobu (až do roku 1860) jeho posledním politickým vystoupením a v podstatě labutí písní nepochopeného českého politického vůdce, kterou uzavřel svoji aktivní účast na revolučních změnách

⁶¹ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 116.

⁶² *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 118.

let 1848–49. Článek navíc nechtěně přispěl k tomu, že Karel Havlíček Borovský byl po několika týdnech donucen svůj list zastavit.⁶³ Vyvolal silný mezinárodní ohlas, zřejmě nejsilnější od jeho dopisu frankfurtskému Výboru padesáti z dubna 1848. Mnozí publicisté, např. A. M. Pinkas, se ovšem domnívali, že navrhované uspořádání říše na etnickém základě by bylo revolučním činem, neboť by rozbíjelo historicky vzniklé a relativně dobře fungující správní celky korunních zemí, a zároveň v praxi těžko proveditelné, protože mnohé národnosti ještě nebyly na vlastní národní samosprávu dostatečně připraveny.⁶⁴ Nejsilnější odpor však Palackého článek vzbudil u vídeňské vlády, v níž po smrti ministra vnitra Stadionu převzal jeho funkci Alexander Bach, tvrdý zastánce centralizace a nastupujícího neoabsolutismu. Palacký tehdy upadl u vlády v nemilosti, ba nenávisti a ocitl se na úředním seznamu politicky podezřelých osob. Bylo užito dokonce výhrůžek vůči jeho těžce nemocné manželce, a proto jí Palacký slíbil, že se na nějaký čas vzdá účasti v politických diskusích. Angažoval se však nadále alespoň na zasedáních pražského městského zastupitelstva a uplatňoval svůj vliv na činnost různých kulturních institucí, jejichž byl jednatelem či předsedou (jako v případě Českého muzea nebo Sboru pro zřízení českého divadla). Svému příteli Karlu Havlíčkovi Borovskému psal do brixenského vyhnanství obsáhlé povzbuzující dopisy, ačkoli věděl, že budou jistě sledovány policií.⁶⁵ Palackého nepřátelům vadili i tyto jeho aktivity a proto se snažili co nejvíce omezit jeho autoritu a vliv na český veřejný a kulturní život. To se také do značné míry podařilo a znechucený Palacký se proto rozhodl zaměřit své působení především na psaní a vydávání dalších děl svých Dějin.

Oktrojovaná Stadionova ústava byla následně odvolána tzv. Silvestrovskými patenty ze dne 31. prosince 1851. Tímto opatřením vyvrcholila snaha panovníka a vlády o opětovné nastolení absolutismu. Současně byla zrušena listina základních práv a v platnosti byla ponechána pouze rovnost občanů před zákonem a také zrušení poddanských svazků. Silvestrovské patenty se staly právním základem existence a fungování neoabsolutistického režimu spojeného se jménem ministra Alexandra Bacha.⁶⁶

⁶³ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 198.

⁶⁴ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 94.

⁶⁵ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 367.

⁶⁶ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epocha, 2003, s. 225.

3. Palackého politická činnost v 60. a 70. letech

Až zhoršená zahraniční situace po prohrané italské válce a finanční nesnáze monarchie rozhodly o pádu absolutismu. V srpnu 1859 byl ministr Bach odvolán. Na jaře 1860 byla zřízena tzv. rozmnožená rada říšská, jako sbor panovníkových důvěrníků z řad šlechty a byrokracie všech zemí, jenž měl být čas od času svoláván, aby spolurozhodoval o finančních záležitostech říše. Většinu tohoto sboru tvořili konzervativní šlechtici z uherských a slovanských zemí, kteří si přáli rozsáhlou autonomii jednotlivých částí monarchie jakožto historicko-politických individualit. Císař pod vlivem jejich názorů vydal dne 20. října 1860 tzv. říjnový diplom, který byl neodvolatelný a jímž se do budoucna trvale zřekl absolutismu a stanovil v něm zásady, na nichž má být založena příští ústava říše. Za hlavní základ monarchie diplom považoval pragmatickou sankci z roku 1713. Měla být obnovena historická práva jednotlivých království a zemí, zemské sněmy se měly stát základními orgány zákonodárství a měly vysílat své zástupce do rozmnožené říšské rady.⁶⁷ Říjnový diplom ukončil éru absolutismu v Rakousku, avšak ne u všech obyvatel říše se setkal s příznivým ohlasem. Zejména mnoho Němců se obávalo možného zavedení federalismu, čímž by monarchie podle nich mohla ztratit svůj převážně německý charakter. V českém národě byl naopak diplom uvítán, neboť se v mnoha rysech blížil stanovisku českých politiků z let 1848–1849. František Palacký ovšem přijal vydání diplomu poněkud skepticky, neboť se obával možností různého výkladu některých jeho ustanovení. Především pak vytykal říjnovému diplomu, že nezval naprosto žádný ohled na Korunu českou.⁶⁸ Jeho obavy se záhy naplnily.

Vypracováním ústavy na základě říjnového diplomu byl pověřen státní ministr rytíř Anton Schmerling. Byl to německý liberál, jehož snahou bylo především udržet ústavní jednotu říše, zachoval v ní nadvládu německého živlu a utvrdit vedoucí postavení Rakouska v Německém spolku.⁶⁹ Proto také ústava, kterou vypracoval a jež byla oktrojována dne 26. února 1861, byla nesena v podstatně jiném duchu než sliboval říjnový diplom. Podle únorové ústavy měly být všechny země včetně Uher zastoupeny

⁶⁷ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 228.

⁶⁸ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 406.

⁶⁹ PEKAŘ, Josef. *Dějiny československé*. 2. vyd. Praha: Akropolis, 1991, s. 175.

ve společné říšské radě složené ze dvou sněmoven. V panské sněmovně měli zasedat dědiční členové z řad přední šlechty a také zasloužilí občané nešlechtického původu jmenovaní císařem doživotně. Poslanecká sněmovna měla mít 343 poslanců (z toho např. 120 z Uher, 82 z českých zemí atd.), kteří měli být delegováni jednotlivými zemskými sněmy. Říšská rada měla mít dvojí působnost, širší a užší. Širší říšská rada měla za přítomnosti uherských zástupců jednat o záležitostech společných celé říši, užší říšská rada se měla usnášet o zákonech, týkajících se pouze zemí ne-uherských.⁷⁰

V únorové ústavě byla rovněž obsažena zemská zřízení pro ne-uherské země (zemské zřízení platilo v českých zemích od té doby až do roku 1918). Tato zemská zřízení ovšem v evidentním rozporu s říjnovým diplomem přidělila jednotlivým zemským sněmům ne-uherských zemí velmi omezené zákonodárné kompetence a všechny podstatné záležitosti přikázala projednávat na užší říšské radě.⁷¹ Užší říšská rada se tak stala hlavním zákonodárným sborem ne-uherských zemí; jí naroveň byl postaven uherský nebo chorvatský sněm. Český sněm byl naproti tomu jen okrajovým orgánem s nevelkým množstvím zákonodárných kompetencí. Zemské zákony měli sice navenek rovné postavení se zákony říšskými, ale jejich provádění bylo svěřeno říšským orgánům.

Únorová ústava však vstoupila v účinnost jen částečně. Maďaři, Chorvati a Italové totiž odmítli obeslání širší říšské rady. Zejména maďarský odpor vůči nové ústavě byl velice silný a většina poslanců uherského sněmu prohlašovala, že vytvoření říšské rady nikdy neuzná, na což vláda reagovala vyhlášením výjimečného ústavu v Uhrách.

V českém národním prostředí vzbudilo znění nové ústavy také velkou nespokojenost. Palacký ve Schmerlingově ústavě viděl nezodpovědný politický experiment, historicky, právně, morálně nepřijatelný. Nové volební řady navíc českou národnost v Čechách i na Moravě znevýhodňovaly kuriovým systémem, založeným na nerovném hlasovacím právu voličů, rozdělených podle jejich „zájmů“ do volebního sboru neboli kurií velkostatkářské, měst a důležitých průmyslových středisek a do kurie

⁷⁰ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 210.

⁷¹ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 230.

venkovských obcí.⁷² Přesto se předáci české politiky rozhodli obeslat nový zemský sněm.

3.1 Působení Palackého na zemském sněmu a v panské sněmovně

Stejně jako v revolučních letech 1848–1849 se František Palacký stal od počátku 60. let výraznou vůdčí osobností na české politické scéně. Význam jeho politického působení spočíval spíše v rovině teorie a formování koncepcí než v oblasti praktické politiky. Svůj nesporný talent pro praktickou stránku politiky ovšem v této době uplatňoval Palackého zeť František Ladislav Rieger, který od svého stárnoucího tchána postupně přebíral vůdčí úlohu v české politice.

Volby do zemského sněmu v roce 1861 dopadly pro českou národní stranu poměrně úspěšně a Palacký, zvolený současně ve třech volebních obvodech, přijal mandát za karlínsko-brandýský okres. V osvědčení k voličům poté připomněl, že by se nejraději věnoval vědecké činnosti ve své pracovně nebo v domácích a zahraničních archivech, ale byla by to od něho „hříšná nestatečnost“, kdyby odmítl účast v politickém úsilí „*o stálý blahobyt všech obyvatelů Koruny české v mocné a pokojné říši rakouské*“.⁷³

Společně s Františkem Ladislavem Riegre a Františkem Augustem Braunerem byl Palacký zvolen do deputace českého zemského sněmu, která pod vedením kardinála Bedřicha Schwarzenberga odjela do Vídně k císaři s jednomyslným usnesením sněmu, aby se František Josef nechal korunovat českým králem. Německy i česky pronesenými slovy císař během audience výslovně přislíbil, že se v Praze dá korunovat. Tento svůj slib ovšem nikdy nesplnil. Pro zajímavost, po oficiálním přijetí setrval císař v rozhovoru se členy deputace a poznamenal, že slyšel o popularitě, které se Palacký těší ve své vlasti. Když se deputace vrátila do Prahy, shromáždilo se před nádražím podle novinových záznamů snad deset tisíc lidí, a mnoho z nich doprovázelo Palackého až k jeho domu. Němečtí politikové a novináři z Čech byli ovšem velmi překvapeni

⁷² ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 241.

⁷³ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 418.

nečekaným vzestupem českého národního vědomí a vyzvedávali nutnost udržet jednotný německý charakter monarchie včetně Čech.⁷⁴

Dne 18. dubna 1861 byl Palacký zvolen českým zemským sněmem do poslanecké sněmovny říšské rady ve Vídni, avšak ještě týž den jej císař František Josef I. jmenoval jako jediného Čecha občanského původu doživotním členem panské sněmovny. Navenek to sice vypadalo jako mimořádné vyznamenání, ovšem skutečnost byla poněkud jiná. Podnětem k tomuto císařovu rozhodnutí byla totiž snaha odstranit Palackého z poslanecké sněmovny říšské rady. Palacký se tedy stal členem panské sněmovny, kde byli jeho kolegy především příslušníci vysoké německé šlechty se silně konzervativními názory. Pronesl zde během roku 1861 několik řečí, například o imunitě členů říšské rady a zemských sněmů, nebo řeč o manském právu, ale se svými názory zde zůstal téměř vždy osamocen. Byl nucen ve Vídni často vyslechnout i takové protičeské názory, jaké prezentoval např. Karl von Giskra, který v poslanecké sněmovně napadl české státní právo a o České Koruně prohlásil, že jako „*mystický vynález nového věku nemá pro panovníka větší cenu než titul krále jeruzalémského*“.⁷⁵ Palacký záhy pochopil marnost svého úsilí a požádal o dovolenou na neurčitou dobu. Odjel domů do Prahy a na zasedáních vídeňské panské sněmovny se až do konce svého života neobjevil.⁷⁶

Na jednáních českého zemského sněmu vystupoval Palacký velmi zřídka jako řečník, zpravidla jen tehdy, považoval-li za nezbytně nutné, aby projevil svůj názor na nejzávažnější otázky veřejného života. Ve své nejvýznamnější a také nejdelší řeči na zemském sněmu formuloval požadavek českých poslanců na revizi nespravedlivého volebního řádu. Volební řády do zemských sněmů byly totiž ve Schmerlingově ústavě stanoveny tak, aby vyhovovaly Němcům, resp. vládě. V zemích, kde žilo více národností, byla vládě ponechána možnost, aby pomocí velkostatkářské kurie rozhodovalo o většině. (Volby do sněmů ne-uherských zemí probíhaly ve třech kuriích: velkostatkářské, měst a obchodních komor a v kurii venkovských obcí. Poslance měst a

⁷⁴ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 419.

⁷⁵ MORAVA, Jiří. *Palacký: Čech, Rakušan, Evropan*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 193.

⁷⁶ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 243.

venkova mohli volit pouze zámožnější voliči, na venkově nepřímou volbou. Až později byl daňový cenzus v Čechách snížen na 80 korun daní.)⁷⁷

Palacký ve své řeči pronesené dne 29. ledna 1863 poukázal na evidentní křivdu, kterou byla česká národnost postižena. Zatímco většina obyvatel Čech byla české národnosti, dvě třetiny poslanců českého zemského sněmu tvořili poslanci němečtí. Palacký přesvědčivými statistickými údaji dokazoval, že volby probíhají podle nespravedlivého měřítko, a to jak z hlediska počtu obyvatel, tak z hlediska výše odváděných daní. Připomněl také, že Čechové ani v inteligenci nezaostávají za svými německými spoluobčany. Na závěr své česky pronesené řeči se Palacký ještě německy obrátil na ty poslance, kteří českou řeč neovládali. Apeloval na jejich smysl pro lidskou spravedlnost a pro ideu národní rovnoprávnosti. Německá většina sněmu však jeho návrh na revizi volebního řádu zamítla. Česko-německému porozumění toto rozhodnutí pochopitelně neprospělo.⁷⁸

Ještě v témže roce, tj. v roce 1863, nastoupili čeští poslanci dráhu trpného odporu neboli pasivní rezistence, to znamená, že se odmítali účastnit na jednáních vídeňské říšské rady. Protestovali tak nejen proti nespravedlivému volebnímu řádu, ale rovněž proti tomu, že vláda i říšská rada nereflekovaly české státoprávní požadavky. Palacký byl iniciátorem tohoto postupu a zůstal jeho zastáncem až do konce života.⁷⁹

3.2 Článek „O demokracii“

Roku 1863 se česká národní strana rozdělila do dvou proudů. Většina poslanců českého zemského sněmu vedená Palackým, Riegrem a Braunerem byla neoficiálně nazývána staročechy, druhý proud, jehož vůdci se stali Karel Sladkovský a Eduard Grégr, tvořili tzv. mladočeši. Mladočeši byli ve svých názorech poněkud radikálnější, zastávali odlišné postoje například ve vztahu ke konzervativní šlechtě, k polskému povstání proti ruské okupaci a později také ve vztahu k ukončení pasivní rezistence.

Vlivný deník Národní listy, založený původně jako orgán české národní strany na počátku 60. let, se postupně odcizoval vlivu Palackého a Riegra a stával se jakousi

⁷⁷ PEKAŘ, Josef. *Dějiny československé*. 2. vyd. Praha: Akropolis, 1991, s. 176.

⁷⁸ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 154 an.

⁷⁹ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 441.

tribunou mladočeských názorů. Staročestí vůdci proto podnítli vznik nového českého politického deníku, který začal vycházet pod názvem *Národ*.⁸⁰ V tomto deníku publikoval Palacký na přelomu let 1863–1864 sérii článků pod názvem *Několik otázek časových*. Částí tohoto cyklu byl také článek „O demokracii“.

Pojem demokracie Palacký objasnil jako lidovládu nebo národovládu. Základní znak demokracie spočívá podle něj v tom, že si všechny vrstvy lidu ukládají společným rozhodováním zákony, jimž jsou pak podrobeni všichni bez výjimky. Demokracie tedy znamená rovnost všech lidí před zákonem. V tomto smyslu prohlašuje Palacký sám sebe rozhodným demokratem.⁸¹

Demokracie však podle něj nevyklučuje monarchickou formu vlády a připouští i přirozenou nerovnost duševní či majetkovou. Učení francouzských socialistů Saint Simona, Fouriera i Proudhona, vedené snahou zrušit přirozené rozdíly mezi lidmi, proto Palacký rozhodně odsoudil. Pokud by tyto myšlenky měly být v praxi důsledně uplatněny, vedlo by to ke komunismu, což Palacký spojoval s nepochybným nástupem hlubokého mravního úpadku. Kdyby měl komunismus panovat byť jen jedné generaci, uvedl by ji zakrátko „do stavu zhovadilosti“.⁸² Záruku proti pronikání komunistických myšlenek do českého prostředí spatřoval Palacký v českém sedlákovi, který požíval odedávna právo vlastnictví.

V další části článku se jeho autor vyslovil proti návrhům na zrušení šlechty. Domníval se, že i šlechta má své dosud nezastupitelné místo v životě národa a připomínal zásluhy mnohých šlechticů na úspěšném uskutečnění českého národního obrození. „*Nechceme šlechtě odjímati titulů i práv čestných, ale privilegií politických na základě pouhého rodu přiznati jí nikdy nemůžeme. S radostí uvítáme ji, když nedbajíc pouze na interessy své materiální, použije nevznešenějšího práva svého k tomu, aby činnost svou, nestíženou materiálními nedostatky a výdělkovou prací, věnovala zcela a právě po šlechticku ke zvelebení národa svého a k opatrování politických jeho interessů*“.⁸³ Závěrem vyjádřil Palacký své přesvědčení, že národ svoji existenci trvale upevní až tehdy, budou-li se k němu hlásit všechny vrstvy obyvatelstva.

⁸⁰ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 248.

⁸¹ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s 444.

⁸² *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 190.

⁸³ Tamtéž, s. 192.

3.3 *Idea státu rakouského*

Cyklus osmi článků pod tímto názvem Palacký publikoval v deníku *Národ* na přelomu dubna a května roku 1865. Stal se nejvýznamnějším politickým spisem a vyvrcholením jeho politické publicistiky. Palacký v těchto osmi článcích podrobně vysvětlil a odůvodnil federalistický program, který považoval za jediný způsobilý k realizaci úplné národní rovnoprávnosti v rakouské monarchii. V podstatě se jednalo o program pocházející již z revolučních let 1848–1849, avšak přizpůsobený v některých částech době po vydání říjnového diplomu a snahám po obnovení historického českého státního práva.

Východiskem Palackého názorů je idea přirozeného a rovného práva národů. Za nejvhodnější i nadále vnitřně považoval rozčlenění monarchie na jednotlivé autonomní země a zemské skupiny podle etnicko-jazykového principu. Po vydání říjnového diplomu, který pokládal jednotlivé země mocnářství za historicko-politické individuality, považoval Palacký za nutné upravit svůj původní program. Netrval nadále na etnickém rozčlenění říše, nýbrž připustil eventualitu vzniku autonomních zemských skupin, jejichž vytvoření by pokud možno vyhovovalo jak poměrům národnostním, tak i historicko-geografickým.⁸⁴ Tato kombinace historických tradic s jazykovým principem poskytla možnost větší shody federalistického programu se stanoviskem historického práva, než tomu bylo u Palackého návrhů z let 1848–1849. Autonomní zemskou skupinu by podle této nové koncepce tvořily například země Koruny české se svým obyvatelstvem české i německé národnosti. (Naproti tomu podle Palackého návrhů z let 1848–1849 by autonomní zemskou skupinu tvořily části Čech a Moravy obývané obyvatelstvem české národnosti a dále část Uher obývaná Slováky.)

Palackého spis byl ryze teoretické povahy a nekladl si za cíl konkrétně formulovat cesty praktické české politiky. Záměrem bylo především odsouzení panujícího centralismu a varování před hrozícím dualismem.⁸⁵

V prvním článku se jeho autor zaměřil na historické příčiny vzniku mnohonárodní rakouské monarchie. První a základní ideou, na níž byla monarchie postavena, byla idea ochrany západoevropské civilizace proti turecké rozpínavosti. Postupem času k ní přistoupila idea druhá, totiž ochrana římskokatolické církve nejen

⁸⁴ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 227.

⁸⁵ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 450.

proti pronikání islámu, nýbrž i proti snahám o církevní reformaci. Panovníci z habsburské vládnoucí dynastie se stali nejvěrnějšími spojenci římských papežů a ostatních vysokých katolických hodnostářů v jejich boji proti duchu novověké osvěty a vzdělanosti. Krátké období panování Josefa II. bylo ovšem jen výjimkou potvrzující toto pravidlo.

V revoluční době poloviny 19. století začalo být zřejmé, že obě idey, na nichž byl mnohonárodní rakouský stát založen, ztratily svou původní sílu a význam. Turecká neboli Osmanská říše se nacházela v hlubokém hospodářském i mravním úpadku a nebylo možno očekávat z této strany jakoukoliv další hrozbu pro evropské křesťanské národy. Také idea ochrany katolictví proti reformačním vlivům již do značné míry ztratila své opodstatnění. Proto bylo nutno vymezit nový společný účel a zájem různorodých středoevropských národů, tedy novou ideu, na níž měl budoucí rakouský stát spočívat.

Palacký se důrazně ohradil proti názorům, že by se jakýkoliv člověk mohl narodit coby věc a majetek jiného člověka. V této souvislosti připomněl občanskou válku ve Spojených státech amerických, která se právě v této době (roku 1865) chýlila ke konci a v níž byla poražena strana usilující o zachování institutu otroctví. Za jednu z nejušlechtilějších stránek křesťanské nauky Palacký považoval hlásání principu, že všichni lidé bez rozdílu rasy, vyznání a stavu jsou „synové jednoho otce na nebesích“ a není mezi nimi jiného rozdílu, nežli různého stupně vyvinutí duševních sil, tedy rozumu, vůle a mravní odpovědnosti. Z toho vyvozoval, že nelze připustit, aby jeden člověk byl pánem či vlastníkem jiného člověka. Rovněž tak podle něj nelze připustit, aby jakýkoliv národ byl národem panujícím a ovládajícím národy jiné. V Rakousku té doby ještě stále zaznívaly hlasy požadující nadvládu jednoho či dvou národů nad ostatními. Tyto názory Palacký pokládal za popření novodobé idey rakouského státu, idey národní rovnoprávnosti.⁸⁶

Bližší pojednání o zásadě národní rovnoprávnosti obsahuje druhý článek Palackého cyklu. Tato zásada je podle něho stejně stará jako nauka přirozeného práva vůbec a jejím pramenem „*jest ono vrchoviště, z něhož plynou i mravnost i právo, příkázání totiž do srdce lidského hluboce vštípené: čeho sobě nechceš, jinému nečiň*“.⁸⁷

⁸⁶ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 216.

⁸⁷ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 218.

V dávných dobách bylo podle Palackého samozřejmostí, že každý národ měl svoji vlastní vládu, sám sebe takto spravoval a proto pojmy národ a stát byly považovány za identické. Pokrok světových dějin však způsobil, že některé národy obývaly území více států a naopak některý stát v sobě zahrnoval více různých národů. Obrovský rozmach světové centralizace daný především rozvojem mechaniky, chemie i dalších vědních oborů se stal příčinou toho, že všechny národy i státy se postupně sbližují a je usnadněna jejich vzájemná spolupráce. Aby však byl tento jednostranný vývoj poněkud vyvážený, objevila se podle věčného zákona polarizace snaha čelit a odporovat principu sjednocování a uniformity. Tím vstoupil na scénu světových dějin nový mocný činitel, vědomí národní identity neboli zásada národnosti.

Palacký byl přesvědčen, že jednotlivé národy jsou reálnými mravními i právními osobami. Existence národa je dána především vědomím sounáležitosti a společným sdílením potřeb, zájmů, práv i povinností. Ačkoliv tato zásada národnosti, jak ji Palacký nazýval, trvala a působila na světové dění odedávna, k jejímu velkému rozmachu došlo až po období napoleonských válek, a zejména po roce 1848. Palacký nepředpokládal, že v dohledné době přestane tato zásada ovlivňovat běh světových dějin. Každý národ má podle něho přirozené právo na zachování vlastní existence a toto právo má být spojeno s povinností se vzdělávat ve svém národním jazyce.⁸⁸

Po tomto stanovení obecných východisek zaměřil Palacký svoji pozornost přímo k rakouskému státu. Jelikož jeho území je obýváno mnoha různými národy a žádný z nich není oprávněn panovat nad jiným národem, vyvodil z toho závěr, že vůdčí ideou novodobého rakouského státu musí být idea národní rovnoprávnosti. Uskutečnění této idey však v žádném případě nesmí být spojeno s násilím.

Třetí článek přináší úvahu, zda existence rakouského státu je i nadále žádoucí. V této souvislosti Palacký připomněl obsah svého proslulého dopisu do Frankfurtu a prohlásil, že nadále zůstává stoupencem zachování Rakouska. Toto stanovisko až do konce svého života hodlal obhajovat a nikdy od něj neustoupit. Měl ovšem na mysli jen takové Rakousko, které by bylo ke všem svým národům spravedlivé a jehož vláda by nebyla ani německá ani maďarská, ani slovanská, nýbrž v obecném smyslu rakouská.

⁸⁸ Tamtéž, s. 221.

Takto se ohradil proti výtkám, že požaduje nadvládu slovanských národů v rakouské monarchii.⁸⁹

Ve čtvrtém článku se autor zaměřil na význam jazykové otázky pro rakouský parlamentarismus. Ústava má být založena na principu účasti národů na zákonodárné moci a každý národ má podle Palackého právo na vlastní parlamentární život. Vzhledem k tomu, že Rakousko je mnohonárodním státem, pokládal za nemožné, aby veškeré otázky veřejného života byly projednávány na jediném ústředním sněmu, kde by se hovořilo přinejmenším devíti jazyky. Sněmy, na nichž by probíhala jednání maximálně ve dvou či třech jazycích, by se však mohly ustavit bez větších problémů. Palacký se rovněž domníval, že potřeby a zájmy národů podle historických tradic i osvětových nebo hospodářských poměrů mohou být natolik rozdílné, že nepotřebují jednotvárné vyřizování. Proto navrhoval, aby byly centrální říšské moci svěřeny k rozhodování jen záležitosti nezbytně nutné pro zachování státní jednoty. Působnost centrální moci omezil na zahraničně-politické, vojenské, finanční, obchodní a dopravní záležitosti.⁹⁰ Projednávání všech ostatních věcí, především v oblasti vnitřní správy, soudnictví, školství a financí mělo probíhat na úrovni zemských sněmů a zemské administrativy. Tyto orgány měly být vytvořeny pro určité zemské skupiny. Bylo však nutno zodpovědět otázku, zda se takové skupiny zemí mají zakládat na jazykových nebo historicko-politických poměrech. Palacký byl sice zastáncem jazykového principu, ale zároveň přiznával, že s přihlédnutím k nové politické situaci a k většinovému veřejnému mínění je nucen se vyslovit pro kombinaci obou zmíněných principů.⁹¹

Obsahem dalších tří článků je konkrétní analýza rakouského vnitropolitického vývoje od doby vydání říjnového diplomu a únorové ústavy. Palacký kritizoval, že tyto ústavní změny byly na rozdíl od snahy říšského sněmu z let 1848–1849 zaváděny shora, aby se mohla vláda vyhnout případným sporům se zastánci odlišných názorů. Říjnového diplomu Palacký vytýkal neurčitost jeho ustanovení a možnost jejich centralistického nebo dualistického výkladu. Únorová ústava potom skutečně přinesla přesun kompetencí od zemských sněmů na užší říšskou radu a stala se tudíž základem pro centralizační úsilí vídeňské vlády. Centralismus se podle Palackého názoru může stát

⁸⁹ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 225.

⁹⁰ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 189.

⁹¹ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 230.

zhoubou pro neprivilegované národy, neboť je zbaví možnosti vlastní samosprávy. Konkrétně český národ by tak časem mohl podlehnout privilegovanému německému živlu.

Snahy po zavedení dualismu Palacký chápal jako největší hrozbu pro existenci rakouské monarchie. Zastánci dualismu požadovali rozdvojení rakouské říše na západní, převážně německou polovinu a východní polovinu uherskou. Palacký prohlašoval, že případný dualismus považuje za ještě větší zlo než centralizaci, neboť dualismus podle něho neznamená nic jiného, než zdvojenou centralizaci. Idea národní rovnoprávnosti by v případě zavedení takového systému byla v praxi odsouzena k zániku.⁹²

Jakou přímou součástí šestého článku svého cyklu Palacký otiskl již jednou uveřejněné Riegrovo stanovisko ke snahám o zavedení dualismu, neboť se s tímto stanoviskem plně ztotožňoval. Úryvek z této části článku, který zde ocituji, nepochybně překvapí svou nebyvalou upřímností a otevřeností. *„My Čechové žádáme sobě jistě upřímně zachování Rakouska i jednoty jeho, neboť máme zato, že nemohouce silami svými doufati ve zbudování vlastního suverénního státu, nemůžeme historicko-politickou individualitu, svou zvláštní národnost a vzdělanost i život autonomický nikde a nikterak ubezpečit lépe než v Rakousku – tj. Rakousku svobodném i autonomicky a rovnoprávně zřízeném. ... Řekne-li nám kdo, že jsme jen z egoismu přátelé Rakouska, přisvědčíme ochotně: ale politikové, kteří nejsou právě naivní, přiznají nám, že právě takoví přátelé bývají nejvěrnější a nejspolehlivější“.*⁹³

V sedmém článku Palacký vyslovil názor, že moderní idea rakouského státu musí spočívat v specifickém rakouském federalismu, který je jediný způsobilý zajistit rovnoprávnost všech národů žijících na území monarchie. Federalismus je založen na principu dělby záležitosti zemských a říšských. Centralismus jako opak federalismu naproti tomu takovou dělbu moci neuznává. Palacký znovu podrobně rozebral svoji vizi federalistického Rakouska a požadoval přesné vymezení kompetencí mezi centrální mocí a jednotlivými zemskými sněmy a vládami.

Závěrečný osmý článek je jakýmsi shrnutím Palackého myšlenek obsažených v předchozích částech cyklu. Odmítl názor, že by jakýkoliv národ, byť sebeschopnější a sebevzdělanější měl právo panovat nad jinými národy. Od obecných úvah se Palacký

⁹² Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 236.

⁹³ Tamtéž, s. 249.

obrátil na konkrétní, česko-německé vztahy. Nezapíral, že německý národ stojí v této době na vyšším stupni vzdělanosti a duchovní činnosti nežli Čechové nebo jiní Slované. „...ale zapírám a zapírati budu vždy určitě i rozhodně, že by který národ měl od pána boha, neboli od přírody, a ne pouze od dlouhodobé tradice své a od vychování, do sebe hodnotu vyšší...“.⁹⁴ Palacký vyzvedl v této souvislosti značný osvětový i hospodářský pokrok, kterého Čechové během několika málo desetiletí dosáhli, a to jen díky vlastní vůli a přičinění, neboť ze strany státu se jim nedostávalo prakticky žádné materiální podpory. Čechové mají například právo žádat, „aby stát penězi těmi, které od nás dostává v rovné míře jako od Němců, nepodporoval v zemi naší výhradně jen německých úřadů a škol vyšších...“

Idea národní rovnoprávnosti, kterou Palacký celý život propagoval, však stále narážela na nepochopení či odpor vlivných politických kruhů v tehdejší rakouské monarchii. V závěrečných větách osmého článku i celého cyklu Palacký vyslovil důrazné varování před zavedením dualismu, k němuž se v této době schylovalo. Pokud by k takovému činu skutečně došlo, mohly by Češi a ostatní rakouští Slované na rozdíl od roku 1848 ztratit svůj zájem na zachování říše. „...Když proveden bude opak idey moderního státu rakouského a když říše ta různorodá i jediná svého způsobu na světě přičkne ne stejnou všem spravedlivost, ale nadvládu a moc jedněm nad druhými; když Slované skutkem prohlášení budou za plémě podřízené a, jakož již řečeno, za materiál vlády pro jiné dva národy: tu vejde také příroda ve své právo, a odpor její nevyhnutelný promění domácí pokoj v nepokoj, obrátí naději v zoufalství a vzbudí konečně třenice a zápasy jichžto směru, objemu ani konce předvídati nelze. Den svolání dualismu stane se, nutností přírody neodolatelnou, spolu také dnem narození panslavismu ve formě jeho nejméně žádoucí, a kmotři jemu budou rodičové onoho... My Slované budeme tomu hleděti s upřímnou bolestí vstříc, ale bez bázně. Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm!“⁹⁵ Ideu státu rakouského z roku 1865 nepsal Palacký jako návrh k bezprostřednímu politickému jednání, pokud si uvědomoval nedostatečné a roztržité síly federalistů ve srovnání s přívrženci dualistického uspořádání monarchie. Bylo to vážně míněné varování zkušeného historika a politického pozorovatele, který neměl vliv na politické rozhodování, ale nemohl mlčet, protože se zhrzil před možnými

⁹⁴ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 263.

⁹⁵ Tamtéž, s. 266.

zhoubnými důsledky pravděpodobného vývoje pro další soužití středoevropských národů.⁹⁶

Lze ovšem souhlasit i se stanoviskem Jiřího Štaifa, že Palackého argumentace se v tomto spise stala poněkud rozvláchnou a zřejmě i sám Palacký si s jistými vnitřními rozpaky uvědomoval, že jeho reformní návrhy budou jen těžko proveditelné na konsensuálním základě ve státě, jehož multietnicita je pro moderní občanskou politiku stěžejším řešitelným rébusem. Zavedení dualismu by rakouské a uherské Slované zbavilo možnosti být důležitým faktorem vnitřní rovnováhy a případně i zahraničněpolitické orientace státu jako takového. S přihlédnutím k politické realitě se Palacký názorově posunul od zásady zemského autonomismu k zásadě českého státního práva, podle níž České země jako celek měly být považovány za jednu z konstitučních součástí budoucí federace. Proto v ní měly mít spolu s uherskými a rakouskými zeměmi i výhodnější postavení oproti ostatním provinciím. Palacký se zřejmě domníval, že by pro takto koncipovanou ústavní a správní reformu mohl získat maďarskou politickou reprezentaci, což bylo ovšem poněkud iluzorní, neboť její politické cíle byly mnohem ambicióznější.⁹⁷

Nelze přehlédnout, že Palacký v závěru své argumentace použil nebyvalou váhu na autoritativnost svého stanoviska a víceméně vyloučil ochotu polemizovat s někým o svých názorech, což připouštěl jen v případě, že by sám seznal, že by jeho reformní návrhy mohly přispět k vážným nedorozuměním mezi národy monarchie. Z jeho názorů se zřetelně vytratil i historický optimismus (zejména ve srovnání s revolučními léty 1848–49), jenž je nahrazován fatalismem, v němž zákonitost dějin potrestá každého, kdo se protíví jejich duchu, konkrétně zásadě rovnoprávnosti všech národů coby ideálu moderní civilizace.⁹⁸

Palacký ovšem nebyl jediným představitelem českého politického života, který se výrazně negativně vymezil proti nastupujícímu dualismu. Ve stejné době se obdobnými otázkami zabýval i vůdce české státoprávní šlechty a smečenský velkostatkář Jindřich Jaroslav Clam-Martinic ve svém pojednání nazvaném *Mene*,

⁹⁶ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996, s. 215.

⁹⁷ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 250-251.

⁹⁸ Tamtéž, s. 252.

Tekel! z roku 1867, jehož název je biblickou parafrází a které bylo původně otištěno v listu Vaterland a následně vyšlo i formou samostatné brožury⁹⁹. Clam-Martinic především zpochybnil kompetenci „ústavodárné“ říšské rady a v obsahově pozoruhodném závěru své stati uvedl, že náleží k těm, kteří jsou k Rakousku poutáni nejen pocitem věrnosti, ale také přesvědčením o jeho zvláštním historickém poslání. Dějiny jsou podle jeho názoru plné příkladů truchlivých osudů národů a států, jejichž pád byl způsoben zneuznáním a opuštěním nosné ideje. Za poslání rakouské monarchie považuje „být pevným útočištěm všem národům, které se v průběhu událostí uplynulých staletí pod jeho žezlem sjednotily v jednu rodinu, složenou z národů odkázaných na vzájemnou pomoc, a přitom jim poskytovat prostor pro mnohostranný, rovnoprávný a svobodný rozvoj“.¹⁰⁰

Aktuální dualistická politika byla ovšem podle Clam-Martinice s takto vymezeným posláním v nepřekonatelném rozporu. Nejenže nerespektuje specifika a státoprávní individuality jednotlivých zemí a provincií Rakouska, ale současně jsou tlačeny ke zdi ostatní národy, kromě dvou privilegovaných. Za situace, kdy současně v okolních zemích probíhají procesy národního sjednocení, považoval Clam-Martinic takové jednání za obzvláště nebezpečné. V té souvislosti upozorňoval na neurovnané státoprávní postavení části Tyrol obývané italskou menšinou, dále na status Chorvatska, které bylo jakýmsi nárazníkem proti tlakům z Balkánu a především na opomenutí politicko-strategického jádra střední Evropy, tedy Království českého. Ignorování jejich oprávněných požadavků vytváří podle Clam-Martinice z těchto dřívějších opor říše Achillovu patu budoucího soužití. Samotný dualismus, který není ničím jiným než hegemonií dvou národů, je možno považovat za první etapu na cestě k celkovému rozdělení státu. V germanizovaném a centralizovaném Předlitavsku se pak může otevírat prostor pro budoucí sjednocené Německo.¹⁰¹ Analogie s politickými úvahami

⁹⁹ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 243.

¹⁰⁰ CLAM-MARTINIC, Jindřich Jaroslav: *Mene, Tekel!*. Wien: Separatabdruck aus dem Vaterland, 1867, s. 23.

¹⁰¹ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 245.

Františka Palackého je v tomto směru zcela evidentní. Nelze ostatně pominout, že přes řadu rozdílných postojů vynikal svazek českých konzervativních velkostatkářů (jejichž byl Clam-Martinič výrazným představitelem) a národních liberálů vedených Palackým a Riegreem neobyčejnou a dlouhodobou vzájemnou loajalitou.

3.4 Palackého politické působení na sklonku jeho života

Palackého varování před dualismem, obsažené v jeho cyklu *Idea státu rakouského*, nebylo na vlivných politických místech vyslyšeno. V roce 1867 byly důrazné maďarské požadavky přijaty a rakouská říše se rozdělila na dvě části: v neuherských zemích (Předlitavsku, čili Cislajtánii, jak se neoficiálně toto území nazývalo, protože část hranice procházela říčkou Litavou) zůstal zachován rozhodující vliv Vídně a německých vládnoucích vrstev, v Uhrách (Zalitavsku, Translajtánii) se do stejného postavení dostaly špičky maďarské společnosti. Obě části říše měla nadále spojoval pouze osoba panovníka a společná ministerstva války, obrany, financí a zahraničních věcí.¹⁰²

Úpravu vnitřních poměrů v Předlitavsku potom zajistilo přijetí tzv. prosincové ústavy vídeňskou říšskou radou v prosinci 1867. Tato ústava potom zachovala svou platnost až do konce první světové války. Říšská rada se stala skutečným parlamentem, schvalovala zákony, povolovala daně a sledovala činnost ministrů, kteří ji byli odpovědní. Byla zaručena rovnost všech občanů před zákonem, nedotknutelnost majetku, volnost pohybu a další základní občanská práva a svobody.¹⁰³ Byly tak do značné míry vyslyšeny i liberální požadavky českých politiků na reformu Rakouska, která by zajistila základní lidská a politická práva pro jednotlivé občany. Avšak české národní a státoprávní požadavky nebyly ve vídeňských vládnoucích kruzích uznány. Roztrpčení z dualistické úpravy říše, která respektovala historická práva uherského království, nikoli však zemí Koruny české, vedlo vůdčí představitele českého národa k řadě protestních akcí.

Ještě v roce 1867 odcestovalo několik českých politiků v čele s Palackým a Riegreem na národopisnou výstavu do Moskvy, kde byli dokonce přijati samotným

¹⁰² Kolektiv autorů. *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: Nakl. Paseka, 1998, s. 102.

¹⁰³ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 424.

carem. Tato demonstrativní akce nazývaná „poutí Čechů do Moskvy“ však žádný politický efekt nepřinesla. František Palacký na konci života upřel své naděje k carskému Rusku, neboť se domníval, že reformované Rusko může sehrát významnou pozitivní úlohu ve světových dějinách. Tento Palackého názor je možno z dnešního pohledu hodnotit jako jeden z mála jeho omylů. Ve své době však nemohl tušit, že se o několik desetiletí později prosadí v této zemi komunistické myšlenky, před jejichž uskutečněním ve svých statích a člancích několikrát důrazně varoval. Zároveň ovšem nelze přehlédnout, že Palacký ani v Rusku neskrýval svůj jednoznačný nesouhlas s představami některých ruských slavjanofilů, že by všichni západní a jižní Slované měli přijmout pravoslavnou víru a ruský jazyk jako jedinou záruku slovanské jednoty. Jeho postoj ke konfliktní polsko-ruské otázce byl oboustranně smířlivý, čímž ovšem vyvolal nelibost většiny zaujatých příznivců jedné nebo druhé strany.¹⁰⁴

Idea slovanské vzájemnosti, kterou Palacký především v závěru života propagoval, však v jeho pojetí v žádném případě nežádala zapření české národní individuálnosti, ani neznamenal, že se Palacký přiklonil k panslavismu. Až do své smrti zůstal především Čechem a přesvědčeným rakouským federalistou. Toto své stanovisko obhajoval i v doslovu k Radhostu (pod názvem Radhost v roce 1875 vydal soubor všech svých významných drobných spisů z oblasti politiky, historie, literatury a estetiky). Právě doslov k Radhostu byl koncipován jako Palackého politická závěť, v níž objasnil své postoje a názory, které zastával po celou dobu svého působení v politice.¹⁰⁵

O rok dříve, než Palacký napsal svůj doslov k Radhostu, nebyly přijaty – zejména díky odporu českých Němců – tzv. fundamentální články, které se měly stát obdobou rakousko-uherského vyrovnání pro vztah mezi Rakouskem a českými zeměmi. Jejich přijetí by do značné míry znamenalo vítězství idejí, které prosazovali čeští politikové v čele s Palackým a Riegrem. V doslovu k Radhostu proto zřetelně zaznívá Palackého zklamání nad nejnovějším politickým vývojem. I nadále zůstával rozhodným stoupencem politiky pasivní rezistence nejen vůči účasti Čechů na jednáních říšské rady ve Vídni, nýbrž také na jednáních zemského sněmu.

Ani v závěru života se však Palacký nestal šovinistou a hlasatelem nesmiřitelného boje proti Němcům, o čemž svědčí následující slova: „*Všichni*

¹⁰⁴ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 471.

¹⁰⁵ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 334 an.

spravedliví a humánně smýšlející Němci mezi námi – a není-li jich velká většina? – uznávají bez odporu odvěké právo české národnosti v Čechách a ochotni jsou podávat nám ruce bratrské ku dílu společnému, k osvětě a oslavě vlasti; my uznávajíc neméně upřímně přirozená práva jejich, jako oni naše, vítáme je srdečně ve spolku svém, co bratry nám od boha dané a svorným dorozuměním kráčetí chceme na dráze společné.“ Dle jeho přesvědčení ovšem není smíru s těmi Němci, kteří chtějí panování a germanizaci.¹⁰⁶

V té souvislosti stojí za stručnou zmínku vyhraněná negativní kampaň, která byla proti Palackého dílu a pojetí českých dějin vedena v době protektorátu. Kolaborantský publicista Emanuel Vajtauer ve svém tehdy hojně vydávaném a propagovaném spisku „Český mythus anebo co nám lhaly dějiny“ zdůraznil, jaké škody ve vztahu obou národů napáchal údajný mýtus vytvořený Palackým, že Češi a Němci jsou v českých zemích ve stavu trvalé války a nenávisti. Češi dle názoru E. Vajtauera neměli a nemají právo na vlastní státní existenci, přičemž budoucnost českého národa by měla spočívat pouze pod „ochranou“ velkoněmecké říše.¹⁰⁷

Poslední léta svého života věnoval Palacký především dokončení svých Dějin a vydání posledního zamýšleného svazku tohoto díla se dočkal krátce před svou smrtí. K politickým otázkám se v této době vyjadřoval již jen příležitostně a vůdčí úlohu v české národní straně přenechal svému zeti Riegrovi. Palackého pohřeb v květnu 1876 se stal mohutnou národní manifestací a současně důstojným rozloučením s respektovaným „otcem národa“.¹⁰⁸ Ztotožňuji se s názorem Jiřího Štaifa, že i mýtus otce českého národa má jako každý mýtus svůj nezastupitelný společenský význam v tom, že je schopen prostřednictvím společně sdílených hodnot nacházet či zosobňovat emotivní spojnice v mentalitě určitého lidského společenství.¹⁰⁹

¹⁰⁶ FISCHER, Josef. *František Palacký o minulosti pro budoucnost*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926, s. 66.

¹⁰⁷ VAJTAUER, Emanuel. *Český mythus: co nám lhaly dějiny*. Praha: Orbis, 1943, s. 34 a s. 157.

¹⁰⁸ KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998, s. 539.

¹⁰⁹ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 297.

4. Státoprávní uspořádání rakousko-uherské monarchie a politický vývoj v českých zemích v období dualismu

4.1 Politické předpoklady vzniku dualismu

S určitým uvolněním politického života po vydání říjnového diplomu byla v Uhrách znovu nastolena otázka hlavy uherského státu. Maďarská strana totiž do té doby neuznala změnu na habsburském trůnu z konce roku 1848, neboť tato změna byla učiněna bez spoluúčasti uherského Národního shromáždění. Maďarská politická reprezentace tudíž i na počátku 60. let 19. století nepovažovala Františka Josefa I. bez korunovace za uherského krále. K eskalaci napětí mezi vídeňským dvorem a maďarskou politikou došlo poté, co byl státním ministrem, resp. ministerským předsedou jmenován Anton Schmerling a nesplnil naděje do něj vkládané. Oktrojovaná Schmerlingova ústava z února 1861 se dočkala odmítavého přijetí, jelikož neuspokojila nejen představitele de facto všech neněmeckých národních hnutí, ale také liberály očekávající od ní posun v demokratizaci veřejného života. Zvláště ostře se proti Schmerlingově ústavě postavili představitelé liberální části maďarské politické reprezentace. Únorová ústava byla panovníkem oktrojována ve formě stručného císařského patentu, přičemž ústavní text byl tvořen jeho přílohami, což byl základní státní zákon o říšském zastupitelstvu a soubor zemských zřízení a volebních řádů do zemských sněmů jednotlivých neuherských zemí. Zákon o říšském zastupitelstvu upravil postavení zastupitelského sboru, jímž byla dvoukomorová říšská rada. V její horní komoře, označované jako panská sněmovna, zasedali jmenovaní a dědiční členové. Volená poslanecká sněmovna měla být ustavována prostřednictvím nevšeobecného a nepřímého volebního práva. Říšská rada se měla scházet buď jako širší, tzn. včetně zástupců uherských zemí a s pravomocí pro celou monarchii, anebo jako užší říšská rada coby orgán neuherských zemí.

Na odmítavé stanovisko maďarské politické reprezentace k únorové ústavě reagoval panovník rozpuštěním uherského sněmu, načež bylo v Uhrách vyhlášeno vojenské provizorium a zemi spravoval jménem panovníka generál Miklós Pálffy. Císař tedy v Uhrách opětovně zavedl v podstatě absolutistickou formu vlády. Takové provizorium ovšem nevyhovovalo ani jedné z obou stran, přičemž politická jednání byla

(ku prospěchu věci) vystřídána věcnými právními diskusemi. Na státoprávní výklad vídeňského profesora Wenzela Lustkandla z roku 1863 nazvaný „Das ungarisch-österreichisches Staatsrecht. Zur Lösung der Verfassungsfrage“, v němž autor dovozoval, že uherské země byly s rakouskými sloučeny dynasticky, zákonodárně i správně, reagoval roku 1865 Ferenc Deák odpovědí „Ein Betrag zum ungarischen Staatsrecht“, kde naopak argumentuje tvrzením, že vztah obou zemí je pouhou personální unií. Také díky těmto státoprávním výkladům si obě strany mohly uvědomit slabiny své radikální argumentace a byly ochotnější ke kompromisu. V září 1865 císař svým manifestem pozastavil platnost říjnového diplomu a únorové ústavy až do doby, než budou schváleny uherským a chorvatským sněmem.¹¹⁰

Porážka Rakouska ve válce s Pruskem roku 1866 měla zásadní vliv na následující politický vývoj habsburské monarchie. Na základě srpnového „pražského“ míru bylo Rakousko nuceno odstoupit italskému království území Benátska a souhlasilo i s rozpuštěním spolku nad hegemonií Pruska, habsburská monarchie de facto pozbyla jakéhokoli vlivu na řešení německé otázky. Přibližně 10 milionů rakouských Němců v důsledku rozpuštění Německého spolku ztratilo přirozené kulturní a mocenské zázemí a stalo se v rámci Předlitavska etnickou menšinou. Národnostní situace v Předlitavsku po roce 1867 vykazovala určité obdobné rysy jako v Uhrách, neboť také zde nebyl vládnoucí německý (či austroněmecký) národ národem většinovým, nýbrž tvořil pouze 40% obyvatelstva. Pro zajímavost, v roce 1880 tvořili Češi 24% obyvatel Předlitavska, Poláci 15%, Ukrajinci (Rusíni) 13%, Slovinci 5% a Italové 3%.¹¹¹

Pokud se týká situace v českých zemích, zde krátce po prusko-rakouské válce v podstatě rakouská moc přestala existovat, neboť došlo k útěku většiny rakouských úřadů z Čech a Moravy. Pruské velení se v Čechách chovalo až nečekaně korektně a dokonce vystoupilo s nabídkou adresovanou českému národu, že mu pruské vítězství může usnadnit dosažení jeho národně-politických požadavků v obdobné míře, jaké se nabízely Maďarům. Češi ovšem uvedené návrhy neakceptovali, neboť měli zásadní obavy z budoucí pruské dominance.

¹¹⁰ VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel. *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku : sborník příspěvků ke 140. výročí rakousko-uherského vyrovnání*. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2007, s. 6-7.

¹¹¹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 223.

Lze dokonce přijmout tezi, že rakouská porážka měla pro vztah českého národa k monarchii pozitivní efekt (byť krátkodobý, trvajících pouze do osudného rakousko-uherského vyrovnání), spočívající v přesvědčení, že vyvázání českých zemí ze státoprávního svazku s Německým spolkem poněkud oslabí německý charakter monarchie a zvětší se naděje na ústavní obnovu zemí české koruny. Tyto naděje se však záhy ukázaly jako plané.

Zatímco z iniciativy mladočechů byla v té době organizována řada demonstrací a petic za obnovu státního práva, staročeši iniciovali v srpnu 1866 jakýsi „malý slovanský sjezd“ ve Vídni za účasti Poláků a Chorvatů. Výsledkem rokování byl návrh adresovaný císaři na reorganizaci monarchie v „pentarchii“ státních národů, za které byli považováni Němci, Maďaři, Poláci, Češi a Chorvaté. Ostatním národnostem by pak byla zaručena jazyková rovnoprávnost v úřadech a ve školách.¹¹² Nutno však dodat, že Riegrovo memorandum, sepsané jako výsledek těchto porad, nezískalo ve vládních kruzích, ve veřejném mínění ani u české historické šlechty dostatečnou podporu a stalo se de facto epilogem českých snad o celorakouskou federalistickou politiku.¹¹³

Uvedený „slovanský blok“, který se pokusila vytvořit česká politická reprezentace, totiž brzy odsoudily k zániku rozdílné zájmy jednotlivých aktérů. Odlišnou cestu brzy zvolili především Poláci, reprezentovaní představitelem konzervativní šlechty a bývalým haličským místodržitelem Agenorem Goluchowskim. Polská konzervativní šlechta měla na haličském zemském sněmu dlouhodobé spory se zástupci Rusínů, kteří stáli na nižším stupni společenského žebříčku. Když se s konzervativci spojili polští demokraté – osmačtyřicátníci jako Florian Ziemiealkowski a Frantizsek Smolka, rozhodli se polští zástupci pro jednotný loajální postup vůči vídeňskému dvoru. Opustili tedy vizi federalizace monarchie a přiklonili se k prosazování skromnějšího cíle v podobě rozšířené haličské autonomie.

Rovněž zástupci Chorvatů následně projeví ochotu k dohodě s uherskými stavy, což v konečném důsledku znamenalo, že Češi zůstali se svým požadavkem na federalizaci monarchie osamoceni. Početně slabí Slovinci nebyli „historickým národem“ a jejich hlas tedy neměl dostatečnou váhu, podobně jako hlas uherských

¹¹² KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 227.

¹¹³ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 253.

Slováků. Slovinci se ostatně spokojili s drobnými ústupky ze strany vlády a v podstatě bez protestů dualismus akceptovali.

4.2 „Prosincová ústava“ z 21. prosince 1867

Jednání mezi Vídní a Peští o rozdělení moci v habsburské říši probíhala již před prusko-rakouskou válkou, jejíž výsledek znamenal jen urychlení těchto jednání. Uherský sněm poněkud ustoupil ze svých požadavků a netrval již na prosazení ústavy z roku 1848, o což se největší měrou zasloužil z emigrace se navrátilivší hrabě Gyula Andrassy. Na druhé straně nový rakouský ministr zahraničí a vnitra a pozdější ministerský předseda baron Friedrich Ferdinand Beust (1809 – 1886) projevil dostatek vstřícnosti vůči uherským požadavkům. Rakousko-uherské vyrovnání bylo koncipováno jako dvoustranná smlouva mezi uherským královstvím a uherským králem Františkem Josefem. Zatímco na uherské straně byl do těchto vážných politických rozhodnutí zapojen zemský sněm, na rakouské straně se v podstatě mimořádně významný státoprávní čin nechal schválit říšskou radou (bez účasti českých poslanců) až dodatečně.¹¹⁴ Již 8. června 1867 byli František Josef I. a jeho choť Alžběta korunováni na uherského krále a královnu. Vyrovnání se stalo základem pro státoprávní uspořádání říše až do jejího zániku a bylo jakýmsi „exkluzivním kompromisem“ mezi císařem a Maďary, aniž bralo zvláštní ohledy na příslušníky jiných národů.¹¹⁵ Maďarská veřejnost i oficiální politická reprezentace přijaly vyrovnání vesměs s nadšením nebo alespoň s uspokojením, jelikož znamenalo ukončení dlouhého otevřeného zápasu s Vídní. Projevy nesouhlasu s vyrovnáním byly na maďarské straně spíše výjimečné: soustavně ho z emigrace kritizoval např. Lajos Kossuth, který Deákovi vytýkal, že si nechal proplout mezi prsty nejlepší příležitost k dosažení samostatnosti Uher.¹¹⁶

Tzv. „Státní základní zákony z 21. prosince 1867 o říšském zastupitelstvu, o všeobecných právech státních občanů, o zřízení říšského soudu, o moci soudcovské, o

¹¹⁴ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 422.

¹¹⁵ TAYLOR, Alan John Percivale. *The Habsburg monarchy, 1809-1918 : a history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. London: Penguin Books, 1947, s. 146.

¹¹⁶ VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel. *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku : sborník příspěvků ke 140. výročí rakousko-uherského vyrovnání*. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2007, s. 8.

moci vládní a výkonné, jakož i o společných záležitostech říšských“ nezachovaly právní kontinuitu s předchozím ústavním vývojem monarchie. Únorová ústava z roku 1861 ještě předpokládala jednotný celek mocnářství, rakousko-uherské vyrovnání se s ní neslučovalo a navíc nedávala tzv. užší říšské radě oprávnění rozhodovat o společných záležitostech mocnářství a vydávat ústavní zákony. Prosincové státní základní zákony byly tedy v podstatě novou ústavou pro ne-uherské země.

Společnými záležitostmi obou v podstatě samostatných států byly pouze věci týkající se panovnického domu a zahraničí, vojenství (s výjimkou zemské obrany) a říšských financí, stanovených dle periodické kvóty. České království bylo vtěleno do specifického státu předlitavského. Složení jeho užší říšské rady sice zůstalo nezměněno ve smyslu únorové ústavy, avšak její postavení a pravomoc významně posílily.¹¹⁷

Základy ústavního systému byly od roku 1867 tvořeny následujícími zákony:

- 1) Zákon č. 101/1867 ř.z. ze dne 25. července 1867 o odpovědnosti ministrů, který znamenal do určité míry omezení suverénní pravomoci panovníka, jenž nadále nemohl uskutečnit žádný vládní akt bez spoluúčasti příslušného ministra. Současně ministři přestali vystupovat jako úředníci panovníka, ale začali být odpovědní i parlamentu.
- 2) Zákon č. 134/1867 ř.z. ze dne 15. listopadu 1867 o spolkovém právu, jenž byl podstatnou revizí spolkového zákona z roku 1852.
- 3) Zákon č. 135/1867 Sb. ze dne 15. listopadu 1867 o shromažďovacím právu, který povoloval veřejná shromáždění občanů v uzavřených místnostech i pod širým nebem, veřejné průvody a vymezoval podmínky jejich zákonného konání.

Jádro prosincové ústavy pak tvořil komplex šesti zákonů, které kodifikovaly postavení ústředních orgánů Předlitavska a jejich vzájemné vztahy:

- 1) Základní zákon č. 141/1867 ř.z. ze dne 21. prosince 1867 o říšském zastupitelstvu, který přenesl generální zákonodárskou kompetenci na zemské sněmy, přičemž pravomoc říšské rady byla do budoucna vymezena taxativně. Základem její kompetence se stala sloučená pravomoc dosavadní širší a užší říšské rady. Tento základní zákon ponechával v platnosti kuriový systém z roku 1861 a neměnil počet poslanců (203) ani způsob jejich

¹¹⁷ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 423.

volby prostřednictvím zemských sněmů. Beze změn měla fungovat i panská sněmovna, jejíž počet členů nebyl pevně určen.

2) Základní zákon č. 142/1867 ř.z. ze dne 21. prosince 1867 o všeobecných občanských právech, který obsahoval katalog základních práv občana v Rakousku.

3) Základní zákon č. 143/1867 ř.z. ze dne 21. prosince 1867 o zřízení říšského soudu. Tento nově zřízený soud zasedal ve Vídni a tvořili jej předseda, jeho náměstek, 12 členů a 4 náhradníci. Měl rozhodovat o kompetenčních konfliktech a sporech ve veřejnoprávních záležitostech mezi jednotlivými institucemi a o stížnostech jednotlivých občanů na případné zkracování ústavně zaručených politických práv.

4) Základní zákon č. 144/1867 ř.z. ze dne 21. prosince 1867 o soudcovské moci, jímž se zaručovala nezávislost soudců, zaváděla veřejnost procesního řízení, pro určité delikty se zřizovaly porotní soudy a v zásadě se ve všech instancích oddělovalo soudnictví od výkonné moci.

5) Základní zákon č. 145/1867 ř.z. ze dne 21. prosince 1867 o vykonávání vládní moci, který vymezoval postavení císaře jako "posvátného, nedotknutelného a neodpovědného" a tím garantoval významné dynastické prerogativy, ačkoli panovnická moc nebyla jako dříve výslovně odvozena pouze „z boží milosti“.

6) Základní zákon č. 146/1867 ř.z. ze dne 21. prosince 1867 o společných záležitostech všech zemí habsburské monarchie, tj. vlastní vyrovnávací zákon, který byl ne zcela totožnou obdobou čl. XII uherského zákoníku z roku 1867.

Tato série zákonů byla v roce 1868 doplněna ještě tzv. májovými zákony, a to zákonem č. 47/1868 ř.z. ze dne 25. května 1868 o manželském právu; zákonem č. 48/1868 ř.z. ze dne 25. května 1868 o vztahu školy a církve a zákonem č. 49/1868 ř.z. ze stejného dne o interkonfesijních vztazích občanů. Tímto posledně uvedeným zákonem se rušilo konkordátem zaručené prioritní postavení katolické církve vůči ostatním náboženským obcím a konfesím.¹¹⁸

¹¹⁸ VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel. *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku : sborník příspěvků ke 140. výročí rakousko-uherského vyrovnání*. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2007, s. 13.

Pokud se týká pravomocí císaře, je nutno zdůraznit, že jeho postavení se i na konci 19. století odvozovalo především z Pragmatické sankce z roku 1713. Rakousko-uherské vyrovnání pozici panovníka jednoznačně posílilo, neboť se stal nejvýraznějším symbolem jednoty monarchie a společné resorty, tzn. zahraniční věci, armáda a společné finance, se dostaly ještě výrazněji pod jeho přímý vliv. Odpovědnost císaře na sebe přebírali ministři, kteří kontrasygnovali jeho vládní akty. Panovník byl formálně vázán přísahou, že bude vládnout jen podle platných zákonů. Od roku 1867 vystupoval v jakési trojjediné roli společné hlavy monarchie, hlavy dvou jejích částí i hlavy jednotlivých zemí. Císař stál v čele výkonné moci, kterou vykonával prostřednictvím ministrů a jim podřízeného aparátu. Řídil zahraniční politiku a jeho jménem se uzavíraly mezinárodní dohody. Zároveň byl nejvyšším vojenským velitelem a rozhodoval o válce a míru. Vůči zákonům přijatým říšskou radou nebo zemskými sněmy měl právo veta. Zákonodárnou moc mohl dokonce suplovat, neboť měl právo „v pádu nutné potřeby“ vydávat nařízení s prozatímní platností zákona. Jeho jménem rozhodovaly všechny soudy a příslušelo mu právo udělovat milost a nařizovat abolicí.

Ze státoprávního hlediska jsou pozoruhodné rozdíly v posuzování povahy vzniklého dualismu na rakouské a na maďarské straně, jakož i odlišné hodnocení výchozí situace, z níž se dualismus zrodil. Podle názoru maďarské strany panovník souhlasem s vyrovnáním po letech neústavního vládnutí jen znovu uznal právně vždy existující suverenitu uherského státu. Společný rakousko-uherský stát tedy de iure nikdy neexistoval, habsburská říše se skládala ze dvou států a ty se v roce 1867 dobrovolně vzdaly části své pravomoci. Jednalo se tedy o faktický poměr dvou úplně nezávislých států, které dobrovolně přenesly část své pravomoci na společné orgány, jež nebyly ústrojím společného státu, nýbrž ústrojím nacházejícím se ve službách obou nezávislých států. Z maďarského pohledu proto i orgány k vyřizování společných záležitostí byly orgány obou těchto států. Naproti tomu pro rakouskou stranu byla východiskem pro vyrovnání existence jednotného společného státu, který úpravou z roku 1867 omezil svou dosavadní působnost, neboť svým dílčím částem přiznal jistou samostatnost v zákonodárství a v exekutivě. Tedy před rokem 1867 i v daném okamžiku existovala

říšská jednota a vyrovnáním jen změnila svou formu.¹¹⁹ Tento rozporný náhled obou stran na vznik dualismu ovšem nebyl jediným potenciálním problémem, který se skrýval v mezerách ve vyrovnávacích zákonech. Zákony totiž např. neřešily ani otázku, zda a jak lze státoprávní poměr vytvořený vyrovnáním změnit, tj., zda by k takové změně postačoval jednostranný akt anebo by byla nutná dvoustranná smlouva mezi oběma částmi soustátí. Předmětem tehdejších právních sporů byla i otázka, zda rakouský státní zákon č. 146/1867 ř.z., který uváděl rakousko-uherské vyrovnání do podmínek západní části monarchie, vůbec vznikl ústavním způsobem. Odvoláním únorové ústavy v roce 1865 totiž pozbyla říšská rada, která tento zákon schválila, právní základ, o němž opírala svou existenci, a proto samotné vyrovnání mohlo být považováno za neústavní panovníkův oktroj.

Základní rámec práv jednotlivých národů Předlitavska tvořil článek 19 Zákona o všeobecných právech občanů č. 142 ř.z. Článek vyhlášoval rovnost všech národů a jejich jazyků: *„Všichni národové v státě mají rovné právo, a každý národ má neporušitelné právo, chovati a vzdělávati národnost a řeč svou. Rovné právo všech v zemích obvyklých řečí ve škole, úřadě a v životě veřejném od státu se uznává. V zemích, v kterých bydlí několik národů, zřízena buďte veřejná učiliště tím způsobem, aby se každému národu dostalo náležitých prostředků, vzdělati se ve své řeči, aniž by byl kdo nucen, učiti se druhému jazyku zemskému“.*¹²⁰ Citovaný princip označovaný v rakouském ústavním právu jako „rovnoprávnost národností“ (Gleichberechtigung der Volksstamme) byl považován za jednu z hlavních ústavních zásad. Všechny národy v rámci Předlitavska tedy měly právo na to, aby jim stát vybudoval školy v jejich jazycích, nebylo jim bráněno v tom, aby si zakládaly politické, zájmové a společenské organizace a vydávat knihy a časopisy.

Po rakousko-uherském vyrovnání se Předlitavsko skládalo celkem ze sedmnácti zemí, přesněji řečeno ze tří království, v jejichž čele stáli císařsko-královští místodržící, a čtrnácti zemí spravovaných zemskými hejtmany. Každá země měla vlastní zemský sněm se zákonodárnou pravomocí (byť omezenou), vlastní zemský výbor a další

¹¹⁹ VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel. *Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku : sborník příspěvků ke 140. výročí rakousko-uherského vyrovnání*. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2007, s. 11.

¹²⁰ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 240.

zemské instituce. Podle § 6 zákona o říšském zastupitelstvu bylo do poslanecké sněmovny povoláno 203 poslanců, z nich mj. 54 zastupovalo království České, 22 markrabství Moravské a 6 vévodství hornoslezské a dolnoslezské. Druhé nejpočetnější zastoupení (po království českém) mělo království Haličské a Vladiměřské s velkovévodstvím Krakovským s celkem 38 poslanci. Podle § 7 téhož zákona měli být poslanci „zvoleni a do rady říšské poslání“ zemskými sněmy každé jednotlivé země. Dne 2. dubna 1873 byl přijat zákon, jímž byl posledně citovaný paragraf nahrazen zavedením přímých voleb do říšské rady.¹²¹

Byly to ovšem právě rozdílné zájmy neněmeckých národů, které jim bránily jejich majoritu vůči německé hegemonii uplatňovat. Zřejmá nevýhoda zejména Čechů, Slovinců a Rusínů spočívala i v tom, že jejich politické reprezentace se neúčastnily ve sféře politického rozhodování, které se ještě v 60. a 70. letech odehrávalo převážně na úrovni císařského dvora a kam měli pochopitelně snazší přístup představitelé maďarské a polské vysoké šlechty, případně německé byrokracie, na rozdíl od většinou občanských reprezentací dalších národů.

Prosincová ústava byla ovšem reálně fungujícím základním zákonem západní části říše a většina jejího obsahu zůstala až do zániku monarchie zachována. K postupným změnám docházelo především v úpravě volebních řádů, na jejichž základě vznikaly zákonodárné korporace. Oprávnění voliči byli děleni do kategorií, tzv. kurií, v nichž jejich hlasy měly různou sílu. Zvýhodněny přitom byly tradiční stavy a majetnější vrstvy obyvatelstva, u nichž se předpokládala určitá státnost a loajalita k panovnickému domu. Ostatně až do první volební reformy se voleb účastnilo jen cca 10% obyvatelstva, což bylo 21% dospělých mužů.¹²²

4.3 České a moravské státoprávní prohlášení z 22. srpna 1868

Rakousko-uherské vyrovnání v roce 1867 v podstatě znamenalo vítězství uherských požadavků, které bylo tolerováno předlitavskými Němci. Pro Čechy ovšem nástup dualismu znamenal zdrcující porážku, jelikož byli v podstatě zbaveni možnosti nadále ovlivňovat celoříšskou politiku a v rámci Předlitavska byli nuceni akceptovat německou

¹²¹ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: EPOCHA, 2003, s. 240.

¹²² VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 435.

nadvládu. Navíc Němci disponovali početní většinou i na zemských sněmech Čech a Moravy, což bylo důsledkem specifického rozdělení hlasů pro tzv. velkostatkářskou kurii.

Reakcí vůdčích představitelů české politiky bylo razantní odmítnutí dualismu a bojkot „užší“ říšské rady ze strany českých poslanců včetně vlivných zástupců historické šlechty, jejíž postoj charakterizují proslulá slova knížete Karla III. Schwarzenberga (1824–1904) pronesená na jednání zemského sněmu o hájení českého státního práva „až do těch hrdel a statků“.¹²³ Projevem pasivního odporu vůči vládnímu postupu byl nejen bojkot parlamentních sborů, nýbrž i demonstrativní příklon k Francii a k Rusku, jehož symbolem byla výše zmíněná účast na moskevské národopisné výstavě označované jako „pout' do Moskvy“ nebo pokus Františka Ladislava Riegera o intervenci v Paříži v červenci 1869, kde mu byla umožněna soukromá audience u císaře Napoleona III. Žádný podstatný efekt pro české národní zájmy ovšem uvedené akce přinést zřejmě nemohly a také nepřinesly.

Nesmiřitelný postoj českých poslanců ve vztahu k dualistické úpravě habsburské monarchie se odrazil v textu slavnostní deklarace ze dne 22. srpna 1868. Návrh historických pasáží uvedeného dokumentu zřejmě vypracoval František Palacký, který argumentoval zejména tím, že říšská rada je v kontextu českých dějin zcela bezprecedentním zastupitelským orgánem a dále odmítl volební systém vycházející z tzv. Schmerlingovy ústavy jako vysoce nespravedlivý vůči českým národním zájmům. Podíl Palackého na znění deklarace je poněkud sporný, když některé prameny uvádějí, že vůbec neměl podíl na jejím sepsání a koncipoval ji sám Rieger.¹²⁴ Není ovšem sporu, že Palacký s textem souhlasil a připojil k němu svůj podpis jako první v pořadí ze všech poslanců českého zemského sněmu.

Výsledkem Riegerovy koncepce byl následně mimořádně působivý politický dokument, jenž vstoupil do dějin jako české státoprávní prohlášení. Jeho obsah tvořily tři elementární požadavky české národní strany, která byla ve svém úsilí podporována i velkou částí české historické šlechty. Stěžejní byl požadavek „nové úmluvy“ mezi panovníkem a českým politickým národem, která měla revidovat dualismem nastolené ústavní poměry s cílem zdůraznit české státní právo a získat pro české země shodné

¹²³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 256.

¹²⁴ Tamtéž.

postavení v rámci monarchie jakého dosáhly Uhry. Druhým požadavkem byly zásadní úpravy volebního řádu pro český zemský sněm a třetím klíčovým bodem bylo opakované odmítnutí voleb do říšské rady coby předlitavského parlamentu.

Konkrétně je státoprávní stanovisko vyloženo v 10 bodech deklarace v tom smyslu, že země České koruny do roku 1848 nebyly v žádné věcné či reálné unii s ostatními zeměmi mocnářství, nýbrž v pouhém spojení dynastickém, a tudíž žádný mimočeský sněm či parlament nebyl oprávněn Českému království ukládat daně nebo je jinak zavazovat. Dále je dovozováno, že mezi českým králem jako zástupcem vládnoucí dynastie a mezi politickým českým národem je dvoustranný právní poměr, založený původně smlouvou s Ferdinandem I. z roku 1526, souhlasem s pragmatickou sankcí Karla VI. z roku 1713 a vzájemnými přísahami až k osobě českého krále Ferdinanda V. Veškeré státoprávní změny mohou podle historické zemské ústavy, i dle majestátního listu ze dne 8. dubna 1848 a dle říjnového diplomu z roku 1860 vstoupit v platnost pouze na základě nových úmluv. Jestliže byl vznikem dualismu opuštěn program jednotného ústavního státu, pak také říjnový diplom a únorová „Schmerlingova“ ústava z roku 1861 pozbyly platnosti.¹²⁵

Politickému národu uherskému přitom v textu deklarace není odpírána možnost smluvit si dohody s panovníkem a s jinými částmi říše; ovšem takové úmluvy nemohou zároveň rozhodovat o právech zemí Koruny České a nemohou zbavit České království práva na sebeurčení. Jestliže bylo právo širší říšské rady přeneseno na užší radu říšskou, bylo současně Českému království odňato právo přímého zastoupení v zastupitelském orgánu s celoříšskou působností a tím došlo k omezení jeho svéprávnosti. Závěrem je uvedeno, že všechny „ústavní zápletky“ mohou být spravedlivě vyrovnány, ale toliko úmluvou mezi českým králem a politickým českým národem spravedlivě zastoupeným se zřetelem k rovnému právu obou národností. V té souvislosti vyjádřili čeští poslanci výslovnou ochotu dohodnout se se svými německými krajany o instituci zabírající případnému zkrácení práv v důsledku majorizace, tedy prostého přehlasování menšiny většinou.¹²⁶ Pod dokumentem je podepsáno několik desítek českých zemských poslanců.

¹²⁵ Františka Palackého spisy drobné. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 314.

¹²⁶ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 435.

Ze strany německojazyčných poslanců českého zemského sněmu bylo na deklaraci reagováno odpovědí formulovanou tak, že pouze zemskému sněmu přísluší zastupovat práva Českého království a obou rovnoprávných národních kmenů; zemský sněm pak pokládá za jediné platné státoprávní základy pouze říjnový diplom z roku 1860, zemská zřízení z roku 1861 a základní zákony z roku 1867 (ve spojení s pragmatickou sankcí), nikoli dávno propadlé akty a stavovské statuty. Dále je namítáno, že deklarace dostatečně nezohlednila fakt, že od dob Marie Terezie postupovala administrativní centralizace, a kromě toho prý nelze připouštět někdejší smluvní poměr mezi panovníkem a národem, jelikož dávné smlouvy s korporací privilegovaných stavů nemohou být dostatečným důvodem pro smluvní poměr, jenž by vycházel od suverenity lidu.¹²⁷

Z dnešního pohledu není pochyb o tom, že v rámci české státoprávní deklarace bylo zaujato důsledné právní stanovisko a že byla nejvýznamnějším právním ohrazením proti prosincové ústavě z roku 1867. Nelze pominout, že obdobné prohlášení vydali poslanci moravští a také haličský sněm v rezoluci ze dne 24. září 1868 vyslovil nesouhlas s tendencí vládní politiky.¹²⁸ Deklarace moravských poslanců rovněž datovaná dne 22. srpna 1868 vyjadřovala solidární stanovisko s deklarací českých poslanců a ztotožňovala se se státoprávním programem národních liberálů z Čech, avšak kladla menší důraz na státoprávní aspekty z hlediska jednoty zemí Koruny české. Čeští poslanci moravského sněmu nepřistoupili na požadavek společného generálního sněmu zemí Koruny české a trvali na úplné legislativní samostatnosti obou českých zemí, což bylo motivováno obavou z českých centralizačních snah. Deklarace moravských poslanců akcentovala též církevní problematiku, ostatně na prvním místě mezi jejími signatáři byl olomoucký arcibiskup Bedřich lantkrabě Fürstenberg a na druhém místě Antonín Arnošt, biskup brněnský. Moravský sněm podobně jako sněm český deklaraci odmítl a prohlásil svou věrnost nastalému ústavnímu uspořádání. Moravské markrabství prohlásil za svébytné v rámci rakouské monarchie a německou i českou národnost za rovnoprávné kmeny moravského národa. Moravský sněm, obdobně jako český, následně zbavil deklaranty jejich mandátů.¹²⁹

¹²⁷ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 315.

¹²⁸ Tamtéž, s. 312.

¹²⁹ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 245.

Čeští a moravští deklaranti následně začali společně provádět politiku pasivní rezistence jak vůči říšské radě, tak ve vztahu k oběma zemským sněmům se záměrem způsobit v Předlitavsku politickou krizi, která měla otevřít bránu k jejich politickému úspěchu. Politické elity českého národa byly se svými státoprávními požadavky podporovány hojně navštěvovanými politickými shromážděními, která se v návaznosti na husitskou tradici nazývala tábory lidu.¹³⁰ V letech 1868–1871 dodala tato shromáždění se statisícovou účastí významnou integrační sílu celému národnímu hnutí, byť jejich organizace byla většinou dílem politických stoupenců mladočechů.

Pro úplnost je třeba dodat, že také slezský sněm, zcela ovládaný německými velkostatkáři a liberály, odmítl koncepci „historicko-politického národa českého“, který měl být základem pro státoprávní spojení zemí Koruny české a deklaroval, že Slezsko je rakouskou zemí a není začleněno do žádného jiného státoprávního svazku.¹³¹

Pozoruhodné je hodnocení české státoprávní deklarace z pera rakouského historika Univ. prof. Dr. Hugo Hantsche, které publikoval ve své studii *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich* z roku 1953. Autor na jednu stranu připouští, že se jednalo o „státní spis, jehož třpytivá dikce a mistrovská stavba odpovídala jeho významu“, avšak zároveň má zásadní výhrady k jeho obsahu. České státní právo podle jeho názoru rozhodně nestálo na tak pevných základech jako státní právo uherské, což odůvodnil tvrzením, že se s prosazováním českého státního práva neztotožňovalo nejen německé obyvatelstvo Čech, ale k odmítnutí došlo i ze strany moravského zemského sněmu. Dr. Hantsch dále zdůraznil, že v české veřejnosti působila Česká státoprávní deklarace z roku 1868 jako „rozbuška nacionálních vášní“.¹³²

Sudetoněmecký historik Rudolf Ohlbaum v rámci své studie z roku 1990 zdůrazňuje, že „na českém státním právu založená a Čechy spravovaná země by svým německým obyvatelům přiznávala menší práva, než jakým se čeští Němci těšili jako

¹³⁰ MALÝ, Karel, Jiří V HORÁK a Bohumil STEHLÍK. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde Praha, 1997, s. 195.

¹³¹ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 245.

¹³² HANTSCH, Hugo. *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich: Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*. Wien: Herold, 1953, s. 56.

rakouští státní občané“ a uzavírá, že veškeré pokusy o národnostní vyrovnání v Čechách posléze ztroskotaly na českých státoprávních požadavcích.¹³³

Uvedené kritické názory jsou tradičním a dodnes přetrvávajícím pohledem německé a rakouské historiografie na české státoprávní požadavky. Neuvádí žádné odborné historické argumenty, které by vyvracely pravdivost údajů v deklaraci uvedených, a zaštiťuje se pouhým nesouhlasem německé menšiny v Čechách. Nepřesvědčivá je i argumentace spočívající v tom, že moravský zemský sněm české státoprávní nároky odmítl. Je pravdou, že deklarace moravských poslanců ze dne 22. srpna 1868 byla moravským zemským sněmem odmítnuta, ale shodně postupoval i český zemský sněm. Nelze přitom přehlédnout, že oba zemské sněmy byly v té době ovládány zástupci německých menšin v obou zemích.

4.4 Neúspěch tzv. fundamentálních článků a následný politický vývoj v českých zemích

Na jaře roku 1870 byla v Předlitavsku císařem jmenována nová konzervativní úřednická vláda hraběte Potockého, jejímž úkolem bylo mimo jiné pokusit se o vyrovnání s neněmeckými národy. Na rozdíl od předcházejících liberálních vlád byli konzervativci velkorysejší a přístupnější vůči nárokům neněmeckých národů a jejich prohabsburský dynastický patriotismus je oproti německým liberálům sblížoval s představami české reprezentace o realizaci historického státního práva.

Od srpna 1870 tvořili čeští poslanci na zemském sněmu dočasně většinu, přičemž podali ohrazení, že trvají na deklaraci z r. 1868, nicméně že vstupují do sněmu vzhledem k mimořádně povážlivému postavení říše a k tomu cílí aby vyslechli posláni královské k národu českému a nezavřeli cestu k všestrannému dorozumění.

Na pamětní spis českého sněmu, kterým bylo opětovně proklamováno, že dualismus je porušením právní svrchovanosti zemí České koruny, bylo ze strany císařského dvora reagováno zvláštním reskriptem, jímž František Josef I. přislíbil stížnosti přezkoumat a dokonce projevil ochotu k významnému gestu – korunovaci na

¹³³ BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů : data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1991, s. 124.

českého krále. Panovník též potvrdil nedílnost a neodcizitelnost Českého království; současně naléhal na české poslance, aby obeslali říšskou radu.¹³⁴

Dne 8. prosince 1870 podali čeští politikové v čele s Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegrek říšskému kancléři Beustovi tzv. promemoria o zahraniční politice habsburské monarchie. Pamětní spis protestoval proti národnostnímu útisku v monarchii a žádal přeměnu monarchie na svobodnou federaci národů s právem národního sebeurčení. V zahraničně politických otázkách spis souhlasil se sjednocením Německa, protestoval však „proti násilnickému zdeptání Francie“ projevil sympatie k jižním Slovanům. Kancléř Beust pamětní spis hrubě odmítl, nepředložil ho císaři ani sněmům a 14. prosince téhož roku ho vrátil předkladatelům.

Počátkem roku 1871 byla jmenována nová konzervativní vláda hraběte Karla Hohenwarta (1824 – 1891), do níž byli poprvé povoláni i dva byrokraté z Čech, a sice Karel Habietinek jako ministr justice a Josef Jireček jako ministr kultu a vyučování. Nový kabinet měl vypracovat oboustranně přijatelné podmínky rakousko-českého vyrovnání. Několikaměsíční jednání vedl ze strany vlády ministr A. Schäffle a ze strany českých liberálů F. L. Rieger, A. Pražák a hrabě Jindřich Jaroslav Clam-Martinič; konzultace probíhaly střídavě v Praze a ve Vídni. V srpnu téhož roku bylo dosaženo předběžné dohody o podstatě českého vyrovnání, jehož hlavní zásady byly formulovány ve fundamentálních člancích. Dne 10. října 1870 český sněm za absence německých poslanců předložené fundamentální články přijal. Jejich základem se měl stát zákon na ochranu národnosti vycházející ze zásady naprosté rovnosti českého a německého národa a zakotvovalo se státoprávní postavení Českého království v politickém systému habsburské říše. Představovaly 18 bodů, jimiž byl v podstatě akceptován rakousko-uherský dualismus. Podstatou dokumentu nebylo trialistické uspořádání říše, ale sub-dualismus či jinak řečeno realistický odhad možnosti jisté národní rovnoprávnosti se zachováním specifik.

Ze znění článku IX. výslovně vyplynulo, že všechny záležitosti, jež se týkají Království českého a které nebyly prohlášeny za společné všem královstvím a zemím celého mocnářství dle článku I. (v němž byly uznány zásady, na nichž spočívalo rakousko-uherské vyrovnání), náležejí v zásadě co do zákonodárství českému sněmu a co do správy vládě zemské.

¹³⁴ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 334.

V článku XI. byly dále taxativně jmenovány záležitosti, „*při nichž prospěch mocnářství, prospěch království a zemí samých k tomu radí a toho vyhledává, aby společně byly vyřizovány*“, přičemž zákonodárství v těchto záležitostech (otázky obchodní, komunikační, peněžní apod.) mělo být přeneseno na sjezd delegátů volený jednotlivými zemskými sněmy.¹³⁵ Kromě uvedeného kongresu delegátů zemských sněmů se počítalo i s existencí senátu, který měl být složen z dědičných a jmenovaných členů zastupujících všechna království a země předlitavské části monarchie. Jeho virilními členy by byli arcivévodové, arcibiskupové a biskupové. Senát by v podstatě nahrazoval stávající panskou sněmovnu a jeho úkolem by bylo mj. přezkoumávat státní smlouvy a řešit spory mezi korunními zeměmi. Senát tedy měl představovat kompetenční komoru, neboť měl řešit i spory vzniklé mezi kongresem delegátů a zemskými sněmy či spory vedené o příslušnost kongresu delegátů.¹³⁶

V návrhu národnostního zákona byly v souladu s ústavou stanoveny zásady rovnosti obou zemských jazyků, jež měly být uplatněny v plném rozsahu ve všech oblastech školství i státní správy. V zásadě lze konstatovat, že v případě přijetí fundamentálních článků by země České koruny získaly svébytnost v exekutivě a zákonodárství přibližně shodnou, jakou měli Chorvaté v rámci Uher. Lze tedy konstatovat, že svatováclavská koruna nedosáhla lesku koruny svatoštěpánské, ale již formální uznání moderní české státnosti by bylo činem dalekosáhlého významu. České království se sice vzdávalo v mnohem větší míře než Uhry vlastní kompetence, ale činilo tak samo a zůstávalo koneckonců nadále jejím nezcizitelným vlastníkem.¹³⁷

Poněkud odlišný pohled na problematiku fundamentálních článků nabízí výše citovaný rakouský historik Dr. Hugo Hantsch. Podle jeho názoru by se přijetím této navrhované právní úpravy změnil dualismus v rakousko-uhersko-český trialismus. Vyjádřil pochybnosti nad funkčností navrhovaného uspořádání z hlediska rozsahu kompetencí. Odmítnutí fundamentálních článků zejména ze strany německých a maďarských liberálů podle něj nebylo motivováno jen úzce nacionálními zájmy, ale

¹³⁵ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 249-252.

¹³⁶ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 252.

¹³⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 253.

důležitou roli hrála také jejich „obava z následků takového experimentu pro mocenské postavení monarchie v Evropě“.¹³⁸

Z politického hlediska měla připravovaná autonomie výrazně konzervativní ráz, neboť v rámci volebního systému zachovávala starou kuriální soustavu preferující zájmy velkostatkářů a šlechty. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že národnostní zákon pro české země (na rozdíl od národnostního zákona uherského) výslovně konkretizoval podmínky dvojjazyčné rovnosti české i německé národnosti a zajišťoval práva minority zejména vytvořením národnostních kurií na zemském sněmu.

Vyrovňovací akce se ovšem týkala v podstatě pouze Čech, protože moravský zemský sněm se sice přihlásil k zásadám fundamentálních článků, avšak jeho čeští poslanci setrvali na požadavku samostatného moravského markrabství.¹³⁹ Slezský sněm, který byl v rukou centralistů, protestoval (s výjimkou čtyř poslanců) proti požadavku státoprávního spojení Slezska s Čechami. František Ladislav Rieger se neúspěšně pokoušel prosadit do fundamentálních článků federalistické ustanovení, které by platnost národnostního zákona vztahovalo na všechny země Předlitavska.¹⁴⁰

Bezprostředně po zveřejnění fundamentálních článků proti nim zahájili čeští a rakouští Němci ostrou a nevybíravou kampaň, neboť v nich spatřovali útok na své dosud výsadní postavení v monarchii a zvláště v českých zemích. Jejich opoziční argumentace se nesla částečně v liberálním duchu, když ve vyrovnání spatřovali hegemonii feudální šlechty, ale především v duchu nacionalistickém; autonomní české země budou podle nich barbarským státem, který Němce znásilní.¹⁴¹ Podle názoru současného sudetoněmeckého historika Rudolfa Ohlbauma musely být fundamentální články odmítnuty, neboť by prý „rozbily organizaci říše“.¹⁴²

Rovněž vídeňská ministerská rada (zejména ústy kancléře Beusta a uherského ministerského předsedy Gyuly Andrásyho) nedoporučila Hohenwartův pozitivní koncept. Panovník po určitém váhání se nakonec přiklonil na stranu odpůrců vyrovnání

¹³⁸ HANTSCH, Hugo. *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich: Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*. Wien: Herold, 1953, s. 60.

¹³⁹ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 245, s. 254.

¹⁴⁰ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 232.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů : data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1991, s. 130.

a slavnostní sliby adresované Čechům z 12. září 1871 vzal zpět. Neúspěch pokusu o české vyrovnání znamenal pro českou společnost na dlouhou dobu značné zklamání a představoval nepochybně i ránu uštědřenou vztahu mezi českým národem a císařem, potažmo celou habsburskou monarchií. Lze souhlasit s názorem českého historika Otto Urbana, že císař z obavy před německou opozicí zvolil pro něj menší z obou zel: „*Zvítězila potřeba dne nad potřebou desetiletí*“.¹⁴³

Jak později napsal ve svých pamětech sám kancléř Beust, „*bylo vše možné přiznáno Čechům a obratem ruky zas odňato beze všeho otřesení veřejných poměrů; že se bez trestu smělo dvojocasému lvu poskytnutý kus masa vyrvati ze zubů, toto odhalení připravilo je na rozhodném místě o všechnu vážnost a učinilo je na dlouhou dobu malomocnými a bezbrannými*“.¹⁴⁴

Nabízí se otázka, zda v následujícím období existoval prostor pro kompromisní řešení podle haličského vzoru, tedy jakési autonomie de facto. Podle českého historika Jana Křena na jedné straně bránil takovému řešení doktrinalismus vedoucí české elity, na druhé straně odpor ze strany uherské a německé politické reprezentace; „*největší překážkou pak byla skutečnost, že polská autonomie nešla na úkor nadpráví Němců, kdežto česká ano*“.¹⁴⁵

Výsledek byl takový, že čeští představitelé jakýkoli kompromis odmítli a vrátili se k dřívější politice parlamentní rezistence, čehož důsledkem byl pád federalistické většiny v říšské radě a konec Hohenwartovy vlády, jež byla vystřídána vládou německých liberálů s výrazně protičeským kurzem. V Čechách byl dokonce dočasně vyhlášen výjimečný stav a místodržitel generál Koller zde následně udržoval vyloženě represivní polovojenský režim. Vnitropolitickým důsledkem na české politické scéně byl vznik mladočeské strany v roce 1874. Tato strana opustila státoprávní doktrínu s pragmatickým odůvodněním jejího představitele Grégra, že „*bez dostatečné moci nestojí státní právo ani za fajfku tabáku*“.¹⁴⁵ Poslanci mladočeské strany se vrátili do lavic

¹⁴³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 256.

¹⁴⁴ *Za právo a stát: sborník dokladů o československé společné vůli k svobodě 1848-1918*. Praha: Státní nakladatelství, 1928, s. 79.

¹⁴⁵ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 232.

zemského sněmu, ale proti tehdejší německé většině neměli reálnou šanci cokoli zásadního prosadit.¹⁴⁶

Přes zjevný neúspěch české politiky následovalo v rakousko-uherské monarchii období nebyvalé stability, na které bude v pozdějších letech vzpomínáno jako na „zlaté roky“. V roce 1879 vznikla císařem silně podporovaná konzervativní vláda pod vedením hraběte Eduarda Taafa (1833–1895) opírající se o trojčlennou alianci nazývanou „železný kruh pravice“, která byla složena z rakouských klerikálů, zástupců haličské šlechty a staročeské strany zastoupené nikoli jejím předákem Františkem Ladislavem Riegrem, nýbrž umírněným vůdcem moravských Čechů Aloisem Pražákem. Zástupci Čechů tedy vstoupili do ústřední vídeňské vlády, čímž de facto akceptovali do té doby odmítanou předlitavskou ústavu. K výrazné změně tím došlo v poměru obou národností v českých zemích, neboť čeští Němci se přestali podílet na ústřední vládě a byli odkázáni do opozice.

Vstup Čechů do vlády nebyl podmíněn akceptací českého státního práva, nýbrž pouze přiznáním jazykové rovnoprávnosti ve správě a ve školství, čemuž zčásti vyhověla tzv. Stremayrova jazyková nařízení vydaná roku 1880 pro Čechy a Moravu, jimiž byl uzákoněn jazykový status až do konce první světové války. Ve smyslu těchto nařízení byla čeština připuštěna jako tzv. vnější úřední jazyk týkající se podání a vyřízení v úřadech, resp. žaloba a rozsudek na soudech, ovšem vlastní provoz úřadů neboli tzv. vnitřní jazyk, zůstával nadále německý. Objektivně je možno Stremayrova jazyková nařízení považovat za relativně významnou vymoženost, neboť byla alespoň zčásti odstraněna jazyková diskriminace česky mluvícího obyvatelstva při styku s úřady a soudy. Došlo též k výraznému posunu směrem k jazykové rovnoprávnosti ve školství včetně rozdělení pražské univerzity na českou a německou část v roce 1882, v důsledku čehož mohli Češi získat ucelené vzdělání ve své mateřštině od základního stupně až po vysokou školu.¹⁴⁷

Lze konstatovat, že Taafovo řešení složité národnostní otázky korespondovalo s jeho celkovým politickým stylem: vyznačovalo se politickým lavírováním, improvizací a řešením nejpálčivějších problémů ad hoc. Poláci byli uspokojeni pozicí

¹⁴⁶ MALÝ, Karel, Jiří V HORÁK a Bohumil STEHLÍK. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde Praha, 1997, s. 197.

¹⁴⁷ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 438.

druhého muže kabinetu – ministra financí Dunajewského a došlo k zavedení nové vládní instituce, tzv. ministra – krajana, jímž byl za Poláky Florian Ziemialkowski, za Němce Gangolf Keunburg a za Čechy Alois Pražák, byť ten nebyl zpočátku ministrem, nýbrž pouhým „správcem“ resortu justice. Účast v ústřední předlitavské vládě tedy dala Polákům a v podstatě i Čechům status de facto státních národů, právně ovšem vágní a ústavně nezakotvený. Velkorysé národnostní vyrovnání považoval Taafe zřejmě za neuskutečnitelné a jeho manévrování mezi jednotlivými stranami a národy bylo ostatně zaměřeno především na posílení moci císařské koruny a vůbec exekutivy, která měla být jakýmsi jazýčkem na vahách a arbitrárním činitelem.¹⁴⁸

Politika sociálních a kulturních ústupků neněmeckým společností slavila v Předlitavsku úspěch až do počátku devadesátých let, kdy se paradoxně obrátila proti svému vlastnímu tvůrci. „Jazykový federalismus“ byl nevráživě sledován německou „sjednocenou levicí“ i jejími nacionálními a křesťansko-sociálními odpadlíky, kteří v „poslovanštění“ Rakouska viděli cestu k jeho záhubě. Taafeho taktické ústupky se naopak zdály zcela nepodstatné radikálnějším neněmeckým politickým hnutím, která stále více kopírovala nálady a požadavky nižších vrstev obyvatelstva.¹⁴⁹

Argumentaci militantních velkoněmeckých nacionalistů dokumentuje např. André Chéradame ve studii nazvané *Evropa a otázka rakouská na Prahu XX. století*. Zde cituje mj. dopis poslance Baerenreithera baronu Georgu von Schönererovi: „*Snahu po dorozumění se s Čechy pokládám za marnou. Jde prostě o naši (rozuměj německou) nebo slovanskou nadvládu v Rakousku*“, na což Schönerer reaguje slovy: „*Mluví se stále o rovnosti mezi Němci a Slovany; jest to totéž, jakoby se přirovnal lev ku vši, ježto oba dva jsou zvířaty. V záležitostech národnostních nemohu trvat na stanovisku rovnosti*“.¹⁵⁰

Schönererův nacionální radikalismus sice oslovil jen menšinu rakouských Němců, ale právě v okrajových částech monarchie a v jazykově smíšených oblastech našel poměrně silný ohlas. Fanatický antisemita a nepřítel Slovanů von Schönerer byl zvolen do říšské rady hlasy Němců z Chebska a Opavska a stal se i tamním čestným

¹⁴⁸ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: EPOCH, 2003, s. 257.

¹⁴⁹ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 427.

¹⁵⁰ CHÉRADAME, André. *Evropa a otázka rakouská na Prahu XX. století*. Praha: Samostatnost (tiskové a vydavatelské družstvo), 1901, s. 111.

občanem. Program jeho Všeněmecké strany vykazuje nápadnou podobnost s pozdějším programem NSDAP. Pod Schönererovým vedením vznikl také zásadní programový dokument německého nacionalismu, tzv. Linecký program prezentovaný již v roce 1882. Kromě sociální reformy byly v jeho rámci navrhovány i zásadní změny v uspořádání habsburské monarchie. Halič a Bukovina coby země s největším podílem neněmeckého obyvatelstva (a značným počtem Židů) měly být z Předlitavska vyčleněny, stejně jako Dalmácie, která měla být společně s Bosnou a Hercegovinou připojena k Uhrám. Zbývající části Předlitavska včetně celého území českých zemí měly být těsněji propojeny a postupně vytvořit celní unii s Německou říší. Státním jazykem měla být pouze němčina a eventuální zavedení všeobecného rovného hlasovacího práva mělo být vázáno na zajištění německé většiny. Linecký program nebyl přitažlivý pouze pro německé nacionální radikály, ale také např. pro haličské Poláky, jimž by se do určité míry otvírala možnost ustavení polského státu s výrazně posílenými pravomocemi. Je ovšem nutno konstatovat, že Linecký program měl kromě Čechů i dalšího zásadního odpůrce a tím byl samotný císař.¹⁵¹

4.5 Punktace z roku 1890

Koncem 80. let se předseda vlády Taafe začal přece jen důsledněji zabývat návrhy na úplné národnostní vyrovnání s Čechy vycházející z principu administrativního oddělení obou národností v zemi. Představitelé Staročechů byli ochotni k ústupkům a přes odpor většiny české veřejnosti akceptovali vládní návrhy shrnuté do jedenácti bodů (německy Punkt), které se týkaly mj. složení zemské školní rady, otázky menšinových škol, zemědělské rady, obchodní a živnostenské komory apod. Cílem projektu bylo nové rozhraničení okresů v Čechách (nikoli na Moravě), aby tyto okresy byly pokud možno jednojazyčné. Soudy, zemský sněm a zemský výbor měly být rozděleny podle národnostního klíče na sekce či kurie. Pokud by byl návrh realizován, vznikly by dvě úrovně správy, jedna čistě německá a druhá sice navenek česká, ale v podstatě smíšená, neboť zde němčina zůstávala jako tzv. vnitřní jazyk.¹⁵² Zatímco na české straně byly punktace zpočátku chápány jako „neškodné a mírně

¹⁵¹ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, s. 49.

¹⁵² VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: EPOCH, 2003, s. 257.

prospěšné“, němečtí liberálové slavili vítězství a v tisku i na veřejných shromážděních nehovořili o „slušném kompromisu“, nýbrž o „definitivním konci federalismu“ apod. Na shromáždění v Teplicích dne 9. února 1890 prohlásil Riegrův protějšek Ernest Plener mj.: *„Dnes můžeme konstatovat, že se síle a vytrvalosti německého lidu v Čechách podařilo dosáhnout velikých úspěchů. Nestává se v politických dějinách často, aby parlamentní menšina donutila protivníka splnit většinu požadavků. Německé území jako takové je právně uznáno!“*. Němečtí liberálové museli s ohledem na své voliče vysvětlovat výsledky jednání jako politický úspěch, neboť jen tak mohli odůvodnit své rozhodnutí opět vstoupit na půdu českého sněmu. Ale jak sám Plener později ve svých vzpomínkách připouštěl, nadšené oslavování překročilo rozumnou míru a bylo i z hlediska politické taktiky nemoudré.¹⁵³

Jedním z výrazných zastánců punktačních dohod byl např. Jan hrabě Harrach. Přestože osobně nepatřil mezi politiky, kteří tyto dohody na české straně sjednávali, považoval sám sebe za jakéhosi styčného důstojníka mezi staročeským táborem a konzervativními velkostatkáři, a proto se rozhodl nést plnou politickou odpovědnost za konečný neúspěch ujednání. Punktační úmluvy ovšem hájil až do hořkého konce a ještě na schůzi zemského sněmu 27. listopadu 1890 obhajoval v obou zemských jazycích návrh na rozdělení zemědělské rady. Vyhraněný odpor k přijetí zákona považoval za zcela iracionální: *„...zákon o zemědělské radě, tohle neviňátko, nemůže býti příčinou toho ukrutného odporu. Já myslím, že ten odpor má důležitější příčinu; tento odpor zdá se mi, že se zakládá jenom v tom, že panuje nedůvěra, nedůvěra Čechů k Němcům a k vládě a nedůvěra Němců a vlády k většině nyní českého obyvatelstva. V tom vidím já příčinu všeho toho sporu a celé té války, která se zde vede nejenom v naší sněmovně, ale také v novinách i na venkově“*.¹⁵⁴ Uvedená slova přitom pronesl politik a šlechtic, který se nijak netajil svými výrazně pročeskými názory, v čemž byl mezi ostatními zástupci konzervativního velkostatku spíše výjimkou.

¹⁵³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 396.

¹⁵⁴ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 323 s využitím Stenografických zpráv sněmu českého, II. výr. zasedání, 31. sezení, 27. listopadu 1890, s.1130.

Pod heslem „pryč s punktátory“ zahájili následně mladočeši systematický boj proti punktacím a celé staročeské straně. V krátké době se jim podařilo získat na svou stranu obrovskou většinu veřejného mínění, na českém sněmu prováděli obstrukce a přispěli i k postupnému personálnímu rozkladu staročeského tábora. Punktace odmítl ve svém vystoupení v debatě českého zemského sněmu i tehdejší poslanec Tomáš Garrigue Masaryk, když prohlásil, že „v punktacích dávaly se Němcům skutky, Čechům však jen sliby, že krajní požadavky Němců z minulých let v punktacích jsou splněny. ... program německý jest centralizující, germanizující, nmoderní, a že autonomie jest jediné možné stanovisko politické“.¹⁵⁵

V lednu 1891 Taaffeho vláda rozpustila říšskou radu a vypjala nové volby, které pro staročeskou stranu znamenaly katastrofální propad. To byl konec nadějí pro případnou realizaci punktací.¹⁵⁶ Odmítnutí punktací předznamenalo i pád Taaffeho vlády, nejdéle soužícího a nejstabilnějšího kabinetu v dějinách rakouské monarchie v období let 1848–1918.

4.6 Nové koncepty české státoprávní politiky

Od 90. let 19. století bylo stále více zřejmé, že státoprávní orientace české politiky se ocitla ve slepé uličce. Podstatná byla zejména skutečnost, že česká politická reprezentace neměla v rámci monarchie ani za hranicemi žádného spojence, který by byl ochoten a schopen její požadavky podpořit. Prosazení českého státního práva odmítla nejen uherská reprezentace, ale negativní stanovisko projevil i činitel hrající v politice Rakouska-Uherska stále významnější roli, tedy Německé císařství. V rámci Předlitavska důrazně odmítaly politiku českého státního práva všechny německé strany a ostatním národům (haličským Polákům, Slovincům, Italům) byla v podstatě lhostejná, jelikož jim samotným nepřinášela žádný prospěch.

Opuštění politiky urputného boje za české státní právo se odrazilo v konfrontaci nových programů představitelů české politiky. Nejvýrazněji se tato konfrontace nových

¹⁵⁵ ŠOLLE, Zdeněk a Josef MLEJNEK. *Století české politiky: počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 114.

¹⁵⁶ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 400.

programů projevila v rámci polemiky mezi někdejšími přáteli a blízkými spolupracovníky Tomášem Garrigue Masarykem a Josefem Kaizlem, kteří své postoje prezentovali ve spisech *Česká otázka* (Masaryk, 1895) a *České myšlenky* (Kaizl, 1896).¹⁵⁷ **Tomáš Garrigue Masaryk** preferoval metodu „drobné práce“ inspirovanou polským pozitivismem, tedy praktickými aktivitami na jednotlivých úsecích národního života a osvojením si principů moderní demokracie, v důsledku čehož se měla česká společnost natolik posílit a stabilizovat, aby nadále nemohla být v monarchii přehlížena a zatlačována. Masaryk se podrobně věnoval i otázkám zahraničně-politickým: Trojspolek byl podle jeho názoru nástrojem války, jímž bylo Rakousko připoutáno k Německu a jeho zájmům hledajícím spojence proti Francii a Rusku. Rakousko jako státní svazek menších národů je velmoc „*a přejeme si, aby velmocí zůstalo, ale chceme, aby Rakousko bylo také mocné a velké uvnitř*“, v čemž brání propagování názorů, že Rakousko je jen jakýmsi zázemím Německé říše a má sloužit německé kolonizaci. Trojspolek podle Masaryka posiluje žádosti o germanizaci Čech, což vyvolává český odpor proti německým požadavkům na nacionální rozhraničení okresů na severu Čech. „*Ano, kdo nám zaručí, že potrvá taková světová situace, že s Německem budeme žít věčně v míru? Nepřipustíme, aby na severu naší říše, zvláště naší (rozuměj české) vlasti, byla zřízena samostatná německá provincie*“.¹⁵⁸

Stěžejní odlišností jinak v podstatě názorově blízkém pojetí **Josefa Kaizla** byl požadavek nezbytnosti podílu Čechů na státní moci. Kaizlův koncept tzv. pozitivní strategie převládl v české politice až do počátku první světové války. České státní právo bylo podle Kaizla konečným, leč vzdáleným cílem, jehož bylo možno se domoci pouze postupně a po etapách, v čemž spatřoval těžiště aktuální české politiky. Předpokladem této strategie byla rakouská loajalita nespojená s urputným požadavkem na ústavní reformu, nýbrž s požadavkem na politickou demokratizaci monarchie a její neutrální zahraniční politiku. V daných poměrech by realizace české státní samostatnosti byla podle Kaizlova konceptu nejen nereálná, nýbrž by znamenala i jisté „zúžení národního horizontu“. Participací na rakouské centrální moci mělo být podle Kaizla dosaženo toho, aby se Češi stali „také státním“ národem a Rakousko aby se proměnilo ve stát, který by i pro Čechy plnil funkci národního státu. Klíčovým záměrem byl stálý podíl

¹⁵⁷ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 444.

¹⁵⁸ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, s. 58.

Čechů na centrální vídeňské vládě nejen v podobě ministra – krajana, nýbrž stálé spravování alespoň dvou řádných resortů, jakož i přiměřený podíl na státní byrokracii. Cílem této „okliky přes Vídeň“ mělo být vymanění české politiky z nekonečných zápasů s českými Němci o nadvládu v českých zemích a omezení tradičního provincialismu.¹⁵⁹

Dne 18. června 1891 Kaizl prohlásil: „*Náš národ nezapomene a nemůže zapomenout, že základy na kterých spočívají nynější vnitřní zařízení tohoto státu jsou bezprávní a nepřirozenost. Důvodem, proč nelze dospět k dohodě s Čechy, je národnostní přepjatost a panovačnost Němců v Rakousku. Tento přehnaný nacionalismus poškozujne nejen Čechy, ale i Němce, které snižuje svou malichernou předpojatostí a úzkoprskou nesnášenlivostí. Poškozujne však i samotný stát, neboť nebýt této malicherné předpojatosti a nesnášenlivosti, mohlo by Rakousko prokázat lidskému pokroku jednu z největších služeb tím, že by bylo příkladem, jak překonat národnostní nesnášenlivost a vzájemné nepřátelství národů nahradit pozitivní spoluprací.*“¹⁶⁰

Pozoruhodným příspěvkem k diskusi o státoprávním uspořádání monarchie byly na české straně úvahy již výše citované osobnosti - hraběte **Jana Harracha** (1828–1909). Tento konzervativní šlechtic se stal od 60. let nejoddanějším spojencem staročechů v aristokratickém táboře a snažil se spojit své konzervativní přesvědčení s národní složkou politického programu. Byl štědrým mecenášem vlasteneckých aktivit a důrazným zastáncem českých národních zájmů, byť v tradičních mezích aristokratického zemského patriotismu. Již zmiňovaný výrok Karla Schwarzenberga o „*hájení hrdel a statků*“ má ostatně i svou harrachovskou variantu, když Jan Harrach při pobytu v Jilemnici veřejně prohlásil: „*Tak jak pevně skály krkonošské stojí, tak odhodlaně a vytrvale bude hájit česká historická šlechta práva koruny české a domáhati se jich všemi zákonnými prostředky.*“¹⁶¹ Po neúspěchu tzv. punktací se sice již politicky výrazně neangažoval, ale svá politická stanoviska publikoval v několika zajímavých statích, např. v článku Was nun? na stránkách listu Politik č. 204/1897. Zde dovozuje,

¹⁵⁹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 285.

¹⁶⁰ ŠOLLE, Zdeněk a Josef MLEJNEK. *Století české politiky: počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 123.

¹⁶¹ MENČÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*. Praha: Hovorka, 1898, s. 29.

že prosincová ústava byla přijata bez souhlasu slovanských poslanců z Čech a Moravy a zavedení přímých voleb do říšské rady bylo násilným aktem na právech zemských sněmů. Neněmecké národy tedy pochopitelně nepřijaly rakouskou ústavu za svou. Zdůrazňuje, že případná anexe německojazyčných oblastí k německému národnímu státu by vedla k politické marginalizaci neněmeckých národů a české země by se ocitly v překérní izolované situaci, v závislém postavení do všech stran. Tuto vzájemnou provázanost by si měly obě strany konfliktu podle Jana Harracha uvědomit. Klade však zároveň otázku: Může se Čech cítit plnoprávným občanem státu, když v rámci Království českého není jeho jazyk uznán jako jazyk úřední?¹⁶²

Na přelomu století se Jan Harrach zabýval ideou celorakouského patriotismu, kterou podrobně specifikoval v článku *Die Bahn ist frei!* na stránkách listu *Politik* č. 269/1900. Celorakouská vlastenecká strana měla být postavena na následujícím programu:

1. reforma ústavy odpovídající právům a poměrům korunních zemí;
2. rovnoprávnost jako zásada pro správu věcí církevních a školských, před soudem a při volbách;
3. spravedlivá reforma volebních řádů do zemských sněmů;
4. sčítání lidu podle mateřské řeči jako základ pro zjištění skutečných národnostních poměrů;
5. ochrana národnostních menšin;
6. dynastická loajalita jako spojovací tmel národů monarchie a základ rakouského patriotismu;
7. posílení zemských rozpočtů;
8. němčina jako jazyk centrální správy a armády, přičemž zemské jazyky mají být vyučovány jako povinný předmět na středních školách;
9. podpora rakouského patriotismu;
10. potírání nepřátel Rakouska uvnitř jeho hranic;
11. posílení řídicích schopností rakouského vedení, zlepšení situace pracujících a podpora vyučování náboženství;

¹⁶² GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 326 s využitím HARRACH, Jan. *Was nun?* *Politik* č. 204/1897.

12. pokrok ve všech oborech;

13. realizace tohoto programu silami většiny poslanců ve sněmovně říšské rady, kteří podpoří vládu, v níž budou zástupci všech národů monarchie.¹⁶³

Určitou formou politické závěti je Harrachovo pojednání z roku 1905 nazvané *Österreichs Heil*. Zde zdůrazňuje, že mezníkem novodobých rakouských dějin byl rok 1804, tedy vyhlášení rakouského císařství, kdy došlo k završení centralizace státu navenek, aniž by byly dotčeny státoprávní poměry v monarchii. Vnitřní centralizace pak započala v 60. letech 19. století po vydání Schmerlingovy ústavy. Prosincová ústava ovšem uvrhla monarchii do mnohaletého vnitřního boje, vytvořila provizorní situaci a opomněla historická práva jednotlivých korunních zemí. Má-li tedy být monarchie zachráněna před rozpadem a zachovat si postavení velmoci, musí revidovat svou zahraniční politiku a současně poskytnout všem svým národům úplnou rovnoprávnost. Jestliže jsou zavřeny dveře na západ, je úkolem Rakouska podle Harracha orientovat svůj zájem východním směrem a stát se skutečnou evropskou „Östreich“, tedy východní říší. Po zavedení dualismu se však obě poloviny říše vyvíjely odlišným způsobem. Zatímco Maďaři, kteří měli co do činění se slabšími a nedostatečně vzdělanými národnostmi, postupovali směrem k vytvoření maďarského národního státu, v Předlitavsku se naproti tomu německá hegemonie střetla s Čechy, Poláky a Jihoslovany, kteří si byli dobře vědomi svého historického i soudobého práva. Neustálé parlamentní pŕtky v předlitavských zastupitelských sborech Harrach označil za faktor oslabující království a země na říšské radě zastoupené, čehož využívá k posílení své moci Uherské království. Tím dochází ke vzniku paradoxní situace, kdy v Evropě jinak izolovaný osmimilionový maďarský národ určuje vnitřní i vnější politiku státního útvaru obývaného 47 miliony lidí. Tato situace je ovšem umožněna zejména dosavadním přezíravým a pyšným postojem předlitavských Němců. V závěru své stati Harrach konstatuje, že probuzené vědomí národní příslušnosti je nezpochybnitelným

¹⁶³ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 328.

faktem, který by měl být vyjádřen v naplnění požadavku spravedlnosti vůči všem národnostem obývajícím rakouskou monarchii.¹⁶⁴

Nezbývá než dodat, že uvedené politické názory i samotná osobnost Jana Harracha již dávno upadly do zapomnění, když prakticky jedinou připomínkou této bezesporu zajímavé postavy českých dějin je obecně udržované povědomí o tom, že to byl právě Jan Harrach, který coby majitel jilemnického panství v roce 1892 jako první přivezl na české území lyže a položil tak základy rozšíření jednoho z nejmasovějších sportů.

4.7 *Badeniho a Beckovy pokusy o česko-německé vyrovnání*

Po jmenování bývalého haličského místodržitele Kazimira hraběte Badeniho (1846–1909) předsedou předlitavské vlády byl učiněn další pokus o česko-německé vyrovnání v českých zemích. Nemělo formu zákona, nýbrž vládního nařízení shodného znění pro Čechy i Moravu (obdobná úprava pro Slezsko byla prozatím odložena) a v podstatě rozšiřovalo platnost Stremayrových jazykových nařízení na další resorty. Stěžejní změnou byla skutečnost, že u českých podání a žalob se zavádělo i vnitřní řízení v češtině. Jednotná správa českých zemí byla sice zachována, ale v dvojjazyčné podobě: do čtyř let od nabytí účinnosti Badeniho vládního nařízení měli všichni úředníci v Čechách a na Moravě ovládat oba zemské jazyky. Zatímco pro české úředníky tato podmínka nepředstavovala větší problém, na německé straně se setkala s razantním odmítnutím.¹⁶⁵ Praktickým důsledkem přijetí uvedeného nařízení by se významně rozšířila sféra češtiny ve státní správě a její postavení by se blížilo pozici, kterou již v té době měly polština a italština. Z dnešního pohledu je možno konstatovat, že případné přijetí Badeniho vládního nařízení by v rámci českých zemí nastolilo spravedlivější poměr obou zemských národností, neboť ani pro německé obyvatele tato úprava nepředstavovala žádné výrazné újmu. Němčina byla totiž nadále vyhrazena jako jazyk ústředních úřadů, armády, státních podniků, železnic a styku mezi jednotlivými zeměmi monarchie.

¹⁶⁴ HARRACH, Jan. *Österreichs Heil : Gedanken eines österreichischen Patrioten*. Vyd. 1. Praha: Fr. Řivnác, 1905, s. 10 an.

¹⁶⁵ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 460.

Ze strany českých Němců byl ovšem dán najevo nesmiřitelný odpor k této právní úpravě (v protikladu k českým oslavám úspěchu), v důsledku čehož se prakticky opakovala historie punktací, jen v obráceném gardu. Z německé strany byla navrhovaná dvojjazyčnost správy označována za diskriminaci oproti ostatním rakouským Němcům, bylo argumentováno mimoparlamentním prosazením úpravy a v neposlední řadě došlo k nárůstu agresivní nacionalistické rétoriky zdůrazňující německou nadřazenost. Opozice českých Němců se záhy přeměnila v obstrukce a ve vlnu nacionálních nepokojů, která se přelila do dalších rakouských zemí a hrozila dokonce přerůst téměř do stavu občanské války. Fakticky došlo k dlouhodobému omezení normálního politického života v říši a zablokování případných dalších jednání.¹⁶⁶ Baštou odporu proti Badeniho nařízením se stal Cheb, kde se tzv. Německý lidový den (11. června 1897) zvrhl v protičeskou a protivládní demonstraci, jež vyústila v tzv. Chebskou přísahu, vyjadřující solidaritu německých liberálních i nacionalistických politiků z českých i alpských zemí, jakož i říšských Němců. Tehdejší Národní listy to komentovaly vyjádřením: „*ode dneška není Germania irredenta pouhou frází, dnešním dnem naši Němci se svými poslanci otevřeně přiznali, že baží po připojení k velkému Německu*“.¹⁶⁷ Pro zajímavost je možno dodat, že korunu vyhrocenému zářijovému zasedání říšské rady dne 22. září 1897 nasadil neurvalý výkřik Karla Hermanna Wolfa, extrémního německého nacionalisty, adresovaný Badenimu: „*ty jsi tím vším vinen, ty polský lotře!*“.¹⁶⁸ Urážkou rozlíčený Badeni jej vyzval na souboj, aby tak získal satisfakci „způsobem mezi čestnými muži obvyklým“. V souboji, který se po předchozím souhlasu panovníka konal o tři dny později, byl raněn do pravé ruky. Zaplatil tak svoji politiku doslova vlastní krví.¹⁶⁸ Do následné rozsáhlé protičeské žurnalistické kampaně se zapojil i přední německý historik Theodor Mommsen, který v Neue Freie Presse publikoval dne 31. října 1897 dopis „An die Deutschen in Österreich“, v němž použil až nečekaně pokleslou argumentaci: „*Bud'te tvrdými! Rozumu lebka Čechů nepřijme, avšak ranám i*

¹⁶⁶ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 438.

¹⁶⁷ ŠOLLE, Zdeněk a Josef MLEJNEK. *Století české politiky: počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 156.

¹⁶⁸ BOBÍKOVÁ, Lenka, ŠOUŠA, Jiří. *Parlament - kolbiště národů a národností : (z rakouského parlamentu 1861-1914)*. Vyd. 1. Praha: H & H, 1992, s. 22.

*ona porozumí. Nevčasnou povolností bylo v Rakousku příliš zhrášeno a mnoho pokaženo.*¹⁶⁹

Německá říše ostatně představovala razantního odpůrce jakýchkoli reforem směřujících k federalizaci habsburské monarchie. Německý velvyslanec rada von Lichnowsky v jedné své zprávě zdůraznil: „*zdaleka nejnebezpečnější součástí federalistického programu pro Německo je tzv. české státní právo, vytvoření společenství ze sudetských zemí Čech, Moravy a Slezska pod slovanským panstvím, které by co nejdříve dosáhlo vedoucího postavení v Rakousku. Němci z Čech a vedlejších zemí, v počtu více než tři miliónů, by pak byli vystaveni nebezpečí zániku, to znamená bezohlednému poslovanštění ze strany většiny asi pěti a půl miliónů Čechů, jejichž přední pozice by se postupně předsunuly až k Chebu a Podmoklům*“.¹⁷⁰

Badeni nejprve reagoval autoritativními zásahy a až následně navrhl uskutečnit česko-německé vyrovnávací porady s cílem realizovat určité korektury jazykových nařízení. Zástupci Němců (posílení o představitele sociální demokracie) ovšem i tuto nabídku odmítli a po velkých německých demonstracích byl Badeniho kabinet nucen rezignovat. Pro představitele české politiky znamenal tento neúspěch potvrzení jejich dojmu, že čeští a rakouští Němci představují hráz, přes kterou české požadavky nelze prosadit.¹⁷¹

Zbývá dodat, že po zavedení všeobecného volebního práva a uskutečnění voleb v roce 1907 došlo v rámci Předlitavska k významným přesunům a změnám na politické scéně. Po těchto volbách zasedlo v Poslanecké sněmovně říšské rady celkem 232 Němců, 108 Čechů, 79 Poláků, 32 Ukrajinců, 24 Slovinců, 19 Italů, 13 Srbochorvatů, 5 Rumunů a 4 Sionisté. V roce 1911 pak došlo pouze k zanedbatelným změnám uvedených počtů.¹⁷² Výsledky voleb posílily stanovisko pozitivní státotvorné politiky, která se odrazila v nově vzniklém kabinetu Maxe v. Becka (1854–1943), v němž kromě Poláků a Němců zasedli i Češi, a to mladočech František Fiedler jako ministr obchodu a

¹⁶⁹ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005, s. 61.

¹⁷⁰ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996, s. 299.

¹⁷¹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 288.

¹⁷² BOBÍKOVÁ, Lenka, ŠOUŠA, Jiří. *Parlament - kolbiště národů a národností : (z rakouského parlamentu 1861-1914)*. Vyd. 1. Praha: H & H, 1992, s. 48.

agrárník Karel Prášek jako ministr – krajan.¹⁷³ Po stabilizaci poměrů mezi oběma částmi soustátí, tedy dokončení pevného vyrovnání s Uhrami, se Beck opětovně pokusil o realizaci česko-německého vyrovnání v českých zemích. Podle jeho konceptu mělo být v Čechách zavedeno krajské zřízení, které vycházelo vstříc německým požadavkům na uzavřené jazykové území, ale kraje by zůstaly podřízeny zemi, čímž by byl uspokojen požadavek český.¹⁷⁴ Navrhovanou úpravu se však znovu nepodařilo prosadit, bezvýznamný spor o jedno podřadné místo v zemském výboru inicioval další německou obstrukci v zemském sněmu a následnou českou obstrukci v říšské radě. Vlna nových nacionalistických demonstrací vyvolala v roce 1908 další politickou krizi a Beckova vláda rezignovala.¹⁷⁵

4.8 Svatodušní program německých stran

Zástupci německých opozičních stran v Rakousku (konkrétně lidové strany, pokrokové strany, ústavověrných velkostatkářů, křesťansko-sociálního sdružení a volného německého sdružení, tedy bez německo-nacionální a socialistické strany) vydali o Boží hod svatodušní dne 21. května 1899 obsáhlý program, který nazvali „Národně-politické požadavky Němců“. Pod bodem I. je výslovně uvedeno, že „*soustavné zatlačování a stále vzrůstající se ohrožování německého kmene v Rakousku ukládá nám povinnost, abychom sestavili své požadavky národně-politické a zastali se jich společně*“. Dále je vyjádřeno přání „*odčiniti národní spor v Rakousku*“, což ale lze pouze „*uznáním takového postavení Němců, jehož si dobyli dobou více století a jehož udržení je základním pilířem budoucnosti státu; musí se tudíž upustiti od soustavného ukájení nároků jiných národností na útraty Němců*“.¹⁷⁶ Důrazně jsou odmítány všechny státoprávní snahy jiných národností a stran, což byl zjevný útok zejména na české státní právo. Požadován je jednotný stát, který by namísto dosavadního názvu Království a země na říšské radě zastoupené měl být i oficiálně nazván Rakouskem. V bodě VI. je zmíněno, že Němci se nechtějí vměšovat do národních záležitostí Haliče,

¹⁷³ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 541.

¹⁷⁴ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 292.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 293.

¹⁷⁶ *Svatodušní program německý z roku 1899 : rozbor kritický*. Praha: Fr. Řivnáč, 1899, s. 12.

přenechávající tam Polákům volnou ruku, ale na oplátku de facto žádají, aby se Poláci vzdali veškerého vlivu na upravení jazykových otázek mezi Němci a Čechy, případně mezi Němci a Slovinci. Pod bodem VIII. je formulován požadavek „*nezvratného spojení s říší Německou, jež pro mocnářství zabezpečuje mír... Němcům musí v Rakousku zabezpečeno zůstatí pěstění velké duševní souvislosti s Německem ve všech oborech kulturního a hospodářského pokroku a též co do školství vysokého*“.¹⁷⁷

Program dále rozvádí všeobecné zásady pro úpravu jazykových otázek a navrhuje bezvýjimečné zrušení všech dosud platných nařízení, výnosů a instrukcí v záležitostech jazykových. Namísto nich mají nastoupit zákony říšské a zemské upravené podle Svatodušního programu. Německý jazyk má být uznán a prohlášen za všeobecný zprostředkovací jazyk v Rakousku. Vnitřní jazyk státních úřadů má být zpravidla všude německý, přičemž „za jistých podmínek“ může být čeština vnitřním úředním jazykem v Čechách, nikoli však na Moravě a ve Slezsku.

Lze tedy konstatovat, že Svatodušní program byl výrazem vůle převážné většiny německých politických stran zachovat si nadvládu v rámci Předlitavska a zajistit privilegované postavení pro Němce ve všech korunních zemích Rakouska s výjimkou Haliče a Dalmácie. Nelze však pominout, že v rámci Předlitavska žilo v roce 1890 celkem cca 25 mil. obyvatel, z toho 8,5 mil. Němců a 5,5 mil. Čechů. V zemích Koruny české (Čechy, Morava a Slezsko) byl v té době poměr obou národností v podstatě obrácený, neboť zde žilo 5,36 mil. Čechů a 3,10 mil. Němců.¹⁷⁸ Svatodušní program německých stran reflektoval především úpravu česko-německého soužití, přičemž o dalších korunních zemích, např. Haliči a Dalmácii se nezmiňoval vůbec a ve vztahu k Přímoří a Bukovině jen velmi stručně.

V Čechách mělo být podle návrhů Svatodušního programu provedeno národní ohraničení okresů, což byl požadavek v zásadě akceptovatelný, pokud by bylo provedeno spravedlivě. Nejvyšší soudní i správní zemské úřady v Čechách měly být rozděleny na dva odbory, český a německý, a na zemských sněmech měly být zřízeny národní kurie. Ve vztahu k jazykovým otázkám bylo navrhováno zúžení kompetence zemských sněmů a naopak rozšíření pravomocí říšské rady.

¹⁷⁷ *Svatodušní program německý z roku 1899 : rozbor kritický*. Praha: Fr. Řivnác, 1899, s. 21.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 32.

Zástupci české politické reprezentace Svatodušní program jako celek zákonitě odmítli s poukazem na skutečnost, že přijetí zásad tohoto programu by de facto znamenalo popření čl. 19 Zákona o všeobecných právech občanů a utvrzovalo by nadvládu jednoho národa a jednoho jazyka v dotčených korunních zemích Předlitavska.

4.9 Moravský pakt

Pozitivním přínosem pro uspořádání poměrů v českých zemích bylo přijetí tzv. Moravského paktu moravským zemským sněmem v listopadu 1905. Jednalo se o soubor zákonů, jimiž se měnil systém voleb a volební řád do zemského sněmu a došlo k úpravě národnostních poměrů v oblasti školství a administrativy. V rámci volební reformy byly vytvořeny národnostní katastry a země byla v podstatě rozdělena na české a německé volební obvody. Došlo k dohodě o přesném a stabilním počtu poslanců české a německé národnosti volených do jednotlivých kurií. Pro česko-jazyčné obyvatele Moravy bylo nové rozdělení mandátů výhodné, ale i Němci si zachovali natolik silné pozice, aby se necítili ohroženi.¹⁷⁹ V zásadě se jednalo o oboustranně přijatelný kompromis, který mohl být určitým vzorem či návodem pro národnostní uspořádání v dalších zemích monarchie. Nelze ovšem přehlédnout, že úspěch moravského vyrovnání z roku 1905 byl možný jedině ve výjimečné situaci, kdy vládnoucí německá menšina v Moravském zemském sněmu nebyla již nadále schopna udržet své privilegované postavení a projevila ochotu vzdát se části své mocenské pozice výměnou za smluvní zajištění zbývající části.¹⁸⁰

¹⁷⁹ VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque, 2003, s. 261.

¹⁸⁰ KOŘALKA, Jiří, MOMMSEN, Hans. *Němci, Češi, Slováci: souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje: 1815-1918*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992, s. 192.

5. Politické cíle haličských Poláků, Slovinců a nemad'arských národů v Uhrách jako potenciálních českých spojenců v úsilí o federativní uspořádání rakousko-uherské monarchie

5.1 *Politický vývoj v Haliči a v Bukovině po rakousko-uherském vyrovnání*

Na rozdíl od české politické reprezentace projevovali představitelé polské politiky v rámci monarchie vůči vídeňské exekutivě převážně loajální přístup, za což byli od roku 1868 odměňováni poměrně významnými vymoženostmi. Poláci obdrželi stálé ministerské křeslo v ústřední vládě a rovněž zastávali funkci haličského místodržitele. Dále byly rozšířeny pravomoci haličského sněmu a polština byla uznána za úřední a školský jazyk. Haličský zemský sněm se sídlem ve Lvově zastával funkci provinčního parlamentu, který byl stejně jako v ostatních rakouských zemích až do pádu monarchie volen podle kurií.

Poláků žilo v Haliči téměř 5 miliónů a v roce 1910 tvořili 17,8% populace v celém Předlitavsku. Na území Haliče bylo obyvatelstvo ze 46% polské a ze 42% rusínské, avšak Poláci měli díky volebnímu systému výraznou většinu jak v říšské radě, tak na zemském sněmu, kde se Rusínům podařilo získat v letech 1877 až 1908 jen 8,6% až 14,2% mandátů.¹⁸¹ Obě zemské univerzity v Krakově a ve Lvově byly také polské a rovněž školy a polské kulturní instituce dostávaly navíc oficiální podporu, zatímco rusínské nikoli. Je tedy jasné, že Rusíni se tímto stavem cítili znevýhodněni a že mezi nimi a Poláky docházelo ke střetům. Až těsně před 1. světovou válkou bylo dosaženo volebního kompromisu, který Rusínům zaručoval 27,2% mandátů v zemském sněmu, a vláda začala připravovat plány na založení samostatné rusínské univerzity.¹⁸²

Lze konstatovat, že politická reprezentace haličských Poláků sice nedosáhla na autonomii *de iure*, ale autonomie *de facto* byla pro ně nesporným úspěchem. V rakouské části bývalého polského státu nebyli Poláci vystaveni tvrdému útlaku, jaký

¹⁸¹ ŽUPANIČ, Jan. *Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006, s. 13.

¹⁸² SKED, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1995, s. 257.

pociťovali jejich soukmenovci v pruském a ruském záboru. Vedoucí polská garnitura v rámci Haliče představovaná převážně vysokou aristokracií si vydobyla vůči ústřední vládě poměrně velkou míru práv a svobod, v důsledku čehož se Halič stala jakýmsi duchovním centrem i pro Poláky z dalších dvou záborů. Paradoxní je přitom skutečnost, že ačkoli byli Poláci z Haliče oproti svým národním soukmenovcům politicky i kulturně nejsvobodnější, z hlediska ekonomického byla právě Halič zjevně nejzaostalejší. Halič neboli Království haličsko-vladiměřské se tedy v podstatě stalo jakýmsi malým polským státem s polštinou jako vnější i vnitřní úřední řečí, s širokou autonomií ve vnitřních záležitostech a rozsáhlým školským systémem.¹⁸³

Eventuální česko-polskou spolupráci při prosazování vlastních politických zájmů přitom výrazně limitoval fakt, že Poláci byli se svým výrazně autonomním postavením v rámci monarchie na základě haličského vyrovnání z roku 1868 relativně spokojeni a v Haliči vládli vůči Rusínům z pozice „panského národa“. Rovněž jejich konzervativní a katolická orientace možné spolupráci s Čechy příliš nenahrávala. Otázka volby politické aliance mezi Čechy nebo liberálními Němci byla v očích Poláků v zásadě rovnocenná a slovanský sentiment nemohl hrát v tomto rozhodování výraznější roli, a to tím méně, čím ostentativněji dávali čeští slavofilové najevo své proruské sympatie.¹⁸⁴

Nejdále na východ položenou zemí Předlitavska byla Bukovina, kde žilo v roce 1910 celkem 305 tisíc Rusínů, 273 tisíc Rumunů, 168 tisíc Němců a 102 tisíc Židů, jakož i značný počet Poláků a Maďarů. Nový národnostní zákon udělil v roce 1910 těmto 6 národnostem autonomii podle tzv. personálního principu. Pro dosažení kompromisu zde hrál nezanedbatelnou roli fakt, že oblast se nacházela poměrně daleko od centra rakouského státu a nikdy tu nedocházelo k tak ostrým národnostním střetům jako jinde.¹⁸⁵

¹⁸³ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 230.

¹⁸⁴ VELEK, Luboš. *Spolupráce českých a jihoslovanských poslanců v Poslanecké sněmovně říšské rady 1891-1897*, s. 75 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

¹⁸⁵ SKED, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1995, s. 258.

5.2 *Postavení Slovinců v rámci Předlitavska*

Přestože legislativní základ postavení slovinského národa v rámci Předlitavska byl stejný jako u Čechů, reálná pozice Slovinců byla objektivně méně příznivá. Slovinci totiž nemohli, na rozdíl od Čechů, Poláků nebo Chorvatů, navázat na silnou tradici vlastního státu. Patřili k tzv. nehistorickým národům, přičemž součástí procesu jejich přeměny v moderní národ bylo vymezení vůči národům sousedním – tedy zejména Němcům, Italům, Srbům a Chorvatům. Přitom právě s Chorvaty byli Slovinci v minulosti často ztotožňováni či zaměňováni, když v letech 1809–1822 s nimi sdíleli společný státní celek v podobě tzv. Illyrského království. Myšlenka illyrismu coby politické a kulturní jednoty jižních Slovanů měla sice i mezi Slovinci své příznivce (např. jazykovědec Jernej Kopitar byl hlasatelem jednoty Slovinců a části Chorvatů, tzv. kajkavců), nicméně toto hnutí bylo v podstatě spojeno s „pochorvatštěním“, což by pro Slovince v důsledku znamenalo zřeknutí se národní identity. Postupně tak převážil program slovinské národní svébytnosti postavené na jazykovém základě, formulovaný básníkem France Prešerenem a jazykovědcem Matijou Čopem.¹⁸⁶

Další podmínkou pro rozvoj slovinského národního hnutí byla existence slovinského etnicky více méně homogenního území, jehož obyvatelé by mohli žádat autonomii a perspektivně i slovinský stát, byť v rámci rakouské monarchie.

Přestože na první pohled se mohly zájmy Slovinců a Čechů jevit jako téměř identické, jejich praktické cíle i východiska jejich politiky se ve skutečnosti výrazně odlišovaly. Zatímco český státoprávní program od 60. let 19. století jednoznačně stavěl na principu existence historických územních celků, slovinský program spočíval na přirozeném právu, které v důsledku vedlo k destrukci těchto historických celků. Vzájemná neslučitelnost obou programů ovšem nebyla zcela patrná tím spíše, že to bylo především německy mluvící obyvatelstvo, které vystupovalo odmítavě jak proti českému, tak proti slovinskému státoprávnímu programu. Odpor německého obyvatelstva vůči sjednocení Slovinců měl ovšem jiné důvody než v případě českých a moravských Němců, neboť důsledkem možného roztržení historických území Korutan a Štýrska mohla být podle tamních Němců možnost postupného rozpuštění německy

¹⁸⁶ RYCHLÍK, Jan. *Slovinci a Češi v rámci Předlitavska*, s. 17 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

mluvícího obyvatelstva v jihoslovanském celku. V českých zemích naopak Němci v poslední fázi trvání monarchie požadovali rozdělení Čech a Moravy na národnostním základě a vytvoření samostatné německé provincie „Německé Čechy“ (Deutschböhmen) se sídlem v Liberci.¹⁸⁷

I přes nepřehlédnutelné odlišnosti však platí, že Češi neměli v Předlitavsku dlouhodobě bližšího a loajálnějšího politického spojence, nežli Slovince a předlitavské Chorvaty – a naopak – Češi zůstávali pro předlitavské Jihoslovany kromě kulturní inspirace nejpřirozenějšími a v podstatě jedinými možnými dlouhodobými spojenci, s jejichž podporou mohli politicky něco získat.¹⁸⁸ Uvedené programové rozpory se na počátku 20. století pokusil eliminovat Karel Kramář svým návrhem na společné programové východisko spočívající ve vzájemně prosazované postupné decentralizaci celé říše.¹⁸⁹

Z hlediska teritoriálního je patrné, že Slovinci sice žili v několika zemích habsburské monarchie, avšak pouze v Kraňsku a v Gorici a Gradišce tvořili většinu. V Kraňsku žilo v roce 1890 celkem 466.269 Slovinců, kteří tak tvořili 94% tamního obyvatelstva. V Gorici a Gradišce („Poknežna grofija Gorica in Gradiščanska“) žilo 146.000 Slovinců (66,27%), 73.500 Italů (33,36%) a jen 2.000 Němců. V ostatních zemích monarchie byli Slovinci menšinou (ve Štýrsku ovšem při sčítání v roce 1900 tvořili nezanedbatelných 31,3% a v Korutanech 28,4%). V Istrii byli početně až třetím národem za Chorvaty a Italy; v Terstu a okolí nebo tzv. Přímoří, což bylo zvláštní území, kde byla terstská městská rada současně i zemským sněmem, žilo v roce 1900 pouze 13,81% Slovinců. Početně malá slovinská menšina žila navíc v uherské části

¹⁸⁷ RYCHLÍK, Jan. *Slovinci a Češi v rámci Předlitavska*, s. 19 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

¹⁸⁸ VELEK, Luboš. *Spolupráce českých a jihoslovanských poslanců v Poslanecké sněmovně říšské rady 1891-1897*, s. 75 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

¹⁸⁹ KRAMÁŘ, Karel. *Česká politika. Díl třetí, Dějiny české politiky nové doby*. Praha: Jan Laichter, 1909, s. 14.

monarchie, kde ovšem důsledně prováděná mařarizace znemožňovala jakékoli pokusy o rozvoj národního hnutí.¹⁹⁰

Předpokladem úspěchu slovinské politiky bylo upevnění pozic alespoň v jedné zemi mocnářství, která by potom poskytla institucionální základnu pro rozvoj slovinského národního hnutí. Takovou zemí se ovšem mohlo stát jedině rozlohou malé Kraňsko.

Po obnovení ústavnosti v rakouské monarchii zaznamenali Slovinci zpočátku jen nepatrné politické úspěchy, neboť systém vyplývající ze Schmerlingovy únorové ústavy, podle něhož poslance říšské rady delegovaly zemské sněmy, nebyl pro ně výhodný. Ještě před definitivním příklonem k přirozenoprávnímu principu usilovali představitelé slovinské politiky o program Sjednocené Slovenie, což byla do jisté míry obdoba českého státoprávního programu. Na schůzce slovinských politiků v Mariboru dne 25.9.1865 došlo k vytvoření tzv. národního programu na historickém základě (narodni program na zgodovinsko osnovo). Tento Mariborský program požadoval sloučení Štýrska, Kraňska a Korutan do jednoho celku se společným generálním sněmem a dvorskou kanceláří na způsob obnovené kanceláře chorvatské, kdy jednotlivé historické země si měly ponechat vlastní zemské sněmy. Částečný vliv na vznik Mariborského programu měla pravděpodobně i existence Spojených illyrských provincií a Illyrského království z let 1816 – 1822, jehož obnovení doporučoval Palacký v rámci svých úvah o rakouské federalizaci.¹⁹¹

Většinové německé obyvatelstvo ve vnitřních rakouských zemích pochopitelně nemělo na uvedeném experimentu zájem a projekt byl v podstatě od počátku odsouzen k nezdaru. V 60. letech také poprvé vyšly najevo rozpory mezi českým a slovinským politickým programem. Bezprostředně po porážce v rakousko – pruské válce roku 1866 se ve Vídni uskutečnilo jednání českých, polských a chorvatských federalistů, na němž F. L. Rieger předložil již zmiňovaný plán federalizace Rakouska na základě „systému skupin historických“, které ovšem měly být pouze tři – česká, chorvatská a polská, zatímco ostatním národům měla být zajištěna jen národní a jazyková rovnoprávnost

¹⁹⁰ RYCHLÍK, Jan. *Slovinci a Češi v rámci Předlitavska*, s. 19 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 20.

v rámci jednotlivých zemí. Tento Riegrův program byl pro Slovinci nedostatečný a naopak Čechům a Chorvatům nevyhovovaly zásady programu Mariborského.¹⁹²

V roce 1867 získali Slovinci po volbách poprvé většinu v kraňském zemském sněmu a k velkému zklamání Čechů se rozhodli zúčastnit se jednání říšské rady a podpořili fakticky vznik dualismu. Toto rozhodnutí bylo motivováno zejména obavou, že v případě uplatnění pasivní rezistence by mohl být rozpouštěn kraňský zemský sněm, jak se tomu již v minulosti stalo.

Zajímavá je skutečnost, že také slovinský politický tábor se podle českého vzoru rozdělil na dvě křídla označovaná jako „staroslovinci“ a „mladoslovinci“. Staroslovinci propagovali úzkou spolupráci s konzervativní politikou císařského dvora, kterou považovali za záštitu proti italskému iredentismu a agresivnímu německému pangermanismu. Naopak mladoslovinci, sdružení od roku 1868 kolem časopisu Slovenski narod, vyčítali staroslovincům údajnou zradu programu Sjednocené Slovenie, podrobili jejich politiku kritice kvůli užší spolupráci s vídeňským dvorem a argumentovali ve prospěch pasivní rezistence. V tomto směru tedy byla jejich politika v protikladném postavení oproti politice mladočechů, kteří naopak kritizovali neúčinnost trpného odporu. Obě hnutí ovšem spojovala snaha po zapojení co nejširších vrstev obyvatelstva ve formě organizování mohutných táborů lidu, do nichž se posléze zapojili od roku 1869 i staroslovinci pod vedením Janeze Bleiweise, politikem ze slovinského pohledu srovnatelným s Františkem Palackým.¹⁹³

S vládou Karla Hohenwarta spojovali čeští i slovinští politikové velké naděje na uplatnění svých národních požadavků, avšak neúspěch jednání o fundamentálních člancích a následný pád kabinetu utvrdil Slovinci v přesvědčení, že historický státoprávní program spojený s ideou Sjednocené Slovenie a zmíněným Mariborským programem je v praxi nerealizovatelný. Zatímco Češi se uchýlili k politice pasivní rezistence, reakce Slovinců byla odlišná, neboť obnovili myšlenku užší spolupráce s Chorvaty v rámci jihoslovanského programu. Tzv. lublaňský program z roku 1870

¹⁹² ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 272.

¹⁹³ RYCHLÍK, Jan. *Slovinci a Češi v rámci Předlitavska*, s. 21 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

(vycházející ze společné porady slovinských a chorvatských politiků za účasti pozorovatele z řad Srbů, uskutečněné ještě před nástupem Hohenwartovy vlády) se stal základnou jihoslovanského směru slovinské politiky a zároveň symbolem rezignace na vlastní státoprávní program. Slovinci byli zjevně motivováni snahou opřít se o početnější a úspěšnější Chorvaty, kteří v důsledku uhersko-chorvatského vyrovnání z roku 1868 disponovali autonomií v rámci Uher. V menší míře měli Chorvaté autonomní postavení i v rámci předlitavské Dalmácie.

Po nástupu Taafovy vlády se čeští a slovinští poslanci stali spojenci v říšské radě a byli součástí „železného kruhu autonomistické konzervativní pravice“. Období Taafovy vlády bylo pro Slovince stejně jako pro Čechy relativně příznivé, když za největší úspěch bylo možno považovat jejich uznání za většinový národ v Kraňsku a následné jmenování Slovince Andreje Winklera do funkce zemského hejtmana, kterou zastával v letech 1180–1892.¹⁹⁴

Příznačný pro celkovou slovinskou národní politiku byl postoj kraňského zemského sněmu. Všichni jeho slovinští poslanci, liberálové, konzervativci i klerikálové, v adrese panovníkovi z 5. října 1878 přijali okupaci Bosny a Hercegoviny jako fakt a současně kritizovali tehdejší vlastní systém, národnostní útisk v zemi a znovu předložili požadavek Sjednocené Slovenie. Ostatně velká většina slovanských politiků v monarchii (kromě srbských) okupaci Bosny a Hercegoviny schválila, na rozdíl od německých liberálů, kteří s ní nesouhlasili z obavy před posílením slovanského živlu v monarchii a zahraničně-politickými komplikacemi.¹⁹⁵

Přes nesporné hospodářské i dílčí politické úspěchy je však možno konstatovat, že při realizaci státoprávních požadavků byli Slovinci v období dualismu stejně neúspěšní jako Češi. Na prahu první světové války převládla u všech slovinských politických směrů orientace na společnou jihoslovanskou politiku, která po válce vyústila v začlenění slovinských území do nové vzniklého Království Srbů, Chorvatů a Slovinců.

¹⁹⁴ RYCHLÍK, Jan. *Slovinci a Češi v rámci Předlitavska*, s. 24 ve sborníku: GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Sloveni in Čehi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.

¹⁹⁵ ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 275.

5.3 Politický vývoj v Uhrách po rakousko-uherském vyrovnání a postavení jednotlivých národů v rámci Uher

Uherské království neboli země svatoštěpánské koruny ve druhé polovině 19. století rozhodně netvořilo jednotný celek – národnostně, kulturně ani hospodářsky. Po vytlačení Turků se sem postupně stěhovali lidé nejen z různých částí habsburské monarchie, ale de facto z celé Evropy. Vznikla zde velmi pestrá národnostní mozaika a například uherské kraje Banát a Bačka byly ještě dlouho do 20. století považovány za oblast s nejrozmanitější skladbou obyvatelstva. Součástí Uher byly i jihoslovanské provincie Chorvatsko a Slavonie stojící vůči Budapešti v podřízeném postavení, což v jejich převážně slovanském obyvatelstvu vyvolávalo snahy o dosažení větší míry práv a svobod. Nejvýchodnější výspou Uher bylo Sedmihradsko neboli Transylvánie osídlená převážně Rumuny a Maďary, tzv. Szekely, ale také nemalým počtem Židů, Cikánů, Arménů a německých Sasů.¹⁹⁶

Rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 bývá zpravidla vnímáno jako vítězství uherské politické reprezentace. V Uhrách tehdy došlo k nástupu nové liberální vlády vedené Gyulou Andrássem (1823–1890), bývalým revolucionářem z roku 1848. Je historickým paradoxem, že muž, který byl za svou protirakouskou politickou činnost během povstání z let 1848–49 donucen emigrovat a v roce 1851 byl dokonce v nepřítomnosti odsouzen k trestu smrti, se v roce 1867 stal prvním ministerským předsedou uherské části dualistické monarchie, aniž by v mezidobí došlo ke změně na habsburském trůnu. Rakousko-uherské vyrovnání bylo ovšem i ze strany některých významných Maďarů přijato velmi kriticky. Např. Lajos Kossuth z turínské emigrace v publikovaném tzv. Kassandřině listu namítal, že Deák a spol. se v podstatě zřekli uherského nároku na samostatný stát ve chvíli, kdy krize z roku 1866 vytvořila nejvýhodnější podmínky k získání úplné samostatnosti. Bitva u Hradce Králové podle Kossutha ukázala, že Rakousko je rozpadající se mocností drženou pohromadě pouze dynastií a odsouzenou v epoše národních států k zániku. Kompromis, totiž zřízení společných záležitostí, představoval podle jeho názoru do budoucna past, jelikož sebeurčení Uher bylo nenapravitelně poškozeno jejich zapletením do

¹⁹⁶ PERNES, Jiří. *Pod habsburským orlem: České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Brána, 2006, s. 49.

zahraničněpolitických plánů, které mohly být v rozporu s uherskými národními zájmy a mohly zemi vehnat do konfliktu s velmocemi i se sousedními národy, jejichž přátelství bylo pro zdárný vývoj Uher nezbytné. Naproti tomu Ferenc Deák, šedá eminence uherské politiky druhé poloviny 19. století, zdůrazňoval, že k „očekávané události“, tj. k definitivnímu rozpadu habsburské monarchie, by mohlo dojít příliš pozdě a „trýzněný uherský národ“ by ji potom již nemusel využít, a proto vyrovnání obhajoval jako (pro Uhry) nejlepší ze všech možných řešení.¹⁹⁷

Po rakousko-uherském vyrovnání se v Zálitavsku v podstatě obnovila platnost bratislavské březnové ústavy z roku 1848 s modifikacemi přijatými v roce 1867. Na tomto území existovalo jednotné uherské občanství bez rozdílu z hlediska jednotlivých národností a uznaných náboženství. Státním jazykem se stala maďarština, čímž se upevnila politická, hospodářská a kulturní hegemonie Maďarů v Uhrách.¹⁹⁸

Politická reprezentace Uher byla tvořena (podobně jako v polské Haliči) především vysokou maďarsko-jazyčnou aristokracií. Ta sice přijala ústavu se souborem práv a svobod, ale politický systém navenek liberální se postupem času stával čím dál více konzervativním. Představitelé uherské politiky dávali stále více zřetelně najevo, že je vůbec nezajímají poměry v předlitavské části monarchie.¹⁹⁹ Ze strany uherské politické elity byla sice nová polosamostatná monarchie vnímána jako maďarský národní stát, ale ještě v roce 1870 tvořili Maďaři jen asi 40% obyvatelstva Uher. Uhry byly zemí s různorodou národností, kulturní a náboženskou skladbou, kde téměř polovina obyvatelstva vyznávala katolickou víru, asi 20% bylo kalvinistů a luteránů a téměř třetinu obyvatel tvořili pravoslavní a uniati.²⁰⁰ O jakési demokratizaci veřejného života nemohlo být ani řeči: kolem 80% poslanců uherského sněmu se trvale rekrutovalo z vrstev pozemkových vlastníků a poněkud rozšířené volební právo (jímž disponovalo jen asi 6% populace!) představovalo v předvečer 1. světové války v porovnání s dalšími evropskými zeměmi zářející anachronismus. Samotné volby byly

¹⁹⁷ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 254.

¹⁹⁸ LENDVAI, Paul. *Tisíc let maďarského národa*. Praha: Academia, 2002, s. 232.

¹⁹⁹ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 240.

²⁰⁰ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 216.

navíc zpravidla zmanipulované a na všech úrovních správy existovala rozsáhlá protekce.²⁰¹

Pokud se týká nemaďarských národů Uher, k jejich určitému oživení došlo ve stejné době jako u Maďarů, tedy na počátku 60. let 19. století. Na Slovensku vznikla v roce 1863 společnost Matica slovenská a došlo k založení prvních tří soukromých slovenských gymnázií. Výsledkem shromáždění v Turčianském Svätém Martine v roce 1861 byl společný program slovenských katolíků a protestantů, nazvaný Memorandum národa slovenského, jehož požadavkem bylo uznání svébytnosti Slováků, správní vyčlenění jimi obývaného teritoria včetně samostatného sněmu a kodifikace slovenštiny jako úředního a vyučovacího jazyka. Memorandum se stalo zásadním slovenským státoprávním programem, i když v této podobě obsahovalo jen základní principy a nebylo rozpracováno do detailů. Slovenská delegace předložila Memorandum uherskému sněmu, načež uherská vláda začala namísto odpovědi organizovat na Slovensku protimemorandové akce. Memorandum vyjadřující program slovenské autonomie zůstalo stěžejním slovenským politickým programem až do 1. světové války.²⁰² Rakousko-uherské vyrovnání zasadilo slovenské politické reprezentaci vážný úder, protože ji v zápase o zachování národní identity zbavilo alespoň částečné opory, kterou jí do té doby poskytovala vídeňská administrativa.

Výrazně příznivější odezvu měly v té době požadavky zástupců chorvatského národa, které byly podloženy (na rozdíl od Slováků a dalších nemaďarských národů Uher) historickým státním právem odkazujícím na dřívější Chorvatsko-slovanské království. Oproti roku 1848 reagovala uherská vláda na požadavky Chorvatů poměrně vstřícně a tzv. „Trojjediné království chorvatsko-slavonsko-dalmatské“ získalo v roce 1868 v rámci Uher autonomii. Chorvatsko sice zůstalo v jednom státním svazku s Uhrami, ale mohlo mít vlastní zemský sněm pro domácí záležitosti a mělo své zástupce v uherských delegacích, pokud se jednalo o „pragmatické záležitosti“. Když se tedy v uherském parlamentu dostaly na pořad jednání pragmatické otázky, mohli se na jejich projednávání podílet i chorvatští poslanci a přitom byli oprávněni mluvit chorvatsky. Chorvatský zemský sněm si mohl ponechat 45% daní odvedených na chorvatském území. Při řešení chorvatsko-uherských společných záležitostí ovšem tvořilo 42

²⁰¹ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 256.

²⁰² KOVÁČ, Dušan. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 130.

zástupců chorvatského „saboru“ v uherském sněmu menšinu, kterou bylo možno snadno přehlasovat. Hodnotu takto pojaté autonomie rovněž poněkud snižoval fakt, že bán, který byl hlavou chorvatské „nezávislé zemské vlády“ a který byl odpovědný saboru, tedy chorvatskému zemskému sněmu, mohl být jmenován císařem pouze se souhlasem uherské vlády. Úředním jazykem v Chorvatsku byla pouze chorvatština.²⁰³ Uvedený projekt autonomie bývá označován jako subdualismus.

V textu uhersko-chorvatské ústavní dohody, tzv. Nagodby, byla výslovně zmíněna i příslušnost Dalmácie k historickému celku Chorvatského království, čímž byla naznačena perspektiva další integrace chorvatského národa a státu. Někteří autoři ovšem upozorňují, že právě na chorvatském příkladu se ukázalo, že sebelepší smlouva sama o sobě automaticky nezajišťuje hospodářskou ani politickou či kulturní prosperitu země a jejího obyvatelstva, není-li dostatečně respektována rovnoprávnost smluvních stran.²⁰⁴ Ostatně ze strany samotných Chorvatů nebyla Nagodba přijata s žádným velkým nadšením, neboť chorvatský sněm již v roce 1861 prohlásil, že jedinou přijatelnou formou spojení obou zemí je personální unie. Chorvatský sabor musel být následně opakovaně rozpouštěn, než byla zajištěna prouherká většina k odhlasování Nagodby.²⁰⁵ Přes dílčí výhrady lze konstatovat, že ze státoprávního hlediska měli Chorvati od roku 1868 nejvýhodnější postavení ze všech nemaďarských a neněmeckých národů habsburské říše.

V roce 1868 byl v Uhrách přijat zvláštní národnostní zákon, jehož autorem předlohy byl Jozsef Eötvös (1813–1871), který zastával v Andrásyho vládě post ministra kultu a vyučování. Dodnes je považován za jednoho z nejvýznamnějších maďarských reformátorů, který zastával umírněně nacionální a liberální stanoviska, která v mnoha ohledech připomínající názory a postoje Františka Palackého. Již v roce 1850 vystoupil Eötvös s pojednáním „O rovnosti národnostních práv v Rakousku“, v němž dospěl k závěru, že evropské poslání velmoci uprostřed kontinentu může habsburská monarchie splnit pouze tehdy, pokud budou stávající historická práva

²⁰³ MACARTNEY, Carlile Aylmer. *The Habsburg Empire 1790 - 1918*. London: Weidenfeld and Nicolson, s. 558.

²⁰⁴ ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 317.

²⁰⁵ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 257.

přizpůsobena jednotě monarchie a jejímu federativnímu uspořádání a v tomto historickém rámci budou též ošetřena práva etnická a jazyková, a to poskytnutím autonomie. V teoretické rovině pak své názory rozpracoval v rámci studie „Dominantní ideje devatenáctého století a jejich dopad na stát“ z let 1851-54. Eötvös zde uvádí, že svoboda a rovnost jako dominantní ideje 19. století způsobily tolik utrpení, protože obsah pojmů svoboda, rovnost a národnost byl mylně interpretován a zaměňován za ideu suverenity, což nevyhnutelně vedlo ke konfliktu, zatímco „správné“ pochopení uvedených pojmů vede k tomu, že jsou pouhými nástroji k ochraně integrity individua a zajištění jeho seberealizace. Namísto suverenity lidu, založené na „špatných“ dominantních ideách, to jsou občanské svobody, především společnické právo, které by měly účinně chránit individuum a skupinu včetně etnické skupiny před moderním státem, jenž by však měl být dostatečně silný na svém vlastním území.²⁰⁶

Eötvösův návrh zákona o národnostech byl sice parlamentem značně seškrtnán, ale přesto se jednalo o jednu z nejliberálnějších norem svého druhu v Evropě. Vycházel z principu národního státu západoevropského typu, který měl být představován jednotným politickým národem (tzv. *natio hungarica*). Ostatním národnostem obývajícím Uherské království měla být poskytnuta individuální práva, možnost kulturní a spolkové činnosti, užívání mateřského jazyka v administrativě, v základním i středním školství a také v náboženském životě. V preambuli, kterou navrhl Eötvös a přepracoval Deák, stálo: *„vzhledem k tomu, že podle základních zásad ústavy tvoří všichni občané Uher politicky jeden národ, to jest nedělitelný, jednotný uherský národ (nemzet), v němž má každý občan země bez ohledu na osobní národnost (nemzetiség) stejná práva, a vzhledem k tomu, že tato rovnost práv smí být upravena zvláštními předpisy jen v případě úředního používání různých jazyků, jimiž se v zemi mluví, a jen pokud to vyžaduje jednota země, praktické možnosti vlády a státní správy a požadavky na vykonávání nepředpojaté spravedlnosti, přičemž v každém jiném ohledu zůstává nedotčena úplná rovnost práv všech občanů: budou následující ustanovení sloužit jako vodítko při úředním používání různých jazyků“*. To v praxi znamenalo, že zatímco úředním státním jazykem, kterým se mj. mluvilo na půdě parlamentu a univerzity, byla maďarština, byl ponechán široký prostor pro používání i jiných jazyků na všech úrovních od okresů směrem dolů, ve veřejné správě, v soudnictví a na školách,

²⁰⁶ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 245.

přičemž v soukromém životě se mohly tyto jazyky používat zcela bez omezení.²⁰⁷ Tento bezesporu obsáhlý výměr práv národnostních menšin byl ovšem výrazně limitován absencí záruk a sankcí v případě jejich nedodržování, což se postupem času projevovalo narůstající tvrdou maďarizací.

Také pokrokový uherský školský zákon z roku 1868, který byl rovněž dílem Jozsefa Eötvöse, měl vůči nemad'arským národům protikladné účinky. Sice významnou měrou snížil obrovskou negramotnost (v roce 1869 to bylo 59% mužské a 79% ženské populace), ale na druhou stranu se školství stalo klíčovým nástrojem maďarizace. Konzervativní uherská vláda vyznávala stále více agresivní státní nacionalismus a maďarská hegemonie byla pro ni naprostou prioritou. Lze konstatovat, že pro nemad'arské národy Uher (snad s výjimkou Chorvatů) bylo půlstoletí dualismu mimořádně složitým obdobím.²⁰⁸ Odhaduje se, že v letech 1880–1914 došlo v Uhrách k pomad'arštění asi dvou milionů lidí (700 tisíc Židů, 600 tisíc Němců, 200 tisíc Slováků a 100 tisíc Chorvatů), byť je nutno vzít v úvahu i dílčí statistické manipulace.²⁰⁹

Od počátku 90. let 19. století bylo možno v Uhrách pozorovat pozvolnou snahu nemad'arských národností o určitou aktivizaci. Prvním pokusem o společné politické vystoupení s cílem získat určitou autonomii v rámci Uher byl kongres Rumunů, Srbů a Slováků v roce 1895 – tehdejší uherský volební systém ovšem vylučoval, že by takovéto spolenectví mohlo hrát ve sněmu významnější roli. V roce 1901 sice byli do uherského sněmu zvoleni první čtyři slovenští poslanci, ovšem s nulovými vyhlídkami na možnost zásadnějším způsobem ovlivňovat politiku země. Reakcí Slováků na maďarizační tlak a absenci ochrany jejich národnostních práv byl pozvolný příklon k myšlence čechoslovakismu, tedy potenciálnímu spojení s českým národem.

Příkladem tehdejšího agresivního postoje maďarské vládnoucí elity budiž vyjádření předního představitele a ideologa liberální strany v Uhrách a též bývalého premiéra Dezsö Bánffyho z roku 1903: *„pouze v nejšovinističtějším slova smyslu se vyvíjející maďarský stát je státem, na kterém se dá budovat jeho budoucnost... Maďarský stát má být jednotný a maďarský. Toto je nejen největším problémem*

²⁰⁷ SKED, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1995, s. 240.

²⁰⁸ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 219.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 264.

maďarské politiky první poloviny 20. století, ale i problémem, který se musí co nejdříve vyřešit“. Taková byla bohužel nejen teorie, ale i praxe tehdejšího maďarského liberalismu.²¹⁰

Roku 1907 byly v Uhrách přijaty tzv. Apponyiho zákony, v jejichž důsledku došlo k dalšímu omezení práv nemaďarských národů. Cílem této kodifikace byla úprava školských poměrů na základních školách, aby se děti nejpozději do čtvrté třídy naučily maďarsky a od vyšších tříd již měla být vyučovacím jazykem pouze maďarština. Tvrdé perzekuci byli ovšem v té době vystaveni nejen Slováci (jejichž vůdčí představitelé Andrej Hlinka a Vavro Šrobár byli dokonce uvězněni), ale také Chorvaté. V Chorvatsku došlo v roce 1908 k suspendování ústavy a země byla od ledna 1912 vystavena diktátorskému režimu bána Slavka Cuvaje.²¹¹

²¹⁰ KOŘALKA, Jiří, MOMMSEN, Hans. *Němci, Češi, Slováci: souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje: 1815-1918*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992, s. 128 s využitím BÁNFFY. *Magyar Nemzetiségy politika*. Budapest: 1903.

²¹¹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 266.

6. Úvahy následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este o státoprávní reformě rakousko-uherské monarchie

Dne 30. ledna 1889 spáchal sebevraždu korunní princ Rudolf, jediný syn císaře Františka Josefa I., a následníkem trůnu se stal František Ferdinand d'Este, který postupem času poznával, že se monarchie dostala do situace, kdy bylo nezbytné akutně řešit problémy související s jejím dualistickým uspořádáním. Stárnoucí císař nebyl schopen a zjevně ani ochoten na tomto poli provést jakékoli reformy, což bylo příčinou obecně známých rozporů mezi těmito dvěma nejčelnějšími představiteli říše. Nelze ovšem přehlédnout, že i následník trůnu byl stejně jako císař ryzím konzervativcem, což lze demonstrovat na výroku adresovaném jeho důvěrníkovi Otokaru Czerninovi: „*Panovník se musí opírat především o sjednocenou šlechtu a třebaže už jsou bohužel pryč časy feudalismu a absolutismu, musí hrát přece jen šlechta v čele s panovníkem přednostní roli a rozhodovat především ve všech záležitostech říše*“.²¹²

Následník trůnu dospěl k jednoznačnému závěru, že hlavní příčinou všech obtíží jsou jím upřímně nenávidění Maďaři, kteří dle jeho přesvědčení zneužívali nevyvážené postavení Uher ke stále novým a novým požadavkům směřujícím k dalšímu posílení suverenity této části monarchie, oslabení společných institucí a omezení výsad panujícího rodu.²¹³ V následovníkových plánech se dostávalo mimořádné přízni Rumunům, Chorvatům a Slovincům (byť posledně jmenovaní žili v předlitavské části říše). Zejména v případě Chorvatů oceňoval, že během revoluce v letech 1848–1849 zůstali věrni dynastii a v čele s bánem Jelačičem bojovali proti uherským povstalcům. Oba jihoslovanské národy se těšily arcivévodově přízni i z toho důvodu, že se jednoznačně hlásily k římsko-katolickému náboženství. Jistou protiváhu vůči Maďarům (ale také vůči probouzejícím se velkosrbským tendencím) spatřoval František Ferdinand v předpokládaném ustavení chorvatského království s posílenými pravomocemi.

Z dnešního pohledu se může jevit jako poněkud překvapivé i zjištění, že významné slovo u následníka trůnu měl předák uherských Slováků, dr. Milan Hodža,

²¹² URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982, s. 543.

²¹³ PERNES, Jiří. *Život plný nepřátel, aneb, Dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*. Vyd. 1. Praha: Iris, knižní klu, 1994, s. 141.

který v osobě Františka Ferdinanda shledával možnou hráz proti v té době probíhající brutální maďarizaci a zřejmě poslední šanci na zachování svého utlačovaného národa.²¹⁴

V souvislosti se změnami mezinárodní i vnitropolitické situace doznávaly určité změny i arcivévodovy plány na reformu říše, byť jejich podstata zůstávala stejná. V jednom rozhovoru s generálem Conradem von Hötzendorf ji charakterizoval následujícím způsobem: „*Je to už tak, že v Uhrách žijí jiné národy právě tak jako Maďaři. A tak, jako to už nejde s nadvládou Němců, tak to také nejde s nadvládou Maďarů. Monarchie může přežít jen tehdy, když opravdu a ne papírově uskuteční vůdčí myšlenku: rovné právo pro všechny!*“.²¹⁵ Je skutečně pozoruhodné, že následník trůnu zde téměř doslova akceptoval stěžejní Palackého ideu. Nelze přehlédnout, že proklamovaná rovnoprávnost národů přicházela v úvahu jen do té míry, pokud byla slučitelná se zájmy habsburské dynastie. Dle názoru Františka Ferdinanda měl německý jazyk zůstat sjednocující úřední řečí ve státní správě i velící řečí v armádě, což bylo v příkrém rozporu s požadavky představitelů slovanských národů, usilujících o maximální jazykovou rovnoprávnost.

Názory následníka trůnu na potenciální federalizaci říše ovšem neměly ustálenou podobu a byly předmětem postupného vývoje. Zatímco v devadesátých letech 19. století se přikláněl k myšlence (pod vlivem návštěvy Spojených států amerických v rámci cesty kolem světa), v letech 1903–1909 se upnul k myšlence tzv. trialismu, jímž by byl dosavadní dualismus Rakouska a Uher doplněn ještě třetím subjektem: Velkochorvatským, resp. Illyrským královstvím. Tento nový státní útvar měl zahrnovat vedle Chorvatska také Bosnu a Hercegovinu, Dalmácii a Přímoří s Terstem a s eventuálním připojením částí Korutan a Štýrska obývaných převážně Slovinci. Ztráta jihoslovanských území měla být ve vztahu k Uhrám vykompenzována připojením Haliče a Bukoviny. Poněkud naivní byl arcivévodův předpoklad, že k takto vytvořenému jihoslovanskému útvaru by se časem mohli dobrovolně připojit i Srbové, pokud by ovšem respektovali prioritu katolického náboženství v tomto království.²¹⁶

²¹⁴ PERNES, Jiří. *Život plný nepřátel, aneb, Dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*. Vyd. 1. Praha: Iris, knižní klu, 1994, s. 144.

²¹⁵ Tamtéž, s. 145.

²¹⁶ Tamtéž, s. 148.

Pro zajímavost lze uvést, že v manifestu, který měl následník připravený a kterým se chtěl po svém nástupu na trůn obrátit na „Naše národy“, prohlašoval: *„Našim zásadám rovnoprávnosti všech národů a stavů odpovídá, že budeme usilovat o to, aby každému národnímu kmeni monarchie byl zaručen národní vývoj, pokud o něj bude usilováno v jejím rámci. Dále se chceme veškerou Naší silou zasadit o konečné odstranění jazykového zápasu v monarchii, který po desetiletí brzdí kulturní a hospodářský vývoj; nechť žijí národy podunajské monarchie, které k sobě historicky a geograficky patří, v bratrské lásce, nechť soutěží jen o palmu hospodářského a kulturního pokroku“*.²¹⁷

Na sklonku života, tedy cca v letech 1909–1914, se následník zaobíral myšlenkou vytvoření Velkorakouské říše, jejímž principem bylo sebeurčení jednotlivých národních a etnických celků. Jeho blízký spolupracovník Aurel Popovici (1863–1917, právník a politik rumunského původu, člen Ústředního výkonného výboru Rumunské národní strany v Uhrách a Sedmihradsku) ideu zpracoval v politické studii „Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich“. Tato vize v podstatě rezignovala na hledisko historicko-právních individualit a spočívala v rozdělení říše do patnácti autonomních národních států:

1. Německé Rakousko, zahrnující vedle historických rakouských zemí, od nichž by byly odtrženy jižní oblasti obývané Slovinci, také německo-jazyčné oblasti jižní Moravy a jižních Čech, jakož i západní část Uher s německy hovořícím obyvatelstvem (tj. i dnešní Burgenland).
2. České země, resp. spojené oblasti Čech, Moravy a Slezska, obývané českým národem.
3. Německé Čechy (Deutsch-Böhmen), tj. německojazyčná území severních a západních Čech.
4. Německá Morava (Deutsch-Mähren), tj. v podstatě severomoravské pohraničí a část rakouského Slezska.
5. Západní Halič, obydlená převážně polským národem.
6. Východní Halič, s převahou ukrajinského či rusínského národa.
7. Slovensko, tedy území obydlené převážně Slováky.

²¹⁷ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este: následník trůnu*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2000, s. 278.

8. Uhry, které byly redukovány na etnicky čistě maďarské území.
9. Sedmihradsko, obývané převážně Rumuny.
10. Szekélská oblast, coby oddělená část Sedmihradska osídlená Maďary.
11. Vojvodina, tj. část Uher s převahou srbských obyvatel.
12. Chorvatské království.
13. Kraňsko, obydlené Slovinci, zahrnující též jižní oblasti Korutan a Štýrska i slovinskou část Istriie.
14. Trentino, oblast s převahou Italů.
15. Terst, jako samostatný přístav s blízkým okolím.

Po anexi Bosny a Heregoviny by i tyto země tvořily zvláštní autonomní celek.

Touto zamýšlenou koncepcí byla tedy opuštěna konzervativní myšlenka uspořádání říše podle historicko-právních individualit a arcivévoda se plně přiklonil k tzv. etnickému principu. Každý z autonomních států měl zajišťovat národní práva obyvatel na svém území, na centrální úrovni měl všechny subjekty spojit společný parlament, armáda, zahraniční politika a společná úprava celních, obchodních a dopravních záležitostí.²¹⁸ Lze pouze dodat, že toto pojetí rozčlenění habsburské monarchie na etnickém principu vykazuje nápadnou podobnost s návrhy Františka Palackého prezentovanými v rámci jednání kroměřížského sněmu v roce 1848–49 (viz kapitola 2.4 této rigorózní práce).

V samotném úvodu německy psané politické studie „Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich“ se její autor Aurel Popovici důsledně hlásí k myšlence zachování habsburské monarchie, avšak jako východisko z její „těžké krize“ (psáno v roce 1906!) prezentuje svou vizi reformy monarchie na spolkový stát sdružující 15 shora uvedených národních států. Cit.: *„In den vielen schweren Krisen, die alle Grundpfeiler unseres grossen und zu Grossem berufenen Reiches unterwühlten, hört man sehr selten eine nichtmagyarische Stimme aus Ungarn oder Siebenbürgen... weil ich stets ein*

²¹⁸ PERNES, Jiří. *Život plný nepřátel, aneb, Dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*. Vyd. 1. Praha: Iris, knižní klu, 1994, s. 149.

*überzeugter Anhänger der Idee eines grossen, einheitlichen Österreichs war und bin“.*²¹⁹

Františka Palackého, který byl v době psaní této politické studie již 40 let po smrti, autor Aurel Popovici opakovaně cituje a výslovně jej označuje za jednoho z mála politiků, kteří „hleděli vstříc budoucnosti Rakouska s otevřeným hledím“. Kdyby byly bývalé Palackého návrhy přijaty a realizovány, mohly být veškeré národnostní otázky v celé říši již dávno uspokojivě vyřešeny.²²⁰

V návaznosti na navrhované rozčlenění monarchie na 15 národních států se autor podrobně zabývá návrhy kompetencí jednotlivých říšských a národních orgánů. Pro zajímavost lze uvést, že každý občan národního státu měl být zároveň rakouským státním občanem a říše měla tvořit jednotné celní území. Vlády národních států by vysílaly své zástupce do centrální říšské vlády podle stanoveného poměru hlasů, a sice 7 rakouských Němců, 7 Maďarů, 5 Čechů, 4 zástupci Sedmihradska, 3 Chorvaté, 3 zástupci Západní Haliče a 3 zástupci Východní Haliče, po 2 zástupcích by měli Němci z Čech stejně jako Slováci a konečně 1 člen by zastupoval Němce z Moravy, jakož i obyvatele Kraňska, Vojvodiny, italského Trenta, Terstu a Szekélské oblasti. Říšská vláda by tedy měla 42 členů a ze svého středu by vytvořila následujících 5 výborů: vnitřní, zahraničních věcí, armády a námořnictva, společných financí a také výboru pro správu okupovaných území (čili Bosny a Hercegoviny). V každém výboru by musely být zastoupeny nejméně 3 národní státy a uvnitř výboru by měl každý stát jen jeden hlas.²²¹

V samostatné kapitole se dále autor zabývá jednotlivými námitkami „antifederalistů“ a pokouší se je vyvracet. Z českého hlediska vyniká jeho kritika lpění Čechů na historickém státním právu, které dokonce označuje jako českou státoprávní křeč („staatsrechtliche Krampf“).²²² Studie je ukončena mírně patetickým zvoláním, které rovněž evokuje dřívější Palackého varování před možným neblahým osudem habsburské říše: „*Der Augenblick ist historisch und für immer entscheidend: soll das*

²¹⁹ POPOVICI, Aurel. *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. Leipzig: Verlag von B. Elischer, 1906, s. 1.

²²⁰ Tamtéž, s. 283.

²²¹ Tamtéž, s. 321.

²²² Tamtéž, s. 124.

*Reich der Habsburger bestehen oder untergehen? Noch kann alles gut gemacht, alles gerettet werden. Es gilt: jetzt oder nimmermehr!*²²³

Federalistické plány Aurela Popovicího se krátce po jejich zveřejnění setkala s výraznou kritikou z různých stran politického spektra. Např. český aristokrat Bedřich Schönborn v prosinci roku 1906 na půdě panské sněmovny říšské rady vyjádřil své přesvědčení, že odtržení obyvatel jednotlivých zemí monarchie od sebe na základě národnostního principu nemůže vést k vyřešení národnostní otázky monarchie. Vyrovnání by podle něj jistě mělo být realizováno, ale v rámci korunních zemí a nikoli jejich roztržením na národnostní ostrovy. Pokud by nové uspořádání Rakouska bylo určeno čistě národnostními hranicemi, pak nejenže by žádné problémy nebyly vyřešeny, ale situace by se naopak zhoršila. Provincie vytvořené na základě národnostního rozdělení by totiž v touze posílit své postavení v monarchii mohly podlehnout pokušení hledat spojence v zahraničí, přičemž konce takových pokusů lze snadno dohlédnout. Namísto federace se soupeřící ze své bývalé korunní země by raději vstupovaly do svazku se svými soukmenovci mimo dnešní hranice Rakouska.²²⁴

S odstupem času lze snad poznamenat, že návrhy Aurela Popovicího se vyznačovaly zřejmě upřímnou snahou po maximálně spravedlivém uspořádání mnohonárodnostní říše, ale naděje na praktickou realizaci by zákonitě musela narazit na velmi razantní odpor některých národů, zejména Maďarů, kteří by v důsledku této reformy ztratili většinu svých dosavadních státoprávních výdobytků. Vlažné, ne-li vyloženě negativní přijetí by bylo možno ostatně očekávat i na české straně, neboť Češi a Moravané by se museli smířit s trvalým rozdělením historických zemí koruny České na česká a německojazyčná území. Podle mapy přiložené ke studii by dokonce k Německému Rakousku připadla část jižních Čech a jižní Moravy včetně např. Brna a Českých Budějovic. Jen stěží by bylo možno uvažovat o tom, že by takový návrh byl z české strany bez odporu akceptován. Je možno odhadnout, že jednoznačně by tuto reformu podporovali jen Rumuni, Slováci, Rusíni a snad Chorvati, z čehož je zřejmé, že

²²³ POPOVICI, Aurel. *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. Leipzig: Verlag von B. Elischer, 1906, s. 427.

²²⁴ GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 287 s využitím Stenographisches Protokoll, Herrenhaus, XVII. Session, 66. Sitzung, 21. 12. 1906, s. 1453.

podpora nemohla být dostatečná. Návrh zůstal také pouze na papíře jako další doklad snahy jednotlivých („nevládnoucích“) národů o reformu monarchie, přes dílčí a poměrně podstatné odlišnosti vykazující podobný cíl jako Palackého Idea státu rakouského, tedy realizaci idey národní rovnoprávnosti. Shora citované argumenty Bedřicha Schönborna směřující proti navrhovanému rozdělení monarchie na principu národnostního klíče jsou ostatně i z dnešního pohledu zcela legitimní a přesvědčivé.

Poslední zvažovanou možností reformy monarchie, kterou se následník trůnu František Ferdinand d'Este zabýval, byla koncepce spolkového státu spojeného postavou panovníka. Projekt byl vypracován skupinou sociálních demokratů pod vedením znalce státoprávních otázek dr. Karla Rennera, pozdějšího rakouského spolkového kancléře a prezidenta. Osudné výstřely v Sarajevu, vypálené srbským studentem Gavrilo Principem dne 28. června 1914, usmrtily Františka Ferdinanda d'Este i jeho choť a učinily tak rázný konec všem úvahám a ideám, k jejich realizaci se arcivévoda upínal a které toužil uskutečnit poté, co se pro něho uvolní císařský trůn.

Císař František Josef I. svého synovce přežil ještě o více než dva roky a jeho skon uprostřed války dne 21. listopadu 1916 byl v podstatě symbolickou tečkou za dlouhou érou habsburské říše. Následující dvouleté panování mladého císaře Karla I. se již vyznačovalo neodvratným směřováním k zániku monarchie. Pozoruhodný úsudek o zániku monarchie učinil britský historik Alan Sked v závěru své publikace Úpadek a pád habsburské říše (když tento úsudek je kupodivu v příkrém rozporu s tendenčním protičeským doprovodným komentářem téže publikace z pera českého publicisty dr. Rudolfa Kučery, který existenci a formu uspořádání habsburské monarchie zarytě obhajuje): habsburská monarchie podle Skeda sama dala spíše přednost válce, než aby se odhodlala k domácím i zahraničně politickým kompromisům. Chut' rozpoutávat válečné konflikty či ochota vést války byla pro Habsburky 19. století charakteristická, aniž by to bylo nutné: s Itálií bylo možné se dohodnout již před rokem 1848, s Pruskem před rokem 1866 a s jižními Slovany a dalšími národy po roce 1867. Habsburkům však scházely státnické schopnosti; domnívali se, že status quo je tu navěky a že povinností každého je tento status quo zachovávat. V opačném případě, jak František Josef napsal v roce 1866 a čemu určitě věřil i později: „*Musíme prostě odolávat co nejdéle, splnit svou povinnost až do konce a nakonec zemřít se ctí*“. To bylo sice pěkné a byl v tom i

kus romantiky, ale podobně jako nechal desetitisíce lidí zemřít za svou čest v roce 1866, tak si císař neuvědomil ani v roce 1914, že by se snad měl nejdříve zeptat miliónů těch, kdo zemřou v nové válce - o níž sotva mohl pochybovat, že bude válkou světovou – zda i oni chtějí zemřít za císařskou čest. Je jenom příznačné, že poslední habsburský císař Karel opustil svůj trůn, aniž by alespoň oficiálně poděkoval svým vojákům.²²⁵

²²⁵ SKED, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1995, s. 307.

Závěr

František Palacký a jeho politické teorie z pohledu dnešní doby

Po roce 1989 se mezi českými publicisty poměrně často ozývají názory, které Františka Palackého hodnotí jako značně rozporuplnou osobnost. Za všechny lze jako příklad uvést kolektiv autorů P. Pitharta, M. Otépký a P. Příhody, kteří pod názvem Podiven ještě v rámci samizdatu publikovali rozsáhlé kontroverzní dílo *Češi v dějinách moderní doby*. Jedním z cílů uvedené publikace bylo mimo jiné vyvolat diskusi o koncepci formátování novodobého českého národa v 19. století. Palacký spolu s K. Havlíčkem podle názoru těchto autorů údajně „poškodili českou věc tím, že přispěli k propagaci jejího zúženého pojetí, učiniv z ní záležitost plemenného antagonismu.“²²⁶ Palackého spis *Idea sátu rakouského* hodnotí jako „ne zcela důsledné dílo“, v němž jeho autor „předložil mocným tohoto světa česká přání – a dost. Vyvázal zkrátka sebe i svůj milovaný národ z povinnosti sebezpytu i realistické politické úvahy.“²²⁷ Při hodnocení této osobnosti údajně „nelze nevidět znepokojivý nesoulad niterného a vnějškového a nelze se ubránit podezření z utilitarismu.“²²⁸ Vrcholem negativního pohledu autorů je prohlášení, že Palacký byl antisemita.

Palackého filozofie českých dějin je v tomto díle vylíčena s despektem jako téměř ďábelský český mýtus.²²⁹

Tradičně negativně se vůči Palackému vymezuje převážně i současná sudetoněmecká historiografie. Podle názoru Prof. Ernsta Nittnera sice Palacký nebyl primitivní nacionalista, nicméně zejména jeho obraz českých dějin akcentuje „*černobílé schéma bojovných a vládychtivých Němců a naproti tomu mírumilovných demokratických Slovanů (Čechů) se stereotypním rozdělením na přátele a nepřátele, právo a bezpráví, dobro a zlo*“. Rovněž vyzdvižení husitství jako vrcholu národní existence podle Prof. Nittnera vedlo k nacionální jednostrannosti a k popření společné kulturní tvorby Čechů a Němců. Tyto úvahy, které naprosto a zřejmě záměrně pomíjejí stěžejní Palackého tezi o „stýkání a potýkání mezi Čechy a Němci“, korunuje autor tvrzením, že vědecky vyvrácený a politicky zpochybněný program, založený na

²²⁶ PODIVEN. *Češi v dějinách moderní doby*. Praha: Nakladatelství Rozmluvy, 1991, s. 119.

²²⁷ Tamtéž, s. 135.

²²⁸ Tamtéž, s. 71.

²²⁹ ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 342.

palackovsko-masarykovské ideologii dějin, určoval od konce 19. století v širokých vrstvách politické úsilí českého národa.²³⁰

Dovolím si s těmito názory polemizovat. V zásadě se ztotožňuji se stanovisky historiků Jiřího Kořalky a Jiřího Moravy, tedy autorů dvou novějších Palackého biografií. František Palacký byl podle jejich i mého názoru největší a nejvýznamnější osobností, která v 19. století působila v českém prostředí. Českému národu poskytl dle svého přesvědčení věrný a v dobovém kontextu objektivní obraz jeho minulosti (na čemž dle mého názoru nic nemění ani pozdější modifikace jeho pojetí slovanského dávnověku ze strany Palackého následovníků, jakož i dodnes sporné hodnocení významu husitské epochy) a dospěl k názoru, že by Češi měli v budoucnosti opět zaujmout místo odpovídající jejich dějinám. Podle Palackého zdůvodnění má svébytnost českého národa nesporný význam nejen pro samotné Čechy, ale v souladu s věčným zákonem polarity je – podobně jako existence jiných malých národů – nepopíratelným přínosem i pro mezinárodní společenství tím, že přispívá k vyvážení jednostranností světové centralizace. Zároveň však Palacký připomínal, že svébytná existence českého národa není a nikdy nebyla samozřejmostí, ale její oprávněnost se musí neustále prokazovat činorodou prací ve všech oblastech společenského života.

Palackému ovšem nestačilo ukázat českému národu jeho minulost. Když v polovině 19. století došlo na území rakouské monarchie k výrazným společenským a politickým změnám, rozhodl se vstoupit na politickou dráhu, aby mohl svými silami přispět i k lepší budoucnosti českého národa. Těžištěm jeho politické činnosti nebyla však praktická stránka politiky, nýbrž spíše formování politických programů a koncepcí.

Palackého názory po celou dobu jeho politického působení neprošly žádnými výraznými změnami. Až do konce života zůstal přesvědčeným liberálem. Věřil, že jednou musí přijít doba, kdy svrchované národy nebudou spravovány autoritativními režimy, nýbrž podle rozumu, práva a spravedlnosti. Důrazně odmítal jakékoli bezpráví, ať už bylo činěno jednotlivcům nebo celým národům. Jakýkoli radikalismus mu však byl cizí, neboť věřil, že pokojnou a zákonnou cestou lze docílit větších úspěchů než cestou násilí. Měl silně vyhraněný pocit mravní odpovědnosti a velmi často připomínal

²³⁰ BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů : data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1991, s. 145.

nutnost rovnováhy práv a povinností. Zásady, které uplatňoval ve vztahu k jednotlivcům, přenesl i do roviny národní.

Byl přesvědčen o tom, že malé evropské národy obývající území rakouské monarchie se nemohou zcela osamostatnit a izolovat. Ideální řešení jejich soužití spatřoval v uskutečnění reformy rakouského státu ve smyslu federalistického programu. Tento program ve svých člancích a statích velmi podrobně formuloval. Ideou, na níž měly spočívat základy nového federativního Rakouska, byla idea národní rovnoprávnosti. Palacký důrazně varoval před zavedením dualismu, který by znamenal popření této idey a mohl by způsobit vznik národnostních třenic a sporů. Byl rozhodným odpůrcem vypjatého nacionalismu a neuznával teorie o nadřazenosti jednotlivých národů a ras. Prohlašoval, že pravda, humanita a tolerance musí stát na žebříčku lidských hodnot vždy o stupeň výše než národní cítění.

Vědomí národní identity však je podle Palackého přirozenou protiváhou vůči šíření jednotící moderní vzdělanosti a civilizace. Upozorňoval, že podle přirozených zákonů světových dějin nepřestane idea národa působit, dokud neprojde všemi stadii svého vývoje. Vyslovil obavu, že případné střetnutí národů ve jménu nacionalistických ideí by mohlo přivodit mnohaleté války a krveprolití, než se prosadí zásada vzájemného respektování a tolerance.

Palacký se ve svých statích nevyhýbal ani otázkám náboženským a sociálním. Byl věřícím evangelíkem a ve jménu tolerance odpůrcem jakéhokoli náboženského fanatismu. Doufal, že se v budoucnu prosadí idea smíření katolické církve a ostatních nekatolických křesťanských církví. Rozhodně odsuzoval komunistické myšlenky, jejichž realizace by podle něj způsobila hluboký mravní úpadek celé společnosti.²³¹

V nejnovější Palackého biografii autora Jiřího Štaifa lze vystopovat poněkud kritičtější postoj k jeho dílu i politické aktivitě, nicméně i tento autor se jednoznačně vymezuje proti již zmíněné a bohužel mediálně silně propagované „národně sebedrskáčské“ interpretaci Františka Palackého coby bezmála d'ábelského strůjce českých mýtů a sebeklamů.²³² Souhlasím ovšem s názorem Jiřího Štaifa, že k politickému neúspěchu Františka Palackého významně přispěla skutečnost, že evropský rozměr jeho pojetí rakouské státní reformy byl zřetelně podřízen českému

²³¹ *Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898, s. 355.

²³² ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 343.

národním zájmu, aniž by disponoval mocenskými prostředky, které by mu jeho program pomohly prosadit. Ani zcela výjimečná společenská pozice mu nepomohla dosáhnout konečného politického úspěchu, za nějž považoval ústavní garance svébytnosti českého národa ve zfederizované habsburské monarchii. V této souvislosti je podstatné zjištění, že Palacký ani s ním spříznění čeští politici nebyli schopni od roku 1848 nalézt dostatečně reprezentativní spojence pro svůj austrofederalismus.

Na druhou stranu jsem bytostně přesvědčen, že Palackého pojetí federalizace rakouské monarchie bylo spojeno s jeho upřímnou snahou aplikovat Kantův mravní imperativ (na nějž se ve svém díle mnohokrát odvolával) nejen na individuální mezilidské vztahy, ale též na soužití jednotlivých národních společenství.

František Palacký byl mužem neobyčejných duševních kvalit a jeho široký rozhled mu umožňoval formulovat stanoviska, která dodnes neztratila nic na své aktuálnosti. Palackého mravní a politický odkaz přijala za svůj drtivá většina českého národa, včetně T. G. Masaryka, který Palackého výslovně označil za svého učitele v otázce mravních zásad a politického programu.²³³

Současná česká společnost včetně části její politické elity se však k tomuto odkazu podle mého názoru přestala hlásit. Ve jménu sjednocující se Evropy dostávají pojmy jako vlastenectví či národní hrdost téměř pejorativní nádech, což nepovažuji za dobré. Je-li možno si představit, že by František Palacký žil v dnešní době, potom si dovoluji tvrdit, že by zcela jistě byl stoupencem evropské integrace; ovšem pouze takové integrace, která by jednotlivým evropským národům a státům neznemožnila trvání jejich vlastní identity.

Možnosti uspokojení požadavků jednotlivých národů habsburské monarchie

Mimořádnou obtížnost pokusů dosáhnout národní rovnoprávnosti v rámci monarchie je nutno přičíst na vrub zejména odlišnostem, leckdy i protikladnostem zájmů, které jednotlivé národy monarchie a jejich politické reprezentace hájily a prosazovaly. Výstižně situaci popsal jeden z předlitavských předsedů vlády, Max W. Beck: *„Prozřetelnost nám dala na cestu problémy jako v žádném jiném státě Evropy: 8 národností, 17 zemí, 20 parlamentních těles, 27 parlamentních stran, dva různé světové názory, komplikovaný vztah s Uhrami a kulturní rozdíly.... – všechno sjednotit do*

²³³ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce*. Praha: Orbis, 1928, s. 578.

*jednoho bodu a z toho všeho dovodit jeden závěr, to je nutné, aby se v Rakousku dalo vládnout“.*²³⁴ Vše navíc bylo v habsburské monarchii neobyčejně složité a propletené, což lze vyjádřit i známým bonmotem, že neněmečtí nacionalisté byli liberálnější než němečtí liberálové a němečtí liberálové byli mnohdy nacionalističtější než neněmečtí nacionalisté.²³⁵

Z dnešního pohledu a s více než stoletým časovým odstupem lze již pouze spekulovat, zda v takto složité konstelaci měla rakousko-uherská monarchie naději na své zachování, udržení mocenského statutu a garantování práv nejen jednotlivcům, ale všem národnostním skupinám. Ztotožňuji se s názorem českého historika Jana Křena, že pravděpodobně poslední příležitostí k vnitřní reformě a zachování své existence měla habsburská monarchie v éře patrně nejschopnějšího státníka přelomu století – Maxe W. Becka. Od jeho pádu již monarchie vnitropoliticky v podstatě jen živořila a z hlediska zahraniční politiky se ocitla na šikmé ploše směrem k válce a ke konečnému pádu.²³⁶ V posledních dvou dekádách před 1. světovou válkou se úvahami o změnách státoprávního uspořádání monarchie zabýval následník trůnu František Ferdinand d'Este, nicméně nebylo mu dopřáno je realizovat. Nelze přehlédnout, že uvedené úvahy následníka trůnu se částečně shodovaly s některými vizemi Františka Palackého, byť ideová východiska obou mužů i jejich politické cíle byly výrazně odlišné.

Jedním z dílčích, ale nikoli nepodstatných aspektů rigorózní práce byla i snaha zmapovat vzájemné soužití Čechů a Němců v rámci historických českých zemí v období let 1848–1914. Dle mého názoru je zcela zřejmé, že již v této historické etapě došlo k vyhocení vzájemných vztahů, které se později přeneslo do období první Československé republiky, jakož i nacistické okupace a následného vysídlení Němců z českých zemí. Jsem bytostně přesvědčen, že jakékoli historické události nelze vytrhávat z kontextu příčin a následků, ačkoli někteří publicisté (v českých médiích hojně citovaní) zastávají názor opačný. Již v průběhu revoluce 1848–1849 došlo k prvnímu vážnějšímu střetnutí českého a německého národního hnutí. Zatímco vyústěním českého národního programu byl austroslavismus, cílem německého národního programu bylo překonání dosavadní rozdrobenosti a vytvoření velkého a silného Německa bez ohledu

²³⁴ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 290.

²³⁵ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009, s. 436.

²³⁶ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005, s. 293.

na hranice historických státních útvarů. Je evidentní, že tyto programy byly vzájemně rozporné a v podstatě neslučitelné.

V rámci této rigorózní práce není prostor pro podrobnou analýzu vývoje monarchie v průběhu první světové války, nicméně nelze pominout, že v případě vítězství německo-rakouského bloku by uplatnění federalistických tendencí nemělo sebemenší naději na úspěch. Habsburská monarchie se v průběhu války stala pouhým objektem německé velmocenské politiky. Z pohledu českých zemí je možno v té souvislosti poukázat na oficiální zavedení nového názvu státu „Rakousko“ v říjnu 1915, kdy z titulatury habsburské dynastie byla vypuštěna hodnota českého krále a nový státní znak symbolizoval jasnou negaci české státnosti tím, že znaky českých zemí, do té doby tvořící jeden celek, byly cíleně rozptýleny mezi znaky ostatních zemí. Rovněž praktická politická činnost vedoucích představitelů monarchie se nesla ve znamení zostřené režimu a perzekucí, které v Čechách eskalovaly až do vykonstruovaných politických procesů, během nichž byli mj. Karel Kramář a Alois Rašín odsouzeni k trestu smrti, byť ten později nebyl vykonán. Válka v podstatě destruovala dosavadní podobu česko-německých vztahů, ale současně konstruovala jejich novou podobu, formu i obsah. Hnacím motorem této přeměny se nejprve stal tlak radikálních německo-rakouských sil ovládajících armádu i korunu, tj. vládnoucí kamarilu kolem císaře, která fakticky rozhodovala o politice celé monarchie. Tyto síly si představovaly, že válka odstraní i prvky nedokonalé rakouské demokracie a mj. umožní Němcům rázně se vypořádat s nepohodlnými Čechy. Cílem měl být stát německého charakteru, v němž by nezbylo místo pro plnohodnotný rozvoj jiných národů.²³⁷

Až na samém sklonku války, pod vlivem armádních neúspěchů i katastrofální situace v zázemí, došlo opětovně k projevům jisté vstřícnosti vůči požadavkům neněmeckých národů ze strany císařského dvora a vlády. Pro úplnost je tedy třeba zmínit Manifest císaře Karla I. ze dne 16. října 1918, jímž byla ohlášena federalizace monarchie a její přeměna ve svazek národních států. Fakticky to byl již jen zoufalý pokus zachránit monarchii krátce před jejím definitivním zánikem.

Zůstane navždy nezodpovězenou otázkou, zda rakouská monarchie, resp. Rakousko-Uhersko mohlo přežít, pokud by se včas transformovalo ve federaci národních států. Jisté je, že samotný proces tvorby těchto národních států by byl

²³⁷ BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám*. Praha: Nakladatelství Gallery, 2002, s. 36.

provázen obtížně řešitelnou konfrontací dvou základních protichůdných konceptů, a sice konceptu preferujícího historické právní celky a na druhé straně konceptu přirozenoprávního, který kladl důraz na národní, resp. jazykové sjednocení jednotlivých národností bez ohledu na historické vymezení konkrétních zemí. Nelze pominout, že každé národní společenství v rámci rakousko-uherské monarchie požadovalo po tomto státu především ochranu svých vlastních práv a zájmů, což pregnantně a zcela realisticky vyjádřil Karel Havlíček Borovský: „*Beřme svět tak jaký jest, a očekávejme tedy přátelství a svornost mezi lidmi a národy jen tenkrát, když z toho obě strany užitek mají*“.²³⁸

Přirozenou součástí vývoje každého národa v rámci habsburské monarchie byl od 19. století příklon k nacionalismu jako společenskému fenoménu, který směřoval k politické emancipaci jednotlivých národů a k postupnému vytváření národních států. Vědomí národní identity je dle mého názoru nezpochybnitelnou součástí moderní evropské civilizace navzdory současné masivní mediální propagandě preferující umělé vytváření identity evropské. Jsem přesvědčen, že obě tyto identity mohou koexistovat za předpokladu, že evropské národy budou schopny vzájemného poznání, tolerance, úcty a zabezpečení skutečné rovnoprávnosti, tedy požadavků, které byly v českém prostředí prosazovány Františkem Palackým a jeho ideovými souputníky a následovníky, ale které v rámci habsburské monarchie nebyly a zřejmě v dobovém kontextu ani nemohly být realizovány.

²³⁸ BOROVSKÝ, Karel Havlíček. *Epištoly kutnohorské a vybrané články politické*. Praha: B. Kočí, 1906, s. 36.

Resumé

The work supports the idea that František Palacký was the most important personality living and working in the Czech 19th century environs. He was convinced that he presented a true and within the period context objective image of the Czech past to the Czech nations, and he arrived to the conclusion that Czechs should again take such position in the future that would match their history. Palacký reasoned that the independence of the Czech nation was not only of undisputable importance for the Czechs but that it was in accordance with the eternal polarity principle – similarly to the existence of other small nations – an undeniable contribution also for the international community as it helped to balance the bias of the world centralization.

He was convinced that small European nations inhabiting the Austrian monarchy area could not become fully independent and isolated. In his opinion, the ideal solution of their coexistence would be to realize reform of the Austrian monarchy related to the federalist program. He formulated this program in profound detail in his articles and essays. The new federative Austria should have been based on the idea of national equality. Palacký emphatically warned against introducing the dualism which would mean denial of this idea and could cause ethnic frictions and disputes. He was a determined opponent of extreme nationalism and he did not accept theories on the superiority of individual nations and races. He declared that the truth, humanity and tolerance must always be placed higher than the nationalistic sentiments. Palacký naturally never reached the final political success which would be, in his opinion, constitutional warranty of the Czech nation independence in the federalized Habsburg monarchy. A fundamental finding in this connection may be that since 1848, neither Palacký nor other Czech politicians allied with him were not able to find allies representative enough for their Austro-federalist program. The attempts to achieve the national equality within the frame of the monarchy were extremely difficult especially due to the different, and sometimes even opposite, interests that the various nations in the monarchy and their political representations supported and advocated.

One of the partial but not unimportant aspects of the thesis was also the effort to map the coexistence of the Czechs and Germans in the historical Czech lands during 1848–1914. It is obvious that the mutual relations already escalated in this historical

period; this continued during the existence of the first Czechoslovak Republic as well as the Nazi occupation during WWII and subsequent expulsion of Germans from the Czech lands. Whereas the outcome of the Czech national program was the Austro-Slavism, the goal of the German national program was to overcome the existing disintegration and create a big and strong Germany regardless of the borders of the historical state formations. It is thus evident that these programs were mutually contradictory and in fact incompatible.

The question of whether the Austrian monarchy – or rather Austro-Hungary – could have survived had it in time transformed into a federation of national states will stay unanswered forever. It is however certain that the process alone of establishment of such national states would have been accompanied by a confrontation of two basic contradictory concepts which would have been difficult to solve, ie the concept respecting the historical legal formations and on the other hand the concept of natural law that stressed the national or language unification of the ethnicities regardless of the historical delimitation of the concrete countries.

Since 19th century, the natural stage of development of every nation in the Habsburg monarchy was the inclination to nationalism as a social phenomenon directed towards political emancipation of the individual nations and towards gradual creation of national states. The awareness of the national identity is in my opinion an unquestionable part of the modern European civilization in spite of the current massive media propaganda preferring artificial formation of a European identity. I'm convinced that both these identities can co-exist under the condition that the European nations will be capable of getting acquainted each other, of tolerance, respect, and of ensuring real equality, ie requirements which were promoted in the Czech environs by František Palacký and his ideological companions and followers but which were not and probably even could not have been realized in the Habsburg monarchy in the context of the period.

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

- BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám*. Praha: Nakladatelství Gallery, 2002.
- BOBÍKOVÁ, Lenka, ŠOUŠA, Jiří. *Parlament - kolbiště národů a národností : (z rakouského parlamentu 1861-1914)*. Vyd. 1. Praha: H & H, 1992.
- BOROVSKÝ, Karel Havlíček. *Epištoly kutnohorské a vybrané články politické*. Praha: B. Kočí, 1906.
- BOROVSKÝ, Karel Havlíček. *Politické spisy, díl II*. Praha: Jan Leichter, 1902.
- CLAM-MARTINIC, Jindřich Jaroslav: *Mene, Tekel!*. Wien: Separatabdruck aus dem Vaterland, 1867.
- ČERNÝ, Jan Matouš. *Boj za právo I., II; sborník aktů politických ve věcech státu a národa českého od roku 1848 s výklady historickými*. Praha: Karolinum, 2007.
- ČERVINKA, František, a kol. *Český nacionalismus v XIX. století*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1965.
- FEJTÖ, François. *Rekviem za mrtvou říši: o zkáze Rakouska-Uherska*. 1. vyd. Praha: Academia, 1998.
- FISCHER, Josef. František Palacký o minulosti pro budoucnost. Praha: Svaz národního osvobození, 1926.
- FRIČ, Josef Václav. *Paměti*. Vyd. 4. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.
- FRIČ, Josef Václav. *Paměti, sv. II*. Vyd. 4. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.
- GALANDAUER, Jan. František Ferdinand d'Este: následník trůnu. Praha; Litomyšl: Paseka, 2000.
- GEORGIEV, Jiří. *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- HANTSCH, Hugo. *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich: Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*. Wien: Herold, 1953.
- HARRACH, Jan. *Österreichs Heil : Gedanken eines österreichischen Patrioten*. Vyd. 1. Praha: Fr. Řivnáč, 1905.

- HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005.
- CHÉRADAME, André. *Evropa a otázka rakouská na prahu XX. století*. Praha: Samostatnost (tiskové a vydavatelské družstvo), 1901.
- KLÍMA, Arnošt. *Češi a Němci v revoluci 1848-1849*. Praha: Nebesa, 1994.
- Kolektiv autorů. *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: Nakl. Paseka, 1998.
- KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- KOŘALKA, Jiří. *František Palacký, (1798-1876): životopis*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1998.
- KOŘALKA, Jiří. *Pozvání do Frankfurtu*. Praha: Melantrich, 1990.
- KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1996.
- KOVÁČ, Dušan. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- KRAMÁŘ, Karel. *Česká politika. Díl třetí, Dějiny české politiky nové doby*. Praha: Jan Laichter, 1909.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005.
- LENDVAI, Paul. *Tisíc let maďarského národa*. Praha: Academia, 2002.
- MACARTNEY, Carlile Aylmer. *The Habsburg Empire 1790 - 1918*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969.
- MACHÁČEK, Pavel. *Cesta Čechů a Němců ke dnešku*. Praha: Aventinum, 2002.
- MALÝ, Karel, Jiří V HORÁK a Bohumil STEHLÍK. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde Praha, 1997.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*. Šesté vyd. Praha: Čin, 1948.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Světová revoluce*. Praha: Orbis, 1928.
- MENČÍK, Ferdinand. *Jan hrabě Harrach*. Praha: Hovorka, 1898.
- MORAVA, Jiří. *Palacký: Čech, Rakušan, Evropan*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 1998.
- Františka Palackého spisy drobné*. Praha: Bursík a Kohout, 1898.
- PEKAŘ, Josef. *Dějiny československé*. 2. vyd. Praha: Akropolis, 1991.
- PERNES, Jiří. *Pod habsburským orlem: České země a Rakousko-Uhersko na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Brána, 2006.
- PERNES, Jiří. *Život plný nepřátel, aneb, Dramatický život a tragická smrt následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este*. Vyd. 1. Praha: Iris, knižní klub, 1994.

- PFITZER, Josef. *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schriftums bis zum Jahre 1848*, Augsburg: Johannes Stauda, 1926.
- PODIVEN. *Češi v dějinách moderní doby*. Praha: Nakladatelství Rozmluvy, 1991.
- POPOVICI, Aurel. *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. Leipzig: Verlag von B. Elischer, 1906.
- ŘIVNÁČ, František. *Svatodušní program německý z roku 1899, rozbor kritický*. Praha: Fr. Řivnáč, 1899.
- SKED, Alan. *Úpadek a pád habsburské říše*. 1. vyd. Praha: Panevropa, 1995.
- ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- ŠOLLE, Zdeněk a Josef MLEJNEK. *Století české politiky: počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998.
- ŠTAIF, Jiří. *František Palacký: život, dílo, mýtus*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2009.
- TAYLOR, Alan John Percivale. *The Habsburg monarchy, 1809-1918 : a history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*. London: Penguin Books, 1947.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1982.
- URBAN, Otto. *Kroměřížský sněm*. Praha: Melantrich, 1988.
- VAJTAUER, Emanuel. *Český mythus: co nám lhaly dějiny*. Praha: Orbis, 1943.
- VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: EPOCH, 2003.
- VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Lidové noviny, 2009.
- ŽUPANIČ, Jan. *Rakousko-Uhersko a polská otázka za první světové války*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2006.

Sborníky

- GAŠPARIČ Jure. *Češi a Slovinci v moderní době – Slovenci in Čechi v dobi moderne*, Praha: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2010.
- KOŘALKA, Jiří, MOMMSEN, Hans. *Němci, Češi, Slováci: souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje: 1815-1918*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992.
- BAUER, Franz a kol. *Tisíc let česko-německých vztahů: data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1991.

Za právo a stát: sborník dokladů o československé společné vůli k svobodě 1848-1918.
Praha: Státní nakladatelství, 1928.

VOJÁČEK, Ladislav, SCHELLE, Karel. Rakousko-uherské vyrovnání 1867 a jeho
státoprávní důsledky v českých zemích a na Slovensku : sborník příspěvků ke 140.
výročí rakousko-uherského vyrovnán. 1. vyd. Ostrava: Key Publishing, 2007.

Název práce v anglickém jazyce

The attempts to federalize the Austrian monarchy

Abstrakt

Tématem rigorózní práce byla analýza snah o federalizaci rakouské monarchie v letech 1848 – 1918 se zvláštním zřetelem k politickému a státoprávnímu programu v díle Františka Palackého.

V první části práce byly v časové posloupnosti přiblíženy všechny zásadní myšlenky a teorie, které Palacký během svého života vytvořil a které se týkaly jeho pojetí uspořádání mnohonárodní rakouské monarchie a v jejím rámci i českých zemí. Pozornost byla zaměřena na obecná východiska politického programu této významné osobnosti, ale rovněž na praktickou stránku jeho politické činnosti. Souběžně byly v rámci práce zachyceny nejvýznamnější politické události a státoprávní změny na území rakouského státu v období od roku 1848, kdy Palacký začal působit na politické scéně, do roku 1876, kdy zemřel.

Podrobně bylo analyzováno působení Palackého v ústavodárném sněmu ve Vídni a v Kroměříži v letech 1848 - 49 a významnou část práce tvoří dále pojednání o nejvýznamnějším teoretickém spisu Františka Palackého, o Ideji státu rakouského.

Následující část rigorózní práce přiblížila pokusy o federalizaci, resp. o úpravu národnostních poměrů v českých zemích v období dualismu. Pozornost byla věnována české státoprávní deklaraci z roku 1868, tzv. fundamentálním článkům a punktacím, jakož i jazykovým nařízením, jejichž smyslem bylo upravit užívání českého a německého jazyka v rámci vnějšího a vnitřního styku. Zmíněny byly i tehdejší návrhy a koncepce řešení státoprávního uspořádání monarchie vycházející z českého politického prostředí, přičemž nebyl opomenut ani tzv. Svatodušní program německých politických stran z roku 1899. Na tuto část rigorózní práce navázalo pojednání o federalistických tendencích u dalších národů habsburské monarchie, zejména Poláků, Slovinců a nemad'arských národů v Uhrách coby potenciálních českých spojenců v úsilí o federativní uspořádání společného státu. Analyzovány byly též postupně se proměňující úvahy následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este o státoprávní reformě říše, které ovšem nemohly být uskutečněny.

V samém závěru práce je věnován prostor argumentaci, že mnohé Palackého názory jsou dodnes živé a aktuální. Shrnující pasáž byla věnována zobecnění poznatků o státoprávním vývoji rakousko-uherské monarchie v období dualismu a úvaze o tom,

zda případná reforma monarchie směřující k federalizaci mohla zabránit jejímu rozpadu a definitivnímu zániku v roce 1918.

Abstract

The topic of this doctoral thesis is an analysis of the attempts to federalize the Austrian monarchy occurring between 1848 and 1918. Special focus is given to the political program and concept of a state in the works of František Palacký.

The first part of the thesis will introduce chronologically all principal ideas and theories which Palacký created during his life and which concern his concept of organization of the multi-national Austrian monarchy and of the Czech lands within the monarchy. Attention will be paid not only to the general grounds on which Palacký based his political program but also to the practical side of his political activities. In the same time, the most important political events and changes in the Austrian state will be mentioned from 1848 – the year when Palacký entered the political scene – to the year 1876 when he died. The first part will be devoted to the description of Palacký's character, especially his activities outside politics.

The next part will focus especially on his activity in the Constituent Assembly in Vienna and Kroměříž in 1848–49. A detailed essay on Palacký's most important theoretical work, *Ideje státu rakouského* (Idea of the Austrian State) will form the centre of the third part. The individual chapters of the part will also deal with his other important political and journalistic activities.

The fourth part of the thesis will expound the federalization attempts, or rather attempts to somehow arrange the ethnic situation in the Czech lands during the time of dualism. Detailed explanation will deal with the Czech constitutional declaration of 1868 with the so-called fundamental articles and "půntace" (points) as well as with language decrees which were to regulate the usage of the Czech and German languages both in the outside and inside contact. Mention will also be made about proposals and conceptions of that time concerning solution of the constitutional organization of the monarchy as arising from the Czech political environs and attention will also be paid to the so-called Whitsuntide program of the German political parties of 1899.

The goal of the fifth part of the thesis is to explain the federalist tendencies of other peoples of the Habsburg monarchy, especially the Poles, Slovenes or non-Hungarian peoples in Hungary viewed as potential Czech allies in the efforts for a federative organization of the state. The sixth chapter will briefly analyze the gradually changing reflections of the successor to the throne, Franz-Ferdinand d'Este, on the

constitutional reform of the empire which, however, could not have been realized for obvious reasons.

The final part of the work will try to prove – among others – that many of the Palacký's opinions are still live and current. The concluding paragraph will sum up the facts concerning the constitutional development of the Austro-Hungarian monarchy in the period of dualism and offer reflections of whether the potential reform of the monarchy directed towards federalization could have prevented its collapse and final end in 1918.

Klíčová slova

Palacký, federalizace, habsburská monarchie

Keywords

Palacký, federalization, Habsburg monarchy